

Εθνικόν και Καποδοστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Επισκόπηση της εξωτερικής πολιτικής των

Κομνηνών αυτοκρατόρων

(1081-1180)

γεγονότα, μέσα και σκοποί

Παπαδόπουλος-Γερονικολός Ερρίκος

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:

Αντωνία Κιουσοπούλου

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Σπουδών:

Βυζαντινός Κόσμος: Ιστορία και Αρχαιολογία

Τομέας Ιστορίας

Νοέμβριος, 2022

Περιεχόμενα

Βραχυγραφίες	2
Εισαγωγή	
ο Σκοπός Εργασίας	4
ο Βασικές πηγές	4
ο Υψηλή στρατηγική και διπλωματία	5
Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118)	
1. Εισαγωγή – Διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες	9
2. Δυναστικοί γάμοι ως διπλωματικό εργαλείο	12
3. Η διπλωματία της επιβίωσης και η αντιμετώπιση των Νορμανδών	17
4. Αμοιβαία εξάρτηση με την Βενετία: Αξιώματα και δώρα	25
5. Το Δαλματικό Ζήτημα: Διπλωματία της ισορροπίας ισχύος	30
6. Η Α΄ Σταυροφορία: Εργαλειοποίηση του Αυτοκρατορικού Μεγαλείου	34
7. Τουρκικά φύλλα: Ανάγκη συμβιβασμού	41
Ιωάννης Β΄ Κομνηνός (1118-1143)	
1. Διεθνές Σύστημα: Συνέχεια και μεταβολή	48
2. Δύση: Η εποχή της προσέγγισης	51
3. Το δαλματικό ζήτημα μετατρέπεται σε ουγγρικό ζήτημα	59
4. Μικρά Ασία: Διαίρει και βασίλευε	63
5. Σχέσεις με τα σταυροφορικά κρατίδια	67
Μανουήλ Κομνηνός (1143-1180)	
1. Διεθνές Σύστημα: Συνέχεια και μεταβολή	75
2. Διαπροσωπικές σχέσεις: Η περίπτωση της Γερμανίας	78
3. Το διπλωματικό δίκτυο του Μανουήλ	83
4. Επιβολή υποτέλειας στην Ανατολή	90
5. Ουγγαρία: Προσπάθεια δυναστικής επικυριαρχίας	99
6. Αυτοκρατορική υπερεπέκταση στην Μικρά Ασία	103
Γενικά Συμπεράσματα	107
Παράρτημα	111
Βιβλιογραφία	115

Βραχυγραφίες

Άννα Κομνηνή: Reinsch D. R. και Kambylis A. (έκδ.), *Annae Comnenae Alexias*, CFHB 40.1: Prolegomena et textus, Βερολίνο: de Gruyter 2001.

Ατταλειάτης: Tsolakis Th. (εκδ.), *Ιστορία έκτεθεισα παρὰ Μιχαήλ προέδρου κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τοῦ βήλου τοῦ Ἀτταλειάτου*, Michaelis Attaliate Histoiria, CFHB L, Αθήνα: 2011.

Γλυκάς: Bekker I. (έκδ.), Michaelis Glycae, *Annales*, Βόννη: CSHB, 1836.

Dolger, Regesten: Dolger F., & Wirth P., (έκδ.), *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453 τ. Β΄, (1025-1204)*, (2^η εκδ.) Μόναχο: C.H. Beck, 1995.

Ζωναράς: Büttner-Wobst Th. και Pinder M. (έκδ.), *Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XVIII*, 3 τ., CSHB, Βόννη: Imp. Ed. Weberi, 1841-1844

Κίνναμος: A. Meineke (έκδ.), *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, CSHB, Βόννη: Imp. Ed. Weberi, 1836.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, De Cerimoniis: Reiske J. J. (εκδ.), Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *De Cerimoniis aulae byzantinae*, 2 τόμοι (τ. Α΄: κείμενο, τ. Β΄: σχόλια), CSHB, Βόννη: 1829-1830.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, De administrando: Moravcsik G. (εκδ.) Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *De Administrando Imperio ad Romanvm F.*, 2 τόμοι, CFHB I, Ουάσινγκτον: 1967.

Μανασσής, Οδοιπορικόν: Χρυσόγελος Κ. (εκδ.), Κωνσταντίνος Μανασσής, *Όδοιπορικόν*, Αθήνα 2017.

Μανασσής, Σύνοψις Χρονική: Λαμπίδης Ο. (έκδ.), Constantini Manassis *Breviarium Chronicum*, CFHB 36/1-2, 2 τ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1996.

Τορνίκης, Επιστολές: Darrouzès J. (επιμ.), Georges et Dèmètrios Tornikès, *Léttres et Discours*, [Le monde byzantine], Παρίσι: 1970.

Χωνιάτης: J.-L. van Dieten (έκδ.), *Nicetae Choniatae historia*, CFHB 11.1, Βερολίνο: De Gruyter, 1975.

Ψελλός Χρονογραφία: Reinsch D. (εκδ.), Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, Michaelis Pselli *Chronographia*, 2 τ., τ. Α', [Millenium Studien 51], Βερολίνο: 2014.

Ψελλός, επιστολαί: Σάθας Κ. (εκδ.), Μιχαήλ Ψελλός, *Ιστορικοί λόγοι, επιστολαί και άλλα ανέκδοτα*, τ. Ε', Παρίσι – Βενετία: Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 1876.

Εισαγωγή

Σκοπός εργασίας

Βασικός σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η συνολική επισκόπηση της κομνηνείας εξωτερικής πολιτικής. Αυτό θα επιτευχθεί μέσα από την συγκέντρωση των διπλωματικών γεγονότων των ετών 1081-1180 και η ανάλυσή τους με την αξιοποίηση των θεωρητικών εργαλείων που προσφέρουν οι επιστήμες τόσο της ιστορίας όσο και των διεθνών σχέσεων. Οι υπό μελέτη αυτοκράτορες είναι ο Αλέξιος Α΄, ο Ιωάννης Β΄ και ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός. Επιμέρους στόχος είναι να γίνει παρουσίαση της εξωτερικής πολιτικής αυτών, καθώς και συγκριτική ανάλυση, με στόχο την κατανόηση της πολιτικής φιλοσοφίας του εκάστοτε αυτοκράτορα σε ζητήματα διεθνών σχέσεων. Τέλος θα επιχειρηθεί αξιολόγηση του βαθμού επιτυχούς ή μη εκπλήρωσης των στόχων τους στην εξωτερική πολιτική.

Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε καθότι μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει μια συγκεντρωτική μελέτη της Κομνηνείας εξωτερικής πολιτικής, πόσο μάλλον μια που να αναλύει τα γεγονότα, όχι μεμονωμένα, άλλα σε μία λογική αλληλουχία, με όρους αιτίου αιτιατού, βάσει των διεθνών αλληλεπιδράσεων της εποχής. Οι περιορισμοί που τίθενται στα πλαίσια μιας διπλωματικής δεν επιτρέπουν μία εξονυχιστική μελέτη. Κατά συνέπεια οι διπλωματικές σχέσεις με κάποιες χώρες ήσσονος σημασίας από πλευράς είτε ισχύος είτε γεωγραφικής εγγύτητας στην Αυτοκρατορία, δεν θα αναλυθούν και απλώς θα αναφέρονται, όποτε αυτό κρίνεται σκόπιμο. Στο ίδιο πλαίσιο περιορισμών, στην εργασία δεν θα εξεταστούν μη-βυζαντινές πρωτογενείς πηγές.

Βασικές πηγές

Βασική πηγή για την βασιλεία του Αλεξίου Κομνηνού αποτελεί η *Αλεξιάς*, έργο της κόρης του αυτοκράτορα, Άννας Κομνηνής.¹ Το έργο της συγγραφέως αποτελεί εκτενή πηγή πληροφοριών για την βασιλεία του πατέρα της. Οι πληροφορίες που παρέχει είναι αναλυτικές και εμπεριστατωμένες, καθώς η συγγραφέας, αφενός ήταν παρούσα σε πολλά γεγονότα και αφετέρου είχε εκτενή πρόσβαση σε αρχειακό υλικό.

¹ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, τ. Γ΄ 10ος-12ος αι., Αθήνα: Κανάκης, 2009, 397-419.

Ωστόσο, συχνά τα γεγονότα παρουσιάζονται υπερβολικά εξωραϊσμένα, καθώς η συγγραφέας στόχευε κυρίως να εξυμνήσει την βασιλεία του Αλεξίου.

Για την βασιλεία των Ιωάννη και Μανουήλ Κομνηνού αξιοποιούνται τα έργα των *Ιωάννη Κιννάμου* και *Νικήτα Χωνιάτη*. Και οι δυο αφιερώνουν το μεγαλύτερο μέρος της διήγησής τους στο Μανουήλ Κομνηνό, παρέχοντας συγκριτικά λίγες πληροφορίες για την βασιλεία του Ιωάννη. Ο Κίνναμος, γόνος αριστοκρατικής οικογενείας υπήρξε αυτοκρατορικός γραμματέας του Μανουήλ Κομνηνού.² Το έργο του, η *Επιτομή των κατορθωμάτων* καλύπτει την περίοδο 1118-1176. Παρότι ο Μανουήλ είναι αντικείμενο θαυμασμού για τον συγγραφέα, το έργο χαρακτηρίζεται από αντικειμενικότητα. Ο Νικήτας Χωνιάτης υπήρξε *λογοθέτης του γενικού* επί του Ισαάκιου Αγγέλου.³ Έζησε την άλωση του 1204, κάτι που επηρέασε βαθιά την οπτική του, καθώς γράφει με τον πλεονέκτημα της ύστερης γνώσης. Η διήγηση στο βασικό του έργο, *Χρονική Διήγησις*, καλύπτει το διάστημα 1118-1206.

Υψηλή στρατηγική και διπλωματία

Η εξωτερική πολιτική ενός κράτους είναι συνάρτηση των *στόχων* και της *ισχύος* του. Τους στόχους τους θέτει και ιεραρχεί η *υψηλή στρατηγική*, βάση των διαθέσιμων αξιοποιούμενων δυνατοτήτων.⁴ Καθοδηγεί τους τρόπους με τους οποίους το κράτος αναπτύσσει και εφαρμόζει τη ισχύ του στο εξωτερικό. Ως ισχύς νοείται η ικανότητα να κατευθύνει τις ίδιες δυνάμεις, καθώς και τις αποφάσεις των άλλων κρατών με τρόπο που οδηγεί στην επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων. Η ισχύς εξαρτάται τόσο από μετρήσιμους (δυνατότητες) όσο και μη μετρήσιμους (αντίληψη ισχύος) παράγοντες.⁵ Επομένως η ισχύς αποτελεί το μέσο για την επίτευξη στόχων. Η *ισχύς* προέρχεται από τη αξιοποίηση έμψυχου και άψυχου υλικού. Ένα κράτος με δυνατότητες, εάν δεν είναι σε θέση να τις αξιοποιήσει, δεν είναι ισχυρό. Σε μια τέτοια κατάσταση είχε περιέλθει η Βυζαντινή Αυτοκρατορία το 1081 λόγω της διοικητικής διάβρωσης.

² Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, 625-638.

³ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί*, 699-722.

⁴ Silove N., "Beyond the Buzzword: The Three Meanings of "Grand Strategy"". *Security Studies*. 27, 2018, 27-57.

⁵ Barnett M., Duvall R., "Power in International Politics", *International Organization*, 59 (1), 2005, 39-75.

Βασικό εργαλείο της υψηλής στρατηγικής αποτελεί η *διπλωματία*. Η διπλωματία επιτελεί το έργο της όταν αφενός λειτουργεί ως πολλαπλασιαστής ισχύος στις υπάρχουσες δυνατότητες, με τρόπο μετρήσιμο, και αφετέρου όταν διογκώνει την μη μετρήσιμη αντίληψη ισχύος.

Οι Κομνηνοί αντλούσαν τα διπλωματικά τους εργαλεία από μια μακρά παράδοση ριζωμένη στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία και διαποτισμένη με την ελληνιστική φιλοσοφία. Στα εργαλεία αυτά περιλαμβάνονται *διπλωματικές πρεσβείες* και *αλληλογραφία* που διεκπεραιώνουν την *ανταλλαγή δώρων*, την *αποστολή χρηματικών ποσών* και την *απόδοση αξιωμάτων*.⁶ Οι πρεσβείες ήταν επιμελώς επιλεγμένοι και δοκιμασμένοι. Ήταν μορφωμένοι, ανήκαν σε ανώτερες κοινωνικές τάξεις και όφειλαν να τρέφουν σεβασμό τόσο για τον αυτοκράτορα, της θέλησης του οποίου αποτελούσαν προέκταση, όσο και για την χώρα που επισκέπτονταν. Φυσικά διέθεταν υψηλές ρητορικές ικανότητες πειθούς. Η σημασία των πρέσβεων και των μεταφραστών ήταν τεράστια, καθώς μπορούσαν άμεσα και καθοριστικά να επηρεάσουν τις αλληλεπιδράσεις ηγετών.⁷ Απουσία μιας επίσημης διπλωματικής υπηρεσίας, οι πρεσβείες διαμορφώνονταν, ελέγχονταν και αποστέλλονταν από τον *λογοθέτη του δρόμου*, και από το 1081 και έπειτα από τον *λογοθέτη*.⁸ Οι πρέσβεις δεν ήταν μόνιμες άλλα ανταλλάσσονταν περιστασιακά, ανάλογα με την βαρύτητα ενός διπλωματικού ζητήματος. Αντίστοιχα, όταν ξένοι πρέσβεις ή ηγεμόνες επισκέπτονταν τον αυτοκράτορα υπήρχαν επιμελώς διαμορφωμένες *τελετές υποδοχής*, με σκοπό να μεγιστοποιήσουν το γόητρο του Αυτοκράτορα, να αναδείξουν τον πλούτο και την δύναμη του, και να συναρπάσουν τον συνδιαλλαζόμενο.⁹ Τελικός στόχος ήταν να δείξουν στον επισκέπτη πώς η φιλία με την Αυτοκρατορική αυλή θα ήταν επικερδής, ενώ η έχθρα επιβλαβής,

Τα γαμήλια συνοικέσια ανέκαθεν αποτελούσαν βασικό εργαλείο της Βυζαντινής Υψηλής Στρατηγικής.¹⁰ Η αξία ενός πετυχημένου διπλωματικού γάμου ήταν γνωστή

⁶ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De Cerimoniis*, (15), (48), 687-692.

⁷ Χωνιάτης, 147.59-66 Αναφέρεται σε μια περίπτωση εσκεμμένης αλλοίωσης των λεγομένων του αυτοκράτορα από τον μεταφραστή.

⁸ Magdalino P., *The empire of Manuel I Komnenos*, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1993, 229.

⁹ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De Cerimoniis*, (15), 566-570 και (47), 680-686. Βλ. επίσης Walker A., *The emperor and the world: Exotic elements and the imagining of middle byzantine imperial power, ninth to thirteenth centuries*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2012, 79, 102 για χαρακτηριστικά παραδείγματα.

¹⁰ Luttwak E., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Μασαχουσέτη: The Belknap press of Harvard University press, 2009, 137-144.

μέσα από την ιστορική πρακτική. Παρόλα αυτά η αυτοκρατορική φιλοσοφία ήταν απροκάλυπτα εχθρική σε τέτοια συνοικέσια, καθώς ήταν μια πρακτική που από την φύση της «εξίσωνε» τους δύο συνδιαλλαζόμενους. Κάτι τέτοιο ερχόταν βέβαια σε αντίθεση προς την έννοια της οικουμενικότητας της αυτοκρατορίας και της επικυριαρχίας του αυτοκράτορα πάνω σε όλους τους χριστιανούς.¹¹ Εξυπακούεται, ότι τα συνοικέσια με μη-χριστιανούς ήσαν ολωσδιόλου αντίθετα προς την πολιτική φιλοσοφία της αυτοκρατορίας.¹² Ωστόσο, η ρεαλιστική πραγματικότητα συχνά υποχρέωνε το κράτος να αμβλύνει τα ιδεολογικά στεγανά, τόσο στο ζήτημα των γάμων, όσο και σε άλλες διπλωματικές συνδιαλλαγές. Ακόμα και ο Κωνσταντίνος ο Πορφυρογέννητος, ο οποίος αποδοκίμαζε τους γάμους με ξένους ευγενείς, χρησιμοποιούσε «ιδεολογικά ακροβατικά» για να δικαιολογήσει συνοικέσια με Φράγκους, την έτερη μεγάλη δύναμη της εποχής του.¹³ Κάποια στοιχεία, όπως η ελληνιστική παράδοση και η πολιτική ορολογία που χρησιμοποιούσαν κατά τις γαμήλιες διαπραγματεύσεις, αμβλυναν, σε κάποιο βαθμό, το ασυμβίβαστο της οικουμενικότητας και της πολιτικής υπεροχής της Αυτοκρατορίας με τα συνοικέσια με «βαρβάρους».¹⁴

Η διπλωματία βασίζεται έντονα στην **προβολή ισχύος**. Η προβολή ισχύος αφορά την ανάδειξη της υπεροχής ενός κράτους έναντι ενός άλλου και την επιβολή της θέλησης του πρώτου χωρίς την χρήση βίας. Η βυζαντινή αυτοκρατορία χρησιμοποιούσε εργαλειακά την προβολή του **αυτοκρατορικού μεγαλείου**. Βάση της βυζαντινής πολιτικής θεωρίας, η αυτοκρατορία αυτοπαρουσιαζόταν στην κορυφή μίας προσηκτικά διαβαθμισμένης οικογένειας εθνών.¹⁵ Συχνά την διπλωματία της αυτοκρατορικής υπεροχής επικουρούσε η **θρησκευτική διπλωματία**, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την αυτοκρατορία να καθίσταται ο *de facto* προστάτης των σταυροφορικών κρατών, ως η μόνη ισχυρή χριστιανική δύναμη στην περιοχή. Η διπλωματία επικουρείται επίσης από τον **στρατό**, όταν ο στρατός είναι αρκετά

¹¹ Luttwak, *Grand Strategy*, 137-139.

¹² Φυσικά και αυτοί οι κανόνες κάμπτονταν σε περίπτωση τεράστιας ανάγκης για την επιβίωση του κράτους, ειδικά τους τελευταίους αιώνες. Βλ. Rustam S., *The Byzantine Turks*, Λέιντεν: Brill, 2016, 58

¹³ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De administrando*, Περί τῶν πλησιαζόντων ἐθνῶν τοῖς Τούρκοις, 86-85.104-87.126. Βλ. επίσης Luttwak, *Grand Strategy of the Byzantine Empire*, 138-140.

¹⁴ Luttwak, *Grand Strategy*, 137. Βλ. επίσης Παναγοπούλου Α., *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6ος – 12ος αιώνας)*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2006. για συχνά και διαχρονικά παραδείγματα συνοικεσίων με βαρβαρικά έθνη.

¹⁵ Καραγιαννόπουλος Ι., *Η πολιτική θεωρία των βυζαντινών*, Αθήνα: Βάνιας, 1992, 8-11. Για την διπλωματική και πολιτική αξία της ανάδειξης του αυτοκρατορικού μεγαλείου βλ. Ahrweiller H., *L'ideologie politique de l'empire byzantine*, Παρίσι: Presses universitaires de France, 1975, 29-36 και Luttwak, *Grand Stratrgy*, 124-136. (βλ. παρακάτω 72, 104).

ισχυρός ώστε να δρα ως μέσω πειθούς, χωρίς την ανάγκη χρήσης βίας, αλλά με την απειλή αυτής.

Τέλος, αξίζει αναφορά στην *δράση πρακτόρων* σε ξένα εδάφη.¹⁶ Στόχος τους ήταν η *κατασκοπία* και η αναγνώριση κινήσεων, το *σαμποτάζ*, και πιο σημαντικό η *πυροδότηση αναταραχών* ανάμεσα σε αντιδραστικά στοιχεία της εχθρικής χώρας. Βασικό εργαλείο ήταν η *δημιουργία δικτύων υποστηρικτών* ανάμεσα στους ευγενείς. Παράλληλα αξιοποιούνταν διπλωματικά εργαλεία ήσσονος σημασίας, που θα αναφερθούν για χάρη πληρότητας, όπου αυτό κρίνεται σημαντικό, αλλά δεν θα αναλυθούν περαιτέρω. Αυτά είναι η σημασία της *προσωπικής φήμης* του αυτοκράτορα, οι *μετακινήσεις πληθυσμών* και η *προσέλκυση μισθοφόρων*.¹⁷

¹⁶ Jackoby D., “Diplomacy, Trade, Shipping and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century” στο Scholz C. και Makris G. (επιμ.), *Polypleuros nous: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, Βοστώνη: De Gruyter, 2020, 83-102.

¹⁷ βλ. Charanis P., “The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, 2, 1961, 140–154, Lower, M. “New Wars, Old Wars, and Medieval Wars: European Mercenaries as State Actors in Europe and North Africa, ca. 1100–1500.” *Mediterranean Studies* 25(1), 2017, 33–52.

Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118)

1. Εισαγωγή – Διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες

Η σταθερή εξουσία της Μακεδονικής δυναστείας, μέχρι και το 1025, υπήρξε γόνιμη για την Αυτοκρατορία. Όμως η κατάσταση των πραγμάτων άλλαξε με ραγδαίο ρυθμό από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα.¹⁸ Σταδιακά, η Αυτοκρατορία, απορροφημένη από τα εσωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε, κατέστη εύκολη λεία των εξωτερικών εχθρών. Ήδη, όταν ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός κατέκτησε τον θρόνο, η αυτοκρατορία βρισκόταν σε δεινή κατάσταση.¹⁹ Η Άννα Κομνηνή περιγράφει γλαφυρά το δυσοίωνα διεθνές περιβάλλον στο οποίο καλείται ο πατέρας της να κινηθεί: *«Ἀσπαίρουσαν δὲ οἶον κατανοῶν τὴν βασιλείαν ὁ βασιλεὺς Ἀλέξιος γὰρ τὰ μὲν πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον οἱ Τοῦρκοι δεινῶς ἐλγίζοντο, τὰ δὲ κατὰ τὴν ἐσπέραν λίαν εἶχε κακῶς τοῦ Ρομπέρτου*

¹⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλ. ενδεικτικά Καραγιαννόπουλος Ι., Το βυζαντινό κράτος, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001, 164 – 169, Charanis P., “The Byzantine Empire in the Eleventh Century” στο Setton K., Marshall B., (επίμ.), *A History of the Crusades: The First Hundred Years* τ. Α΄, Μάντισον: University of Wisconsin Press, 1969, 99-132, Angold M., *Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Έσσεξ: Longman, 1984, 24-34 και Bury B. J., “Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnēnos”, *The English Historical Review*, 4(13), 1889, 41-64.

¹⁹ Για τον βίο και την βασιλεία του Αλεξίου Κομνηνού βλ. ενδεικτικά Βάρζος Κ., *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. Α΄, Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1984, 87-113, Mullett M., και Smythe D. (επίμ.), *Alexios I Komnenos*, Μπέλφαστ: Belfast Byzantine Enterprises, 1996 και Magdalino, *Manuel*, 1993, 27-38.

πάντα κάλων κινούντος ἐφ' ᾧ τὸν προσεληλυθότα αὐτῷ ψευδώνυμον Μιχαήλ εἰς τὰ βασίλεια εἰσάξει.²⁰

Τα προβλήματα της Αυτοκρατορίας έγιναν έντονα ορατά μετά την καταστροφή στο Μαντζικέρτ (1071).²¹ Παρότι η ίδια η ήττα δεν υπήρξε τόσο κομβική, οι συνέπειες της απέβησαν επώδυνα σημαντικές. Το ηθικό και η αίγλη της Αυτοκρατορίας καταποντίστηκαν και η Μικρά Ασία κατακλύστηκε από Τούρκους. Την ήττα ακολούθησε εκ νέου πολιτικό χάος που επιδείνωσε ακόμη περισσότερο την διεθνή θέση της Αυτοκρατορίας.²² Μέχρι το 1081 είχαν απομείνει σε βυζαντινά χέρια ελάχιστες μόλις οχυρωμένες πόλεις στον Πόντο, στην Βηθυνία και στην Κιλικία.²³ Ένα άλλο γεγονός μείζονος σημασίας, που συνέβη την ίδια χρόνια, ήταν η άλωση του Μπάρι, του τελευταίου βυζαντινού προπυργίου στην Ιταλία. Η πόλη βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο στις ακτές της Αδριατικής, απέναντι από τα βαλκανικά εδάφη, τα οποία κατέστησαν πλέον ευάλωτα σε επιδρομές.²⁴ Ακόμα πιο σημαντικό για το μέλλον της αυτοκρατορίας, χάνοντας τα ιταλικά εδάφη και τον «αδριατικό διάδρομο» προς την μεσόγειο, η Βενετία θα μπορούσε πλέον να ισχυροποιηθεί ανεξέλεγκτη. Παράλληλα, οι ευρωπαϊκές επαρχίες του Δούναβη απειλούνταν από φυλές Κουμάνων και Πετσενέγων, καθώς και από τον ουγγρικό επεκτατισμό.²⁵

Η κατάσταση για την Αυτοκρατορία ήταν δύσκολη, όχι μόνο ως προς τις εξωτερικές προκλήσεις, αλλά και τις εσωτερικές. Η γραφειοκρατία είχε παρακμάσει, η διαφθορά είχε αυξηθεί, δεν υπήρχε αξιόμαχο στράτευμα, τα κρατικά ταμεία ήταν άδεια και το πάλε ποτέ σταθερό νόμισμά είχε υποτιμηθεί σημαντικά. Σταδιακά, οι μεγάλες οικογένειες επιδόθηκαν σε πολιτικό αλληλοσπαραγμό. Οι μικρομεσαίοι γαιοκτήμονες

²⁰ Άννα Κομνηνή, 3.9.1. Βλ. επίσης Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, 357.3605-358.3610.

²¹ Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 144-167, Ζωναράς, B.18(15), 216-232 και Ψελλός, Χρονογραφία, (23-41). Μανασσής, *Σύνοψις Χρονική*, 350.6473-6527 Για τις συνέπειες της Μάχης βλ. επίσης Mikaberidze A., *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, τ. Β', Σάντα Μπάρμπαρα: ABC-CLIO, 2001, 563.

²² Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 168-194, 237-273. Βλ. επίσης Norwich J.J., *A Short History of Byzantium*, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1997, 239-243. Ο αυτοκράτορας **Ρωμανός Δ' Διογένης (1068-1071)** συνελήφθη αιχμάλωτος αλλά παρότι ταπεινώθηκε, κατάφερε να επιζήσει. Ωστόσο, κατά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη τυφλώθηκε και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τον θρόνο, οπότε αντικαταστάθηκε από τον Μανουήλ Ζ' Δούκα (1071-1078). Ατταλειάτης, *Ιστορία*, 169-180.

²³ Peacock A., *The Great Seljuk Empire*, Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 2015, 65-66.

²⁴ Stephenson P., *Byzantium's Balkan frontier, A political study of the Northern Balkans, 900-1204*, Κέμπριτζ: Cambridge university press, 2000, 160 – 165.

²⁵ Stephenson, *Balkan frontier*, 100-102.

έχασαν τις γαίες τους από τους *Δυνατούς* με επιπτώσεις τόσο στις αμυντικές δυνατότητες της Αυτοκρατορίας, όσο και στην φορολογία.²⁶

Πέραν από αυτούς τους άμεσους κινδύνους πού καλούταν να αντιμετωπίσει ο Αλέξιος, εμφανίστηκε και μια πιο λεπτή απειλή: η σταδιακή πολιτική και οικονομική άνοδος της Δύσης. Αυτή σύντομα θα ανέπτυσσε μια διεθνή κινητικότητα, που δεν την είχε επιδείξει από την εποχή του Καρόλου, η οποία θα απέβαινε η κινητήριος δύναμη των σταυροφοριών.²⁷ Ο βυζαντινός κόσμος και τα σύνορά του θα άλλαζαν για πάντα. Η Αυτοκρατορία θα έπρεπε πλέον να προσαρμοστεί σε μια νέα διεθνή πραγματικότητα, κατά την οποία όφειλε να ισορροπεί, μέσω της διπλωματίας, ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους και μάλιστα εν μέσω διαρκών πιέσεων εκ μέρους της αφυπνιζόμενης Δύσης.²⁸

Βασικός στόχος του κάθε κράτους στην διεθνή σκηνή είναι πάντα η επιβίωση του. Συνεπώς, ο αυτοκράτορας κλήθηκε αρχικά να συγκεντρώσει τις οποίες δυνατότητες είχαν απομείνει στο κράτος, με στόχο να διατηρήσει την Αυτοκρατορία ζωντανή, προτού μπορέσει να την καταστήσει εκ νέου μια *μεγάλη δύναμη*. Ο Αλέξιος, βασιζόμενος στην μακραίωνη παράδοση της βυζαντινής/ρωμαϊκής και ελληνιστικής διπλωματίας, αξιοποίησε μια σειρά από επικουρικά εργαλεία που εξορθολόγησαν και μεγιστοποίησαν την περιορισμένη ισχύ του εξαντλημένου κράτους.

Η διπλωματία του Αλεξίου μπορεί να χωριστεί γεωγραφικά σε δύο τμήματα, την δυτική (και βορειοδυτική) και την ανατολική, ενώ χρονικά διακρίνονται δύο περίοδοι: η περίοδος της *επιβίωσης* (1081-1091) και η περίοδος της *επέκτασης* (1092-1118).

²⁶ Τα έσοδα από την φορολογία και ένα σταθερό νόμισμα κινητοποιούσαν την διπλωματική μηχανή. Βλ. Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος*, 170-197, για γενικές πληροφορίες. Βλ. Laiou A. και Morrisson C., *The Byzantine Economy*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press Medieval Textbooks, 2007, 52-54 για οικονομικό κόστος διπλωματίας και 101-115 (στο ίδιο) για την κατοχή γης.

²⁷ Bury, "Roman Emperors", 41 και Laiou και Morrisson, *Byzantine Economy*, 142-155.

²⁸ Λουγγής Τ., "Βυζαντινή Διπλωματία. Αρχές, μέθοδοι, διαχρονικές ιεραρχήσεις και προτεραιότητες" στο Βλυσίδου Β., Λαμπάκης Σ., Λεοντσίνη Μ. και Λουγγής Τ., *Σεμινάρια περί Βυζαντινής Διπλωματίας*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2006 17-106, εδώ 72-73.

2. Δυναστικοί γάμοι ως διπλωματικό εργαλείο

Οι Κομνηνοί αυτοκράτορες – ρεαλιστές τόσο από ανάγκη όσο και από φιλοσοφία – χρησιμοποιούσαν τους δυναστικούς γάμους εργαλειακά για να ενισχύσουν αφενός την αίγλη της οικογένειάς τους στο εσωτερικό, αφετέρου την διπλωματική δικτύωση της Αυτοκρατορίας στο εξωτερικό. Συχνά, με μεγάλη ευελιξία, διεκδικούσαν και πετύχαιναν την καλύτερη δυνατή συμφωνία. Στην προθυμία των Κομνηνών να συνευρεθούν με βαρβάρους έπαιξε ρόλο κυρίως η αυξημένη πίεση που δεχόταν πανταχόθεν η Αυτοκρατορία σε συνδυασμό με την μειωμένη ισχύ της. Επιπροσθέτως, η διαρκώς αυξανόμενη αλληλεπίδραση της Αυτοκρατορίας με το αναδυόμενο διεθνές σύστημα επέβαλλε την ανάγκη προσαρμογής προς αυτό.

Η πολιτική του Αλεξίου

Βασικός στόχος του Αλεξίου ήταν η επίτευξη στενών δεσμών με σημαντικές αριστοκρατικές οικογένειες της Αυτοκρατορίας.²⁹ Δένοντας την μοίρα της δυναστείας του με αυτή των Δουκών επέτυχε να παραμείνει στον θρόνο, παρά την σημαντική στρατιωτική ήττα κατά των Νορμανδών που υπέστη τον πρώτο μόλις χρόνο της Βασιλείας του και παρά τα αντιλαϊκά οικονομικά μέτρα που αναγκάστηκε να επιβάλει. Οι Κομνηνοί αλλά και οι οικογένειες που υποστήριζαν την άνοδό τους στον θρόνο έλαβαν όλες τις κομβικές θέσεις εξουσίας. Σύντομα τα αξιώματα εξαρτήθηκαν άμεσα από τον βαθμό της οικογενειακής σχέσης με τον αυτοκράτορα.³⁰

²⁹ Ο Αλέξιος νυμφεύτηκε την Ειρήνη Δούκαινα το 1078, με συνέπεια να αποκτήσει την υποστήριξη των πανίσχυρων Δουκών κατά την αναρρίχηση του στον αυτοκρατορικό θρόνο. Το συνοικέσιο προωθήθηκε με τις διπλωματικές κινήσεις του καίσαρα Ιωάννη Δούκα, παππού της Ειρήνης και είχε καθαρά πολιτικούς στόχους. Βλ. Βάρζος, *Γενεαλογία*, 88 και Angold, *Byzantine Empire*, 124-129. Βλ. επίσης Ζωναράς, Β.18(29), 259.32-260.10.

³⁰ Angold, *Byzantine Empire*, 127-129. Αυτή η κατάσταση διατηρείται σε παρόμοιο επίπεδο μέχρι και εκατό χρόνια αργότερα. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Magdalino, *Manuel*, 228-237 και 248-261.

Εκ πρώτης όψεως, οι εσωτερικοί γάμοι για ενδυνάμωση της θέσης του Αλεξίου στον θρόνο δεν αφορούσαν άμεσα την εξωτερική πολιτική. Αυτό ωστόσο δεν ισχύει, καθώς μια κραταιά κεντρική εξουσία οδηγεί σε ξεκάθαρη, στοχευμένη και απαλλαγμένη από εσωτερικούς περισπασμούς εξωτερική πολιτική. Η πολιτική αναταραχή της τελευταίας δεκαετίας, είχε δείξει πως το βασικό στοιχείο που χρειαζόταν η αυτοκρατορία για να επιβιώσει ήταν η εσωτερική σταθερότητα. Συνεπώς, η πρακτική ενδυνάμωσης του οίκου του Αλεξίου μέσα από έναν ιστό ενδογαμιών με ισχυρές οικογένειες, ωφέλησε εμμέσως την ισχυροποίηση της εξωτερικής θέσης της Αυτοκρατορίας. Άλλωστε, όπως σχολιάζει ο Ζωναράς, ο Αλέξιος αντιμετώπιζε την αυλή σαν τον προσωπικό του οίκο.³¹

Εσωτερικοί Γάμοι

Ο αυτοκράτορας πάντρεψε τις τέσσερις κόρες του με Έλληνες και Αρμένιους ευγενείς.³² Την πρωτότοκή του, την Άννα Κομνηνή, την προξένησε με τον Κωνσταντίνο Δούκα, συμβασιλέα τότε, ενισχύοντας την συμμαχία αμοιβαίων συμφερόντων σε μία κρίσιμη ακόμα περίοδο για την Αυτοκρατορία. Σταδιακά, ο Αλέξιος ισχυροποιήθηκε αρκετά, ώστε να μπορεί να παραγκωνίζει τους Δούκες.³³ Εν τέλει, η Άννα παντρεύτηκε τον Νικηφόρο Βρυέννιο (1097).³⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα περιστατικό, που αναφέρει η Άννα Κομνηνή, το οποίο υποδηλώνει τις υπάρχουσες αναστολές σχετικά με γαμικά συνοικέσια στο πλαίσιο της θρησκείας:³⁵ Ο Σελτζούκος σουλτάνος *Μαλίκ Α' (1072 – 1092)*,³⁶ έστειλε απεσταλμένο στην αυλή του αυτοκράτορα, ζητώντας γάμο ανάμεσα στον πρωτότοκο

Επίσης ειδικά για την απόδοση του αξιώματος του δούκα του Δυρραχίου, και των συνεπειών αυτής, βλ. Frankopan P., "The Imperial Governors of Dyrrakhion in the Reign of Alexios A Komnenos", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 26, 2002, 65-103.

³¹ Ζωναράς, Β.18(29), 259.21-26.

³² Ζωναράς, Β.18(22), 240.12-241.13.

³³ Παράλληλα, η γέννηση του Ιωάννη μείωσε σημαντικά την αξία αυτού του προξενιού. Υπάρχει η άποψη πως ο αρραβώνας διαλύθηκε με πρόσχημα μια συνομωσία το 1093, ενώ μια άλλη άποψη εικάζει πως διατηρήθηκε μέχρι τον πρόωρο θάνατο του Κωνσταντίνου Δούκα, το 1094/5.

³⁴ Βάρζος, *Γενεαλογία*, 176-182.

³⁵ Σε αντίθεση με τον εκχριστιανισμό των Ρως το 988, μετά τον γάμο του Βλαδίμηρου με την Άννα, είναι αμφίβολο πως ένας γάμος με Σελτζούκο ηγεμόνα θα είχε μακροπρόθεσμα διπλωματικά οφέλη ή θρησκευτικές συνέπειες. Ένας γάμος πορφυρογέννητης πριγκίπισσας με μουσουλμάνο θα αντιμετώπιζόταν με ελάχιστη κοινωνική ανοχή και θα εμφάνιζε την αυλή εξαιρετικά πιο αδύναμη σε σύγκριση με έναν γάμο με Λατίνους. Βλ. Luttwak, *Grand Strategy*, 137.

³⁶ Για τους ηγεμόνες επιλεγμένων κρατών, βλ. παράτημα Α'.

γιο του και την Άννα Κομνηνή (1092). Σαν αντάλλαγμα, ο σουλτάνος υποσχόταν ειρήνη και φιλία, υλικά οφέλη και στρατιωτική βοήθεια στον αυτοκράτορα.³⁷ Ο αυτοκράτορας θεώρησε την προσφορά ανάξια λόγου.³⁸ Η Άννα Κομνηνή επισημαίνει ότι ο Αλέξιος απέρριψε αυτή την πρόταση, λόγω της αγάπης για την κόρη του. Ωστόσο, παράλληλα υπήρχαν και διπλωματικά κίνητρα πίσω από την άρνησή του. Ο Αλέξιος εκείνη την περίοδο ήλεγχε τις ισορροπίες ανάμεσα στον Σελτζούκο σουλτάνο και τους εμίρηδες του Ρουμ και δεν θα ήθελε ο πρώτος να αποκτήσει υπέρμετρη ισχύ στην καρδιά της Μικράς Ασίας.³⁹ Επιπροσθέτως, η κατάσταση της αυτοκρατορίας είχε βελτιωθεί. Άραγε, ο Αλέξιος θα είχε απαντήσει αρνητικά, εάν η ίδια πρόταση του είχε γίνει το 1081 ή 1082; Άλλωστε κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο οι αυτοκράτορες δεν δίσταζαν να «εξάγουν» πορφυρογέννητες σε Τούρκους σουλτάνους, όταν δεν είχαν άλλη επιλογή.

Την δεύτερη κόρη του, την Μαρία, αρχικά την αρραβώνιασε το 1094 με τον Γρηγόριο, της οικογενείας των Γαβράδων, θέλοντας να ελέγξει τις αυτονομιστικές τάσεις της περιοχής του Πόντου.⁴⁰ Ωστόσο, οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο οικογένειες τελικά δεν ομαλοποιήθηκαν και το συνοικέσιο έσπασε. Εν τέλει η Μαρία παντρεύτηκε τον γιό του Κωνσταντίνου Ευφορβηνού Κατακαλών, ικανό στρατηγό του Αλεξίου (1099). Με αυτόν τον τρόπο αντάμειψε ο αυτοκράτορας τον στρατηγό, και εξασφάλισε την διαιώνιση της πίστης του.⁴¹

Διεθνείς Γάμοι

Ο πρωτότοκος του Αλεξίου και συναυτοκράτορας Ιωάννης παντρεύτηκε την *Πιρόσκα της Ουγγαρίας* (μετέπειτα Ειρήνη), ορφανή κόρη του *Λαδίσλαου Α' (1077 - 1095)*, εξαδέλφη του νέου Βασιλιά *Καλομάνου Α' (1097-1116)*. Ο γάμος, που έλαβε χώρα το 1104/5, οδήγησε σε συμμαχία. Οι συνέπειες του γάμου, ήταν τόσο άμεσες όσο και έμμεσες. Στις άμεσες συγκαταλέγεται η στρατιωτική βοήθεια που προσέφερε η

³⁷ Άννα Κομνηνή, 6.12.1.

³⁸ Άννα Κομνηνή, 6.12.4.

³⁹ Βλ. παρακάτω, 46.

⁴⁰ Βλ. αναλυτικά Bryer A., "A byzantine family: The Gabrades, c.979- c.1653" στο Bryer A. (επιμ.) *Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο: Variorum Reprints, 1980, 164-187.

⁴¹ Βάρζος, *Γενεαλογία*, 198-200. Την τρίτη κόρη του, την Ευδοκία, ο Αλέξιος την πάντρεψε με τον Μιχαήλ Ιασίτη, γιο του Κουροπαλάτη Κωνσταντίνου, πετυχαίνοντας έναν σύντομο και μάλλον αποτυχημένο γάμο. (Βάρζος, *Γενεαλογία*, 254-257) Τέλος την Θεοδώρα, την πάντρεψε με έναν ευγενή αρμενικής καταγωγής με το όνομα Κωνσταντίνος Κουρτίκης, μετά τον θάνατο του οποίου, η Θεοδώρα ξαναπαντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο Αγγελο. Αυτός ο γάμος έλαβε χώρα μετά τον θάνατο του Αλεξίου βλ. Βάρζος, *Γενεαλογία*, 259-291.

Ουγγαρία κατά των Νορμανδών το 1107/8. Έμμεσα και μακροπρόθεσμα, ο γάμος αυτός αποτέλεσε το έναυσμα της όλο και αυξανόμενης εμπλοκής των Κομνηνών αυτοκρατόρων στα εσωτερικά της Ουγγαρίας.⁴²

Ο δεύτερος γιός, ο Ανδρόνικος (ή πιθανόν ο τρίτος, ο Ισαάκιος) παντρεύτηκε, μάλλον το 1104, μια γυναίκα με το όνομα Ειρήνη, κόρη του *Βολοντάρ του Περεμίσιλ (1092–1124)*, ενός ανεξάρτητου από το Κίεβο ρωσικού πριγκιπάτου. Θεωρώντας ορθή την χρονολόγηση του γάμου στο 1104 είναι πιθανότερο να αφορά τον Ανδρόνικο.⁴³ Εάν πράγματι ο Ανδρόνικος παντρεύτηκε την ρωσίδα πριγκίπισσα, πρέπει, σαν λογική συνέπεια, να αναφερθεί και η άποψη πως ο Ισαάκιος Κομνηνός παντρεύτηκε περί το 1110 την Κάτα, κόρη του *Δαβίδ Δ΄ της Γεωργίας (1089-1125)*.⁴⁴ Οι δύο αυτοί γάμοι αναφέρονται ελάχιστα στις πηγές, καθότι εξασφαλίζουν μεν την ασφάλεια των συνόρων σε γεωγραφικά σημεία στα «νώτα» της αυτοκρατορίας, δεν παρουσιάζουν όμως κανέναν ενεργητικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική.⁴⁵

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως νωρίτερα ο Αλέξιος είχε αρραβωνιάσει έναν ανιψιό του, ονόματι Ιωάννη, με μια κόρη του Γερμανού Αυτοκράτορα *Ερρίκου Δ΄ (1053 - 1105)*.⁴⁶ Καθώς ο Αλέξιος ήταν ακόμα άτεκνος, τόνιζε την σημασία που είχε γι' αυτόν ο ανιψιός του, ως ο πιθανότερος διάδοχος.⁴⁷ Ο αρραβώνας αυτός ήταν τμήμα της ευρύτερης προσπάθειας δημιουργίας ενός αντινορμανδικού δικτύου (1082). Η επικοινωνία των δύο ηγεμόνων περιελάμβανε επιστολογραφία, δώρα και αμοιβαίες υποσχέσεις. Η συμμαχία, ωστόσο, δεν απέδωσε και ο Ερρίκος είχε περιορισμένες επιτυχίες κατά του Γυισκάρδου στην Ιταλία, κατά συνέπεια ο αρραβώνας ακυρώθηκε, αναδεικνύοντας την καθαρά ανταλλακτική φύση της πρακτικής.

⁴² Για αναλυτικές πληροφορίες βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 2658-274. Βλέπε παρακάτω, 31, για τις αναλυτικές συνέπειες του γάμου.

⁴³ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 242-243, βλ. ειδικά παραπομπή 125. Βλ. επίσης Kazhdan A., "Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries", *Harvard Ukrainian Studies*, (12/13), 414-429 για περισσότερες πληροφορίες.

⁴⁴ Βλ. Prinke R., "Kata of Georgia, Daughter of King David IV the Builder, as wife of Sebastocrator Isaakios Komnenos", *Foundations*, 3(6), 2011, 489-502.

⁴⁵ Άλλο ένα στοιχείο που ενισχύει την άποψη πως οι γάμοι έλαβαν χώρα με αυτή την μορφή, είναι οι γεωπολιτικά σχεδόν πανομοιότυποι γάμοι που πέτυχε για τους γιους του ο Ιωάννης Κομνηνός, εν πολλοίς συνεχιστής της εξωτερικής πολιτικής του Αλεξίου. Βλ. παρακάτω, 50.

⁴⁶ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 2333-235. Βλ. παρακάτω 20.

⁴⁷ Άννα Κομνηνή, 3.10.6.

Συμπεράσματα

Για να επιτελέσει την διπλωματία του, αλλά και να ικανοποιήσει τους μισθοφόρους του, ο αυτοκράτορας Αλέξιος συχνά αναγκάστηκε να λάβει αντιλαϊκά μέτρα.⁴⁸ Τούτο, διότι στόχος του υπήρξε η δημιουργία δικτύου συμμαχιών με άμεσο συμφέρον την διατήρηση του στον θρόνο. Ο Αλέξιος αξιοποίησε τους γάμους, για να ενισχύσει άμεσα και έμμεσα την εξωτερική του πολιτική, οπότε η ανταλλακτική σχέση των γάμων γίνεται εμφανής. Οι δυναστικοί γάμοι ήταν καθαρά αποτέλεσμα διαπραγματεύσεων και στόχων υψηλής πολιτικής. Παρόλα αυτά εντοπίζονται κάποιες αναστολές, σχετικές με το φύλο και την θρησκεία. Είναι άξιο λόγου το γεγονός ότι ο Αλέξιος πάντρεψε όλες τις κόρες του με βυζαντινούς ευγενείς, ενώ τους γιούς του με ξένες πριγκίπισσες. Ίσως αυτό συνέβη για να πετύχει την βέλτιστη προίκα, και ταυτόχρονα να εξυπηρετήσει τόσο την εσωτερική όσο και την εξωτερική του πολιτική, χωρίς να δημιουργηθούν πιθανές αντιδράσεις από την αποστολή πορφυρογέννητων σε «βαρβάρους». Μέχρι την εποχή του Μανουήλ, ο οποίος αξιοποίησε όσο κανένας τους δυναστικούς γάμους, φαίνεται να έχουν καμφθεί όλες οι ηθικές αναστολές.

⁴⁸ Άννα Κομνηνή, 5.2.4, Ζωναράς, Β.18(22), 239.24-28

3. Η διπλωματία της επιβίωσης και η αντιμετώπιση των Νορμανδών

Στην Δύση και στα Βαλκάνια ο αρχικός στόχος του Αλεξίου ήταν σαφής: Επιβίωση μέσα από έμμεση προσέγγιση και διπλωματικούς ελιγμούς που στόχευαν στην απομόνωση και αποδυνάμωση των Νορμανδών εισβολέων. Για τον σκοπό αυτό ο Αλέξιος επιστράτευσε πρεσβείες, δωροδοκίες, παροχή τίτλων, συννοικέσια, πράκτορες και άλλες πάγιες διπλωματικές τεχνικές.⁴⁹ Η διπλωματία του Αλεξίου σε αυτό το κομμάτι υπήρξε εξαιρετικά επιτυχημένη, αλλά με σημαντικές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις.

Οι Νορμανδοί: Προσπάθεια προσεταιρισμού

Οι Νορμανδοί, υπό την ηγεσία του τυχοδιώκτη μισθοφόρου *Ροβέρτου Γυισκάρδου (1057-1085)*, αναδείχθηκαν, κατά τον 11^ο αιώνα, σε μεγάλο εχθρό της Αυτοκρατορίας.⁵⁰ Ο Αλέξιος, το 1081, κληρονόμησε όχι μόνο την νορμανδική απειλή, αλλά και την πολιτική αντιμετώπισης της.⁵¹ Ο *Ρωμανός Δ΄ Διογένης (1068-1071)* και ιδιαίτερα ο *Μιχαήλ Ζ΄ Δούκας (1071-1078)*, είχαν επιχειρήσει να προσαρτήσουν το νέο νορμανδικό Βασίλειο στην ζώνη επιρροής της Αυτοκρατορίας και να το αξιοποιήσουν ως πηγή άντλησης ικανών μισθοφόρων.⁵² Με πρωτοβουλία της Αυτοκρατορίας έγινε προσπάθεια συννοικεσίου ανάμεσα στα δύο κράτη. Σε

⁴⁹ Μέρμανος Γ., “Ο ρόλος του δώρου στην βυζαντινή διπλωματία”, *Τεκμήριον*, 7, 2007, σελ 199-222, ειδικά 299-207.

⁵⁰ Οι Νορμανδοί εδραίωσαν την εξουσία τους στην νότιο Ιταλία και μοιραία ήρθαν σε σύγκρουση με την Αυτοκρατορία. Μετά από πολυετείς και σκληρές συγκρούσεις, το 1071, ολοκλήρωσαν την κατάκτηση των βυζαντινών εδαφών της Ιταλίας. Βλ. Theotokis G., *The Norman Campaigns in the Balkans: 1081-1108*, Γούντριτζ: The Boydell Press, 2014, 137-162, McQueen W., “Relations between the Normans and Byzantium, 1071-1112”, *Byzantion*, 56, 1986, 427-476, εδώ 427-428 και 438-442 Brown A, *The Normans*, Γούντριτζ: Boydell Press, 1984, Norwich J.J., *The Normans in the South, 1016-1130*, Λονδίνο: Faber and Faber , 2010 και Loud G. A., *The age of Robert Guiscard*, Λονδίνο: Routledge, 2014, 130-145 αναφορικά με την βυζαντινή ολιγορτία απέναντι στην νορμανδική απειλή.

⁵¹ Για την διπλωματία πριν την άνοδο του Αλεξίου αναλυτικά, βλ. McQueen, “Normans and Byzantium”, 429-434 και Charanis P., “Byzantium, the West and the origin of the First Crusade”, *Byzantion* 19, 1949, 17-36, εδώ 17-20.

⁵² McQueen, “Normans and Byzantium”, 431-432. Οι Βυζαντινοί είναι φανερό πως εκτιμούσαν τις τεράστιες πολεμικές ικανότητες των Νορμανδών Βλ. χαρακτηριστικά παραδείγματα, *Αλεξιάς* 1.10.4, 4.6.1, 6.7.7 και 13.10.4.

περίπτωση συμφωνίας, οι Νορμανδοί θα λάμβαναν οικονομικά οφέλη και διεθνές γόητρο.⁵³ Αρχικά, στην βυζαντινή επιστολογραφία ήταν εμφανές το αίσθημα υπεροχής της Αυτοκρατορίας, όπως άλλωστε επέβαλλε η πολιτική της φιλοσοφία.⁵⁴ Σταδιακά όμως, και επειδή η κατάσταση είχε αρχίσει να επιδεινώνεται, η βυζαντινή ρητορική εμφανίστηκε πιο διαλλακτική. Υπάρχουν αναφορές στην κοινή πίστη ενώ αποσιωπάται σκόπιμα κάθε υπόνοια βυζαντινής επικυριαρχίας.⁵⁵ Ο Γυισκάρδος, αρχικά υπερόπτης και απαξιωτικός, δεχόταν πολυμέτωπες πιέσεις, τόσο από το εξωτερικό, όσο και από εσωτερικές εξεγέρσεις. Αυτές υποβοηθούνταν από αυτοκρατορικούς πράκτορες με δωροδοκίες και με την διαμόρφωση δικτύου συμμαχιών.⁵⁶ Λόγω της πολύπλευρης αυτής διπλωματικής πίεσης υποχρεώθηκε τελικά ο Γυισκάρδος ν' ανταποκριθεί στις βυζαντινές διπλωματικές κινήσεις.⁵⁷ Η συμφωνία επικυρώθηκε με χρυσόβουλο το 1074 και ο Γυισκάρδος έλαβε πολυπόθητους αυτοκρατορικούς τίτλους.⁵⁸

Ο Αλέξιος κληρονόμησε μια πολιτική «*καρότου και μαστιγίου*», που βασίζεται τόσο στην κολακεία, τον προσεταιρισμό και στα δώρα, όσο και στην ταυτόχρονη πολυμέτωπη διπλωματική πίεση και την διαμόρφωση δικτύου αντιφρονούντων. Παράλληλα, τα δεσμά του γάμου έδωσαν αφορμή στον Γυισκάρδο να επέμβει στα εσωτερικά της Αυτοκρατορίας.⁵⁹ Κατά την εισβολή τους, οι Νορμανδοί διατείνονταν πως θα αποκαταστήσουν στον θρόνο τη δυναστεία των Δουκών.

⁵³ McQueen, "Normans and Byzantium", 431-432. (βλ. παρακάτω, 27) για την απόδοση γοήτρου που ενείχαν τα αυτοκρατορικά αξιώματα σε ξένους ηγεμόνες, καθώς και για την σημασία του αυτοκρατορικού γοήτρου στο διεθνές σύστημα. Αναφορικά με την πολιτική κατευνασμού που είχε σαν αρχικό στόχο τον έλεγχο της νέας περιφερειακής δύναμης και την πρόσδεση της στην σφαίρα επιρροής της βλ. Hast S., *Spheres of Influence in International Relations, History, Theory and Politics*, Λονδίνο: Ashgate, 2014, 1-9 και επίσης Mearsheimer J.J., *Great Power politics*, Νέα Υόρκη: W.W. Norton & Company, 2001, 139 και 162-164.

⁵⁴ Ψελλός, *επιστολαί*, 385-392. (Μιχαήλ ὁ Δούκας Ροβέρτω δούκι τῆς Λογγιβαρδίας)

⁵⁵ Dölger, *Regesten*, 64, Χρυσόβουλλον, 1003. Βλ. επίσης McQueen, "Normans and Byzantium", 431-432.

⁵⁶ Loud, *Robert Guiscard*, 213.

⁵⁷ Επίσης McQueen, "Normans and Byzantium", 431- 434 και Theotokis, *Norman Campaigns*, 140-142.

⁵⁸ Loud, *Robert Guiscard*, 211-212. Ο Γυισκάρδος έλαβε τον τίτλο *Νωβελίσσιμος* και ο γιός ονομάστηκε *Κουροπαλάτης*, ενώ δόθηκε σειρά τίτλων να μοιράσει στην αυλή του. Βλ. Charanis, "The West", 19-20. Βλ. αναφορικά με τους τίτλους Kazhdan A. (Επιμ.), *The Oxford dictionary of Byzantium*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1991, 1489-1490 και 1157 αντίστοιχα.

⁵⁹ Charanis, "The West", 23-24.

Διπλωματική περικύκλωση των Νορμανδών (1081-1083)

Η βασιλεία του Αλεξίου ξεκίνησε με την εισβολή των Νορμανδών στην Ήπειρο και την πολιορκία της σημαντικής κομβικής σημασίας καστροπολιτείας του Δυρραχίου. Η εκστρατεία έλαβε χώρα με την πνευματική – και διπλωματική – στήριξη του πάπα **Γρηγορίου Ζ΄ (1073-1085)**, ο οποίος παρουσίασε την εκστρατεία ως «*δίκαιο πόλεμο*». ⁶⁰ Ο Γυισκάρδος είχε φέρει στην εκστρατεία ένα πρόσωπο που παρίστανε τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Δούκα, τον *Ψευδομιχαήλ*. ⁶¹ Έτσι νομιμοποιούσε τυπικά τον πόλεμο ενάντια σε μια άλλη χριστιανική δύναμη. Το γεγονός αυτό πολλαπλασίαζε την απειλή που συνιστούσαν οι Νορμανδοί στα μάτια του Αλεξίου.

Αυτό ήταν μια βασική διπλωματική πρόκληση για τον νέο αυτοκράτορα, καθώς ο Αλέξιος έπρεπε να επιλέξει να αντιμετωπίσει είτε τον εχθρό στην δύση είτε τους Τούρκους στην ανατολή. Από καθαρά στρατιωτική ισχύ, σίγουρα μεγαλύτερη απειλή ήταν οι Τούρκοι. ⁶² Ωστόσο, εν τέλει φαίνεται πως οι Νορμανδοί τον ανάγκασαν να δεσμεύσει όλες τις εναπομένουσες δυνάμεις της Αυτοκρατορίας στην δύση, καθώς την δεδομένη χρονική στιγμή αυτοί αποτελούσαν μια *αναθεωρητική δύναμη*. Δηλαδή, οι Νορμανδοί απειλούσαν (έστω και φαινομενικά) την ίδια η ύπαρξη της αυτοκρατορίας, αλλά και τον θρόνο του Αλεξίου, πράγματα ταυτόσημα για την αριστοκρατία της εποχής. ⁶³ Αντίθετα, στην περίπτωση των Τούρκων – μιας συμβατικά μεγαλύτερης απειλής – είχε επέλθει ένα, έστω και δυσμενές, *status quo*,

⁶⁰ Οι σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τον πάπα είχαν οξυνθεί μετά το χρυσόβουλο προς τους Νορμανδούς του 1074, καθώς η Αυτοκρατορία επαναπαύθηκε και περιόρισε τις συνομιλίες για ένωση των εκκλησιών. Charanis, “The West”, 22 - 24. Αντίθετα, το 1080, ο Γυισκάρδος βγήκε από μια πολυετή σύγκρουση με τον πάπα. Βλ. Loud, *Robert Guiscard*, 194-209 και 210-113, ειδικά παραπομπή 63. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το σχόλιο του Loud πως η κόρη του Γυισκάρδου ήταν πλέον διπλωματική κρατούμενη στην Κωνσταντινούπολη.

⁶¹ *Άννα Κομνηνή*, 1.12.8-10, 1.15.3-6. Παρουσιάζει ενδιαφέρον πως ο Γυισκάρδος εκμεταλλεύτηκε τη βυζαντινή προσπάθεια περιορισμού του μέσω του γάμου και έθεσε ως *casus belli* την παλινόρθωση των Δουκών. Αρκετοί προσχώρησαν στις τάξεις των Νορμανδών, παραπλανημένοι από την εξαπάτηση. (*Άννα Κομνηνή*, 4.1.3-4). Ένα αντίστοιχο τέχνασμα δοκίμασε και ο γιος του κατά την δεύτερη νορμανδική εισβολή, συγκεντρώνοντας συμμάχους ανάμεσα στους ευγενείς της Κωνσταντινούπολης. (*Άννα Κομνηνή*, 10.2.1-4).

⁶² Theotokis, *Norman Campaigns*, 148-149.

⁶³ *Άννα Κομνηνή*, 1.12.2, 11.12.5 το ίδιο κείμενο η Κομνηνή αποκαλεί τον Γυισκάρδο τύραννο, σφετεριστή δηλαδή της αυτοκρατορικής εξουσίας. Βλ. επίσης Theotokis, *Norman Campaigns*, 142-143, McQueen, “Normans and Byzantium”, 439, ειδικά παραπομπές 42, 43 και Shepard J., “Father or Scorpion? Style and Substance in Alexios’ diplomacy”, στο Mullett και Smyth, *Alexios Komnenos*, 68-132, εδώ 68-69. Βλ. επίσης Norwich, J.J., *Byzantium: The Decline and Fall*. Λονδίνο: Viking, 1995, 13-16. Βλ. επίσης Ζωναράς, B.18(22), 238.12-13.

και είχε χαθεί η αναθεωρητική δυναμική τους, χάρη σε δικές τους εσωτερικές συγκρούσεις.

Το 1081 ο Αλέξιος αναγκάστηκε από τις περιστάσεις να συγκρουστεί άμεσα με τους Νορμανδούς. Στο πεδίο της μάχης ο Αλέξιος υπέστη συντριπτική ήττα.⁶⁴ Ωστόσο, κατάφερε να διατηρήσει την τάξη στην εσωτερική πολιτική και το κράτος δεν έπεσε σε αναρχία, όπως είχε συμβεί μετά το Μαντζικέρτ.⁶⁵ Παράλληλα, επιστράτευσε διπλωματικά μέσα για την αντιμετώπιση της απειλής. Ο Αλέξιος αναγκάστηκε να ζητήσει την βοήθεια των *Βενετών*, των *Ούγγρων*, των *Σέρβων* αλλά και των *Τούρκων του Ρουμ*.⁶⁶ Παράλληλα εντατικοποίησε την πολιτική των προκατόχων του στην νότιο Ιταλία με στόχο να ωθήσει τους ντόπιους ευγενείς σε επαναστατικές κινήσεις, προσπαθώντας να αποσταθεροποιήσει το νορμανδικό κράτος, εν απουσία του Γυισκάρδου. Σε αυτούς προσέφερε υποσχέσεις «*πολλῶν δωρεῶν καὶ ἀξιομάτων πρὸς τὴν κατὰ τοῦ Ρομπέρτου ἔχθραν ἡρέθιζεν*».⁶⁷ Τέλος, απεστάλη στον πάπα, καθώς και στον Γερμανό βασιλιά για την δημιουργία δικτύου ενάντια στους Νορμανδούς.⁶⁸ Εν πολλοίς η προσέγγιση με τον Ερρίκο ήταν αποτέλεσμα της εχθρικής στάσης του πάπα.⁶⁹

Ο Αλέξιος, σε διαδοχικούς γύρους διαπραγματεύσεων με τον Γερμανό βασιλιά, προκειμένου να τον πείσει να εκστρατεύσει κατά των Νορμανδών, του προσέφερε πλούσια δώρα υπό μορφή χρυσών νομισμάτων, πορφυρών μεταξωτών υφασμάτων και πολυτελών κειμηλίων (1082).⁷⁰ Η Άννα Κομνηνή παρουσιάζει αναλυτικά τον εκλεπτυσμένο διπλωματικό λόγο, τα επιχειρήματα και την επίκληση στο συναίσθημα και στην κοινή θρησκεία που κάνει ο αυτοκράτορας στον Ερρίκο, καθώς τον προσφωνεί: «*πανευγενέστατε καὶ τῷ ὄντι Χριστιανικώτατε ἀδελφέ*».⁷¹ Καθώς ο Ερρίκος στέφθηκε αυτοκράτορας της γερμανικής Αυτοκρατορίας το 1084, ο Αλέξιος, στην προσφώνηση του, μπόρεσε να αποφύγει το λεπτό ζήτημα των *δύο αυτοκρατοριών*. Παρά την οικονομική ένδεια της Αυτοκρατορίας, ο Αλέξιος

⁶⁴ Ζωναράς, Β.18(22), 237.32-238.9, Γλυκάς, 619.13-17.

⁶⁵ Theotokis, *Norman Campaigns*, 154-158.

⁶⁶ Βλ. παρακάτω, 43.

⁶⁷ Άννα Κομνηνή, 3.10.1.

⁶⁸ Άννα Κομνηνή, 3.10.2 βλ. επίσης Dölger, *Regesten*, 87, Γράμματα 1067.

⁶⁹ Runciman S., *A history of the Crusades τ. Α΄*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1980, 99.

⁷⁰ Άννα Κομνηνή, 3.10.2-6. Βλ. επίσης Μέριανος, “δῶρο”, 208-209 ειδικά παραπομπές 27, 29 και 32.

⁷¹ Άννα Κομνηνή, 3.10.3.

κατάφερε να συγκεντρώσει 144.000 χρυσά νομίσματα παλαιάς κοπής και να τα δωρίσει στον Γερμανό αυτοκράτορα για να χρηματοδοτήσει την εκστρατεία του, ενώ υποσχέθηκε άλλα 216.000, αφού ο Γερμανός θα έχει εκπληρώσει τις δεσμεύσεις του, καθώς και γαμήλια σύνδεση. Στην επιστολογραφία προς τον Ερρίκο φαίνεται να τονίζεται ιδιαίτερα, πως τα νομίσματα που απεστάλησαν έφεραν την μορφή του αυτοκράτορα Ρωμανού Γ΄ Αργυρού, και ήταν «*παλαιᾶς ποιότητος*».⁷² Φαίνεται ότι οι διπλωματικές επαφές ξεκίνησαν το 1081 και ολοκληρώθηκαν το 1083 χάρη σε Ιταλούς δούκες υποτελείς στον Γυισκάρδο, που δρούσαν ως πράκτορες της Αυτοκρατορίας.⁷³

Παράλληλα, οι προσπάθειες των αυτοκρατορικών πρακτόρων στην νότιο Ιταλία οδήγησαν τελικά σε αναταραχές και εξεγέρσεις ανάμεσα στους τοπικούς ευγενείς στην Απουλία. Αυτές ανάγκασαν τον Γυισκάρδο να εγκαταλείψει την Ήπειρο και να επιστρέψει στην Ιταλία (1082).⁷⁴ Σταδιακά, ο πόλεμος άρχισε να στρέφεται υπέρ του Αλεξίου. Η κεφαλή του Νορμανδικού στρατού είχε «κοπεί» ενώ ο βυζαντινο-βενετικός στόλος είχε αποκόψει τις βάσεις ανεφοδιασμού των Νορμανδών. Στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν ήδη οι Νορμανδοί προστέθηκε κι ένας υπολογίσιμος αριθμός λιποταξιών προς το στρατόπεδο του Αλεξίου.⁷⁵ Είναι σαφές πως αυτοί αυτομόλησαν με την υπόσχεση υψηλότερου και σταθερού μισθού, που συχνά οι Νορμανδοί αδυνατούσαν να παρέχουν.⁷⁶ Στην μάχη της Λάρισας (1083), ο Αυτοκράτορας, έχοντας διαπραγματευτεί και την έλευση Τούρκων μισθοφόρων, κατάφερε να εξουδετερώσει την μεγάλη απειλή για την Αυτοκρατορία.

⁷² Άννα Κομνηνή, 3.10.4. Δηλαδή τα νομίσματα ήταν μη νοθευμένα, 24 καρατίων. Βλ. Nobles A., “The Economic and Monetary Policy of the Byzantine Empire under Alexios I Komnenos”, Rosetta, 11, 2012, 56-71, εδώ 57. Βλ. επίσης Μέρμανος, “δώρα”, 208, παραπομπή 30. Αξίζει επίσης να αναφερθεί η τεράστια αξία των πολύτιμων υφασμάτων που έστειλε ο Αλέξιος, καθώς ήταν ανάμεσα στα ακριβότερα διπλωματικά δώρα και αποτελούσαν αυτοκρατορικό μονοπώλιο. Τέλος βλ. Laiou και Morisson, *The Byzantine Economy*, 151-155 για την νόθευση καθαρότητας του νομίσματος επί Αλεξίου.

⁷³ Robinson I. S., *Henry IV of Germany 1056-1106*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2003, 214-215 και Theotokis, *Norman Campaigns*, 139.

⁷⁴ Άννα Κομνηνή, 3.10.1. Βλ. επίσης McQueen, “Normans and Byzantium”, 443 και Theotokis, *Norman Campaigns*, 167. Αντίστοιχα, οι Νορμανδοί προσπάθησαν και αυτοί να εκμεταλλευτούν εσωτερικά ζητήματα της Αυτοκρατορίας. Η Άννα Κομνηνή αναφέρεται μόνο μια φορά σε επαναστάτες που ενεργούν σε συνεργασία με τους Νορμανδούς. Βλ. Άννα Κομνηνή, 1.12.5.

⁷⁵ Άννα Κομνηνή, 2.4.8.

⁷⁶ McQueen, “Normans and Byzantium”, 444-445.

Από το ακόλουθο περιστατικό φαίνεται πώς η επίδραση των πρακτόρων αλλά και των χρημάτων του Αλεξίου έφτανε σε πολλούς αποδέκτες. Σύμφωνα με την Άννα Κομνηνή, ο Αλέξιος προσπάθησε να προσεταιριστεί τον *Γουίδο*, γιό του Γυισκάρδου, ο οποίος συμμετείχε στην εκστρατεία. Του προσέφερε, κρυφά από τον πατέρα του, έναν ευνοϊκό γάμο, πλούτη και σημαντικά αξιώματα.⁷⁷ Ο Γουίδος ήταν πρόθυμος να ακούσει, αλλά οι διαπραγματεύσεις δεν οδήγησαν κάπου, αναφέρει η Άννα Κομνηνή. Πάντως, κατά την Α΄ σταυροφορία βρισκόταν στην υπηρεσία του Αλεξίου με το αξίωμα *Σεβαστός*. Παράλληλα, πηγές αναφέρουν πως λειτούργησε υπέρ των βυζαντινών συμφερόντων στην πολιορκία του Δυρραχίου.⁷⁸ Όποια και αν είναι η αλήθεια, το περιστατικό κάνει εμφανή την εμβέλεια της δράσης, τη μυστικότητα και την αποτελεσματικότητα των πρακτόρων της Αυτοκρατορίας.

Συνθήκη της Δεαβόλεως (1108)

Την επαύριον της Α΄ Σταυροφορίας ο *Βοημούνδος της Αντιοχείας (1088–1111)*, γιός του Γυισκάρδου, επιχείρησε για ακόμα μία φορά, σε συνεννόηση με τον πάπα *Πασχάλη Β΄ (1099–1118)*, εισβολή στα βυζαντινά εδάφη, προωθώντας ταυτόχρονα έντονη αντιβυζαντινή προπαγάνδα στις αυλές της Δύσης.⁷⁹ Ο Νορμανδός ήλπιζε να ανοίξει ένα δεύτερο μέτωπο δυτικά, καθώς το νέο *πριγκιπάτο της Αντιοχείας* πιεζόταν από την Αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτορας ήταν σαφώς πιο προετοιμασμένος και απέκοψε τον Νορμανδό από το δίκτυο προμηθειών του οδηγώντας τον στην ήττα. Και σε αυτή την εκστρατεία εντοπίζουμε Νορμανδούς να αυτομολούν στο πλευρό του αυτοκράτορα.⁸⁰ Η διπλωματία του Αλεξίου εξακολουθούσε να είναι δραστήρια, καθώς έστελνε επιστολές σε όλες τις μεγάλες ιταλικές ναυτικές πολιτείες, παροτρύνοντάς τις να μην εφοδιάζουν τους Νορμανδούς.⁸¹ Η Βενετία ακλουθούσε τον Αλέξιο όπως όριζε το χρυσόβουλο του 1081. Στην περίπτωση της Πίζας, η οποία πρόσφατα είχε λεηλατήσει τα Επτάνησα, ο αυτοκράτορας εκμεταλλεύθηκε τον ναυτικό ανταγωνισμό της με την Βενετία προκειμένου να την προσεταιριστεί. Κατ' αυτό τον τρόπο εξηγείται και το χρυσόβουλο με το οποίο δίνει εμπορικά προνόμια

⁷⁷ Άννα Κομνηνή, 6.5.2

⁷⁸ Shepard, "Father or Scorpion", 114-115, France J., "The Normans and Crusading" στο Richard P., Bachrach B., (επιμ.) *The Normans and Their Adversaries at War: Essays in Memory of C. Warren Hollister*, 93. Γούντριντς: Boydell & Brewer, 2001.

⁷⁹ Βλ. Theotokis G., *Norman Campaigns*, 200-214 και McQueen, "Normans and Byzantium", 458-464.

⁸⁰ McQueen, "Normans and Byzantium", 464-465.

⁸¹ Άννα Κομνηνή, 12.1.2. Βλ. επίσης Theotokis G., *Norman Campaigns*, 203 - 204.

στην Πίζα λίγα χρόνια μετά, το 1111. Τέλος, ο Αλέξιος επικαλέστηκε και την βοήθεια των Ούγγρων.⁸²

Σαν συνέπεια της βυζαντινής διπλωματικής και στρατιωτικής νίκης διαμορφώθηκε η *συνθήκη της Δεαβόλεως*, το 1108. Οι όροι της συνθήκης καταγράφηκαν αναλυτικά από την Άννα Κομνηνή.⁸³ Σύμφωνα με αυτήν, ο Αλέξιος (και ο διάδοχός του) κατέστη επικυρίαρχος του Βοημούνδου, ο οποίος όφειλε πλέον να προστατεύει στρατιωτικά τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας (*homo ligius*=λίγιος). Σημαντικό στοιχείο αποτέλεσε και το γεγονός πως οι *λίγιοι* του Βοημούνδου με την σειρά τους έδιναν όρκο στον αυτοκράτορα.⁸⁴ Ως αντιστάθμισμα, έλαβε τον τίτλο του *Σεβαστού* και το αξίωμα του *Δούκα* της Αντιοχείας με ετήσιο μισθό 200 *σόλιδους* παλαιάς κοπής. Τέλος, υποχρεώθηκε να επιστρέψει συγκεκριμένα εδάφη της Κιλικίας στον Αλέξιο και συμφώνησε να οριστεί Έλληνας Πατριάρχης στην Αντιόχεια.⁸⁵

Συμπεράσματα

Η τακτική του Αλεξίου ήταν αυτή της *έμμεσης προσέγγισης*. Ο αυτοκράτορας συνδυάζοντας κατασκοπία, πρεσβείες, προπαγάνδα και δωροδοκίες, κινητοποιούσε πολιτικούς παράγοντες τόσο από το εξωτερικό όσο και από το εσωτερικό της αντίπαλης παράταξης. Ταυτόχρονα προσάρμοζε την στρατηγική του, αποφεύγοντας να αντιμετωπίζει τους Νορμανδούς σε ανοιχτό πεδίο μάχης αλλά προτιμώντας να τους εξαντλεί.⁸⁶ Ο συνδυασμός στρατιωτικής και διπλωματικής έμμεσης προσέγγισης τού χάρισε εν τέλει την νίκη. Αν και τα ποσά που αναλώθηκαν προς τους Ιταλούς ευγενείς και τον Ερρίκο Δ΄ ήταν υπέρογκα, η αυτοκρατορία είχε σωθεί, αναδεικνύοντας την αξία των γενναιόδωρων διπλωματικών παροχών.⁸⁷ Παρότι η

⁸² Moravcsik G., *Byzantium and the Magyars*, Άμστερνταμ: Hakker, 1970, 69-70.

⁸³ Άννα Κομνηνή, 13.10-12. Βλ. επίσης Theotokis, *Norman Campaigns*, 213 – 214 και Lilie, R. J., *Byzantium and the Crusader States, 1096-1204*, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1993, 75-82. Βλ. επίσης Ζωναράς, B.18(25), 248.20-25. Βλ. επίσης Dölger, *Regesten*, 166 Γράμματα 1242 και Χρυσόβουλος Λόγος, 1243.

⁸⁴ Lilie, *Crusader States*, 77.

⁸⁵ Για την Ιστορία της Αντιοχείας ως κομβική Βυζαντινή πόλη καθώς και για την συνθήκη της Δεαβόλεως, βλ. Todt K.P., “Antioch and Edessa in to so-called treaty of Deabolis (September 1108)”, *ARAM*, 11-12, 1999-2000, 485-501.

⁸⁶ Kaegi W., *Some Thoughts on Byzantine Military Strategy*, Μασαχουσέτη: Holy Cross, 1983, 6.

⁸⁷ Για αντίστοιχο παράδειγμα από την εποχή του Ιουστινιανού βλ. Μέριανος “δωρο”, 203-204.

γερμανική παρέμβαση ήταν εν τέλει περιορισμένη, υπήρξε τμήμα της ευρύτερης επιτυχημένης στρατηγικής του Αλεξίου.⁸⁸

Η συνθήκη της Δεαβόλεως αποδείχθηκε κενό γράμμα.⁸⁹ Ο Βοημούνδος δεν είχε πραγματικό κίνητρο να διατηρήσει τους όρκους του και η επικυριαρχία δεν επιβλήθηκε ποτέ, καθώς πέθανε το 1111. Παράλληλα, η κυριαρχία της Αντιόχειας είχε περάσει *de facto* στα χέρια του **Ταγκρέδου (1100-1112)**, ανιψιού του Βοημούνδου, ο οποίος δεν συμμορφώθηκε με την συνθήκη, ενώ όρισε Λατίνο Πατριάρχη στην Αντιόχεια, με τον Έλληνα να αναλαμβάνει ονομαστικά τα καθήκοντά του από την Κωνσταντινούπολη.⁹⁰ Η ελπίδα πρόσδεσης του Βοημούνδου ήταν μάλλον αφελής, δέσμια της βυζαντινής πολιτικής φιλοσοφίας.⁹¹ Τα οφέλη από την συνθήκη ήταν εν πολλοίς συμβολικά, και δεν αντιστοιχούν στην ενδελεχή και θριαμβευτική περιγραφή που δίνει η Άννα Κομνηνή.⁹² Παρόλα αυτά αξίζει να τονιστεί πως η συνθήκη έγινε με βάση τα φεουδαρχικά νομικά πρότυπα, και όχι τα βυζαντινά, ένα στοιχείο που προδίδει μια μεγαλύτερη ευελιξία από την αρχικώς διαφανόμενη.⁹³ Η συνθήκη υπήρξε περισσότερο μία διεθνής δήλωση ισχύος και γοήτρου, καθώς η Αυτοκρατορία νίκησε για δεύτερη φορά τον μεγάλο εχθρό της και εδραιώθηκε εκ νέου ως μια υπολογίσιμη δύναμη. Τέλος, με αυτή την συνθήκη δημιουργήθηκε ένα προηγούμενο προσπάθειας επικυριαρχίας στην Αντιόχεια, που θα «στοίχειωνε» τους διαδόχους του Αλεξίου⁹⁴. Αυτοί θα σπαταλούσαν δυσανάλογα πολύτιμους πόρους και χρόνο για μια πόλη της οποίας η, ομολογουμένως μεγάλη,⁹⁵ στρατηγική και συμβολική αξία είναι αμφισβητήσιμο εάν τους δικαιολογεί.

⁸⁸ Angold, *Byzantine Empire*, 131-132.

⁸⁹ Η συνθήκη έχει μελετηθεί εκτενώς και υπάρχουν εκτεταμένες απόψεις γύρω από αυτή. Βλ. Theotokis G., *Norman Campaigns*, 213, παραπομπή 75.

⁹⁰ Runciman, *Crusades*, τ. Α', 51-52. Και τ. Β', 35.

⁹¹ Για τις απόψεις δυτικών, συγχρόνων του Αλεξίου, σχετικά με την διπλωματία του, βλ. Shepard, "Father or Scorpion?", 68-132.

⁹² Αξίζει να αναφερθεί πως η προσπάθεια του Αλεξίου πατάει σε βάσεις μιας μακράς διπλωματικής προσπάθειας. Ο Βοημούνδος θα ήταν σίγουρα ένας ισχυρός σύμμαχος. Η ειρήνη στην Δύση ήταν αναγκαία για τον Αλέξιο που είχε πλέον στραμμένο το βλέμμα στην Ανατολή. Παράλληλα, ο Αλέξιος ίσως θέλησε να μετατρέψει τον Βοημούνδο σε *τοπάρχη*, στα πρότυπα της εσωτερικής του πολιτικής. Βλ. Jotischky, A., *Crusading and the Crusader States*, Οξφορντσάιρ: Routledge, 2017, 57-69. Μια αντίστοιχη προσπάθεια θα κάνει αργότερα και ο Ιωάννης Κομνηνός.

⁹³ Lilie, *Crusader States*, 77. Βλ. παρακάτω, 69 για συγκρούσεις της Δυτικής και Βυζαντινής φιλοσοφίας επί του θέματος, καθώς και για την συνθήκη του Αλεξίου με τον Βοημούνδο το 1097, στα πρότυπα της Βυζαντινής πρακτικής υποτέλειας.

⁹⁴ Magdalino, *Manuel*, 33-38.

⁹⁵ McQueen, "Normans and Byzantium", 466-467.

4. Αμοιβαία εξάρτηση με την Βενετία: Αξιώματα και Δώρα

Η σχέση της Αυτοκρατορίας με την Γαληνοτάτη Δημοκρατία είναι μακράιωνη και εκτεταμένη.⁹⁶ Ο **Βασίλειος Β΄ (976-1025)** το 992 βρέθηκε στην ανάγκη του βενετικού στόλου. Κατά συνέπεια, έδωσε με χρυσόβουλο για πρώτη φορά προνόμια σε Βενετούς εμπόρους που αφορούσαν μείωση φόρων στα ελληνικά λιμάνια, με αντάλλαγμα την διαμετακόμιση στρατευμάτων.⁹⁷ Η βυζαντινή αδυναμία να αναπτύξει και να συντηρήσει μακροχρόνια αξιόμαχους στόλους ήταν σαφώς μια από τις μεγαλύτερες ανεπάρκειες της Αυτοκρατορίας και μια πληγή που η διπλωματία καλούταν να καλύψει με τεράστιες επιπτώσεις.⁹⁸ Ένα τελευταίο σημείο άξιο λόγου είναι πως η Αυτοκρατορία ήταν, στην θεωρία, επικυρίαρχο κράτος της Βενετίας.⁹⁹

Το 1081 η Αυτοκρατορία βρέθηκε εκ νέου στην ανάγκη των Βενετών λόγω της σύγκρουσής της με τους Νορμανδούς. Ο Αλέξιος απέστειλε πρεσβεία με πλούσια δώρα και πολλές υποσχέσεις στον δόγη ζητώντας την υποστήριξή του.¹⁰⁰ Οι Βενετοί είχαν ασφαλώς σημαντικούς λόγους να απεύχονται την κυριαρχία των Νορμανδών σε αμφότερες τις στεριές της εξόδου της Αδριατικής προς την Μεσόγειο, οπότε οι υποσχέσεις του αυτοκράτορα για εξαιρετικές ανταμοιβές έκαναν ακόμα πιο δελεαστική την συμμετοχή τους στην πολεμική σύγκρουση.¹⁰¹ Σε μια σειρά από συγκρούσεις από το 1081 ως το 1083 ο ενωμένος βυζαντινο-βενετικός στόλος

⁹⁶ Για της σχέσεις της Αυτοκρατορίας με την Βενετία βλ. Nicol D., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1989 και Norwich, J.J., *A History of Venice*, Όκλαντ: Allen Lane, The Penguin Press, 1982, 1ο μέρος.

⁹⁷ Madden T., *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 2006, 4-5.

⁹⁸ Βλ. Nicol, *Venice*, 26, 57, 117 καθώς και προλεγόμενα. Επίσης βλ. Ahrweiler H., *Byzance Et La Mer: la marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1966, 177-182, ειδικά σελ. 180.

⁹⁹ Ο Nicol δεν δέχεται ότι υπήρχε σχέση επικυριαρχίας ανάμεσα στα δύο κράτη. Nicol, *Venice*, 39-42, 55-56, μια άποψη που πολλοί ιστορικοί διαφωνούν. Η αλήθεια μάλλον βρισκόταν κάπου στην μέση. Η αυτοκρατορία απολάμβανε την πολιτική σιγουριά και ιδεολογική υπεροχή να βρίσκεται στην θέση επικυρίαρχου της Βενετίας, ενώ η Βενετία με την σειρά της επικαλούταν τις ειδικές σχέσεις με την Αυτοκρατορία, όποτε ήταν προς όφελός της ή όποτε βρισκόταν σε κίνδυνο, απολαμβάνοντας κατά τ' άλλα καθόλα εκτός κατ' όνομα ανεξαρτησία της. Βλ. για χαρακτηριστικά παραδείγματα Stephenson, *Balkan frontier*, 197, (και παρακάτω, 27, παραπομπές 108, 109).

¹⁰⁰ Άννα Κομνηνή, 4.2.2. και 6.5.4. Βλ. επίσης Nicol, *Venice*, 57.

¹⁰¹ Nicol, *Venice*, 57-59 και Madden, *Enrico Dandolo*, 8-10.

απέκοψε το Δυρράχιο και την Κέρκυρα – κάστρα που ήλεγχαν οι Νορμανδοί. Παράλληλα, οι Βενετοί που διέμεναν στο κατεχόμενο Δυρράχιο, αφού έλαβαν βεβαιώσεις για την ασφάλεια τους και υποσχέσεις πλούσιων ανταμοιβών, παρέδωσαν την πόλη στον αυτοκράτορα.¹⁰²

Στις ναυτικές συγκρούσεις οι Βενετοί είχαν τεράστιες απώλειες, ώσπου το 1084 ο στόλος τους συνετρίβη.¹⁰³ Πάντως η συμμετοχή τους συνέβαλλε στην σταδιακή απόβαση των Νορμανδών από τα βυζαντινά εδάφη μέχρι και το 1085. Το πιο σημαντικό ήταν ότι κάλυψε το κενό της Αυτοκρατορίας σε ναυτικές δυνάμεις, σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο. Η ανταμοιβή που έλαβαν οι Βενετοί για τις θυσίες τους ήταν σαφώς γενναιόδωρη.¹⁰⁴

Με το χρυσόβουλο του 1081 ετέθησαν νέες βάσεις στις διμερείς σχέσεις, οι οποίες θα δέσμευαν τους διαδόχους του Αλεξίου και την πολιτική τους. Βάσει του χρυσοβούλου, οι Βενετοί λαμβάνουν μαγαζιά, αποθήκες, μόλους και σπίτια στην Κωνσταντινούπολη για τη δημιουργία μόνιμης παροικίας. Ταυτόχρονα, λαμβάνουν εκκλησίες και εκκλησιαστική περιουσία όχι μόνο στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στο Δυρράχιο. Μακράν όμως η σημαντικότερη παροχή του αυτοκράτορα ήταν ότι οι Βενετοί έμποροι θα διενεργούσαν πλέον το εμπόριο άνευ κρατικής φορολόγησης σε μεγάλο μέρος των εδαφών της Αυτοκρατορίας. Απέκτησαν έτσι ουσιαστικά μονοπωλιακή κυριαρχία απέναντι στους αντιπάλους τους και έθεσαν τις βάσεις για την εμπορική τους αυτοκρατορία στην ανατολική Μεσόγειο.¹⁰⁵ Τέλος, ο δόγης της Βενετίας και η διάδοχός του έλαβαν κληρονομικά το αξίωμα του *Πρωτοσεβαστού*, καθώς και την οικονομική ενίσχυση – την ονομαζόμενη *ρόγα* – που επέσυραν οι αυτοκρατορικοί τίτλοι.¹⁰⁶ Ο τίτλος αυτός, κατά την εποχή του Αλεξίου,

¹⁰² Άννα Κομνηνή, 6.6.4.

¹⁰³ Nicol, *Venice*, 58.

¹⁰⁴ Άννα Κομνηνή, 6.6.4 για αναλυτικές πληροφορίες βλ. επίσης Nicol, *Venice*, 59-64 και Dölger, *Regesten*, 93, 1081.

¹⁰⁵ Η κρατική φορολόγηση την εποχή του Αλεξίου, το *κοιμέρκιον*, ανερχόταν στο 10% κάθε εμπορικής συναλλαγής. Βλ. Lemerle P., “Recherches sur les douanes à Byzance”, *Revue Historique*, 232, 1964, σελ. 225-231, εδώ 228. Υπάρχει έντονη συζήτηση αναφορικά με τα λιμάνια τα οποία αφορούσαν αυτά τα προνόμια, καθώς και με το μέγεθος της σημασίας του χρυσοβούλου. Βλ. Madden T., “The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians: The Date and the Debate”, *Journal of Medieval History*, 28, 2002, 23-41, εδώ σελ. 24, υποσημείωση 2 και σελ. 33-36.

¹⁰⁶ Ο τίτλος του Πρωτοσεβαστού ήταν ένας από τους πολλούς που δημιουργήθηκαν από τον Αλέξιο, αρχικά για τον γαμπρό του. Ως τίτλος συνήθως απονεμόταν σε συγγενείς, ακόμα και σε γιούς του αυτοκράτορα. Βλ. Kazhdan, *Oxford dictionary*, 1748-1749.

κατατασσόταν τέταρτος τη τάξει μετά τον τίτλο του αυτοκράτορα.¹⁰⁷ Τα ανταλλάγματα που ζητήθηκαν από τους Βενετούς γι' αυτά τα προνόμια πρέπει να δεσμευόταν την Βενετία να απαντά σε κάθε κλήση του αυτοκράτορα για βοήθεια και να μην συνάπτει σχέσεις με εχθρούς της Αυτοκρατορίας.¹⁰⁸

Μελετώντας τις συνέπειες του χρυσοβούλου του 1081 γίνεται σαφής η διεθνής αξία και το γόητρο που προσέφεραν οι βυζαντινοί τίτλοι και τα αξιώματα,¹⁰⁹ τα οποία για τον λόγο αυτό έγιναν πολυπόθητα ανεξάρτητα από το οικονομικό έρεισμα που προσέφεραν. Δύο χρόνια μετά την έκδοση του χρυσοβούλου, ο νέος δόγης έστειλε πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να αιτηθεί την έκδοση νέου χρυσοβούλου, ώστε να ανανεωθούν τα προνόμια του τίτλου «Πρωτοσεβαστός» ως ουσιαστική επιβεβαίωση του αρχικού, αλλά και να διεκδικήσει το αξίωμα του δούκα της Δαλματίας και Κροατίας, (1084).¹¹⁰ Οι δόγηδες συνήθιζαν να χρησιμοποιούν βυζαντινούς τίτλους, κατά το δοκούν, για να τονώνουν το γόητρο τους ανάμεσα στις πόλεις της Δαλματίας και να νομιμοποιούν την επικυριαρχία τους.¹¹¹ Είναι εμφανής η αξία των τίτλων που αναδιαμόρφωσε ο Αλέξιος, καθώς και οι προεκτάσεις τους στην διεθνή διπλωματία. Με αυτό το δεύτερο χρυσόβουλο, ο δόγης διατείνεται πως του απονεμήθηκε η διοίκηση της Δαλματίας και της Κροατίας. Εάν αυτό το περιστατικό είναι αληθές, ενδεχομένως προέκυψε ως συνέπεια της απροθυμίας του Αλεξίου να αντιμετωπίσει πολλαπλά μέτωπα στα Βαλκάνια, καθώς και της προσπάθειάς του να μεταφέρει το βάρος της αντιμετώπισης του ουγγρικού επεκτατισμού στους Βενετούς, εξ αιτίας των περιορισμένων πόρων που είχε στην διάθεσή του.

Έτσι, το χρυσόβουλο φαινόταν να δένει τα βενετικά συμφέροντα με τα βυζαντινά και να δημιουργεί μια μακροπρόθεσμη σχέση αλληλεξάρτησης, με τους Βυζαντινούς να βρίσκονταν αρχικά σε πλεονεκτική θέση. Τα επόμενα χρόνια της βασιλείας του

¹⁰⁷ Nicol, *Venice*, 60, υποσημείωση 2.

¹⁰⁸ Το 1187, οπότε οι βενετοί πέτυχαν την εκ νέου ανανέωση των χρυσοβούλων των τριών Κομνηνών αυτοκρατόρων, από τον **Ισαάκιο Β' Άγγελο (1185-1195)**, λαμβάνουμε σημαντικές πληροφορίες για τις αμοιβαίες υποχρεώσεις. Nicol, *Venice*, 111-113. Για συγκριτική παρουσίαση όλων των Χρυσόβουλων πράξεων προς την Βενετία, βλ. Dafni P., *The Byzantine imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th-12th centuries*, a comparative legal study, Χάγη: Eleven International Publishing, 2012, 17-25(992), 26-45(Κομνηνοί).

¹⁰⁹ Για την διεθνή εμβέλεια των Αυτοκρατορικών αξιωμάτων βλ. Luttwak, *Grand Strategy*, 131-134.

¹¹⁰ Nicol, *Venice*, 63. Δεν είναι σίγουρο πότε ο δόγης έλαβε τον τίτλο του δούκα, άλλα σίγουρα είχε συμβεί μέχρι το 1097. Βλ. Makk, F., *The Arpads and the Comneni: Political Relations Between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Βουδαπέστη: Akademiai Kiado es Nyomda Vallalat, 1989, 13. Βλ. ειδικά παραπομπές 49 κα 50, σχετικά με το κατά πόσο ο Δόγης σφετερίστηκε τους τίτλους ή δόθηκαν όντως από τον αυτοκράτορα.

¹¹¹ Nicol, *Venice*, σελ. 55.

Αλεξίου η πολιτική αυτή φάνηκε να αποδίδει. Η συμμετοχή των Βενετών στην Α΄ Σταυροφορία ήταν καθυστερημένη και περιορισμένη (1110), ενώ ο Αλέξιος απέστειλε πρέσβη που τους διαμήνυσε να μην ενισχύσουν τα νεοϊδρυθέντα σταυροφορικά κρατίδια.¹¹² Πράγματι, οι Βενετοί απέφυγαν να δράσουν έντονα στους Αγίους Τόπους. Προφανώς, δεν ήθελαν να ρισκάρουν τα οικονομικά οφέλη της συνεργασίας τους με την Κωνσταντινούπολη. Αντίθετα, η Πίζα και η Γένοβα, που ακόμη δεν είχαν δεσμευτικές εμπορικές σχέσεις με την Αυτοκρατορία, ανέπτυξαν σαφώς πιο ενεργό ρόλο στους Αγίους Τόπους, συχνά αντίθετο στα βυζαντινά συμφέροντα.¹¹³ Κατά την δεύτερη Νορμανδική εισβολή (1107) ο αυτοκράτορας, σαφώς πιο προετοιμασμένος και ισχυρός, ζήτησε εκ νέου την βοήθεια της Βενετίας και ο κοινός στόλος των δύο δυνάμεων συνέβαλε στην νίκη.

Συμπεράσματα

Κατά πόσον αποτέλεσε το χρυσόβουλο προϊόν μιας στιγμής απελπισίας; Πόσο κατανοητές ήταν οι συνέπειές του; Από οικονομική άποψη, παρότι το εμπόριο άκμαζε,¹¹⁴ η Αυτοκρατορία παρέμενε έντονα μια αγροτική οικονομία. Από την φορολόγηση των αγροτών το κράτος λάμβανε το σημαντικότερο κομμάτι των εσόδων του.¹¹⁵ Παράλληλα, ο Αλέξιος εκπροσωπούσε την αριστοκρατία, που ήταν δεμένη περισσότερο με την γη παρά με το εμπόριο, οπότε υποστήριζε τα αντίστοιχα συμφέροντα.¹¹⁶ Σίγουρα, υπήρχε μια δόση υπεροψίας στην βυζαντινή ελίτ της

¹¹² Nicol, *Venice*, 70-74. Βλ. επίσης Runciman, *Crusades τ. Β΄*, 16. Ορισμένοι μελετητές διαφωνούν με την άποψη ότι η Βενετία εσκεμμένα καθυστέρησε να συμμετάσχει στην σταυροφορία, καθώς και ότι το έπραξε μόνο μετά την διαφαινόμενη εδραίωση των σταυροφορικών κρατιδίων. Βλ. Madden, *Enrico Dandolo*, 10-11.

¹¹³ Nicol, *Venice*, 70-77.

¹¹⁴ Laiou και Morrisson, *Byzantine Economy*, 91-92 και 141, για τον περιορισμό της πολιτικής δύναμης των εμπόρων από το 1081 προς όφελος της αριστοκρατικής τάξης. Βλ. επίσης Nichanian M., *Byzance economie et societe du 8e siècle a 1204*, Παρίσι: Armand Colin, 2006, 38-39 και 53-54.

¹¹⁵ Nichanian, *Byzance economie*, 44-46.

¹¹⁶ Δεν είναι απίθανο η πράξη του χρυσοβούλου να λειτούργησε σαν «ανάχωμα» στην ραγδαία ισχυροποίηση της τάξης των εμπόρων η οποία τις τελευταίες δεκαετίες απείλησε το μονοπώλιο της αριστοκρατίας στο πολιτικό κεφάλαιο. Φυσικά, αυτό δεν υπήρξε το βασικό κίνητρο, αλλά μάλλον μια «ευπρόσδεκτη» παράπλευρη συνέπεια. Για την περιθωριοποίηση της εμπορικής τάξης προς όφελος της αριστοκρατικής τάξης και τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε αριστοκράτες και εμπόρους κατά την εποχή του Αλεξίου, βλ. Haldon J., “Social Elites, Wealth and Power”, στο Haldon J. (επιμ.), *A Social History of Byzantium*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing, 2009, 168-211, εδώ 196-198 και 201-203, Laiou και Morrisson, *The Byzantine Economy*, 91-92 και 141, Και για την σημασία της γής αντί του εμπορίου βλ. Frankopan P., “Land and power in the Middle and Later Period”, στο Haldon, *Social History*, 112-142, εδώ 121.

εποχής.¹¹⁷ Δεν διαθέτουμε όμως φορολογικά στοιχεία, ώστε να κρίνουμε τις οικονομικές συνέπειες του χρυσοβούλου.¹¹⁸ Πάντως ο αυξανόμενος πλούτος των Βενετών εμπόρων σε βάρος των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης, σύντομα θα έστρεφε την κοινή γνώμη κατά των Βενετών και θα δηλητηρίαζε σημαντικά τις διμερείς σχέσεις.¹¹⁹

Παράλληλα, η πρακτική του Αλεξίου δεν απείχε – τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα – από την πάγια λογική της παροχής δώρων, με απώτερο σκοπό την ένταξη στη σφαίρα επιρροής της Αυτοκρατορίας.¹²⁰ Αυτό ήταν ακόμα πιο εφικτό για μία πρώην αποικία, έστω κι αν ήταν κατ' όνομα μόνο υποτελής στον αυτοκράτορα. Το βασικό διαφοροποιητικό στοιχείο του χρυσοβούλου του 1081 από τα προηγούμενα ήταν η μονιμότητα, κάτι που οι διάδοχοι του Αλεξίου προσπάθησαν, αποτυχημένα, να κάμψουν.¹²¹ Οι επικριτές του χρυσοβούλου μιλάνε συχνά με την βεβαιότητα της ύστερης γνώσης. Υπό μια ρεαλιστική όμως οπτική, η πράξη του Αλεξίου δεν αποτέλεσε λάθος κίνηση. Όχι μόνο κάλυψε το κενό της Αυτοκρατορίας σε στόλο αλλά και έδωσε την Βενετία σε έναν συμβιωτικό δεσμό. Η Βενετία, από την πλευρά της, είχε ανάγκη μια κραταιά Αυτοκρατορία στην Ανατολή ώστε να συνεχίσει τον θησαυρισμό της σε βάρος της τελευταίας και παράλληλα να εξασφαλίζει την προστασία της από τους Γερμανούς, τους Ούγγρους, τους Νορμανδούς και τους λαούς της ανατολής.¹²² Οι μετέπειτα πράξεις της Βενετίας, κατά την Δ' Σταυροφορία, αποτέλεσαν ύβρη κατά του πολιτικού ορθολογισμού και οδήγησαν μακροπρόθεσμα στην δική της παρακμή, όταν αναγκάστηκε η ίδια να βρεθεί στην «πρώτη γραμμή» που για αιώνες η Αυτοκρατορία κρατούσε ασφαλή. Καταληκτικά, το χρυσόβουλο αποτέλεσε την ορθή κίνηση δεδομένης της χρονικής στιγμής και των περιστάσεων και όχι την «υποθήκη του μέλλοντος της αυτοκρατορίας». Η αποτυχία των μετέπειτα ηγεμόνων να διαχειριστούν την βενετική φιλοδοξία δεν πρέπει να καταλογίζεται στον Αλέξιο.

¹¹⁷ Nicol, *Venice*, προλεγόμενα.

¹¹⁸ Για τα οφέλη των Βενετών εμπόρων βλ. Laiou A., “Exchange and Trade, Seventh-Twelfth centuries” στο Laiou A. (επιμ.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, τ. Β', Ουάσινγκτον: Dumbarton Oaks Library, 2001, 681-754, εδw 751.

¹¹⁹ Madden, *Enrico Dandolo*, 9.

¹²⁰ Μέρμανος, “δwρο”, 207.

¹²¹ Nicol, *Venice*, 60-61.

¹²² Theotokis, *Norman Campaigns*, 147.

5. Το Δαλματικό Ζήτημα: Διπλωματία της ισορροπίας ισχύος

Η Ουγγαρία ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τους διεθνείς υπολογισμούς του Βυζαντίου εκείνη την περίοδο. Το κοινό σύνορο των δύο κρατών στον Δούναβη και την Κροατία ήταν εκτεταμένο. Κατά συνέπεια, η Ουγγαρία μπορούσε να λειτουργεί είτε ως φράγμα προς εισβολείς από την δύση και τον βορρά, είτε και ως καθαυτή απειλή. Παράλληλα, η χώρα θα γινόταν σύντομα το μοναδικό χερσαίο σύνορο των σταυροφόρων πριν φτάσουν σε βυζαντινά εδάφη. Ταυτόχρονα, η ιδιαίτερη αυτή γεωγραφική θέση καθιστούσε την Ουγγαρία σημαντικό εμπορικό εταίρο.¹²³ Η στρατηγική της σημασία ως *σταυροδρόμι* ανάμεσα στην δυτική και ανατολική Ευρώπη καθιστούσε την επίτευξη επιρροής στα εσωτερικά αυτής της χώρας σημαντικό στόχο, όχι μόνο για τους Κομνηνούς αλλά και τους Νορμανδούς, τους Γερμανούς και τον παπικό θρόνο.

Η Αυτοκρατορία, την εποχή του Αλεξίου, ήρθε αντιμέτωπη και με τον βενετικό αλλά και με τον ουγγρικό επεκτατισμό στην Αδριατική. Αυτό συνέβη κατά την περίοδο της βασιλείας του Λαδισλάου, και περισσότερο έντονα του διαδόχου του, Καλομάνου.¹²⁴ Για πολλές δεκαετίες το ζήτημα της Δαλματίας ήταν αιτία έντονων συγκρούσεων.¹²⁵ Πρώτος στόχος της Ουγγαρίας υπήρξε η Κροατία, όπου οι σχέσεις επικυριαρχίας στις πόλεις της περιοχής, παρέμεναν ρευστές ανάμεσα στα τρία κράτη, εξαρτώμενες καθαρά από την στρατιωτική παρουσία της κάθε μιας σε δεδομένη χρονική στιγμή. Παρόλα αυτά, το εμπόριο με την Ουγγαρία παρέμενε ακμαίο.¹²⁶

Μετά την *μάχη του Λεβονίου*, οι Κουμάνοι επιτέθηκαν στην Ουγγαρία και για λίγο ανέστειλαν την επέκταση της στα Βαλκάνια. Δεν είναι σαφές αν η πράξη αυτή ήταν φυσική συνέπεια της απώθησής τους από τα βυζαντινά εδάφη ή κατευθυνόμενη από την αυτοκρατορική διπλωματία. Όπως και να έχει, η βυζαντινή Δαλματία

¹²³ Moravcsik, *Magyars*, 70, 77-78.

¹²⁴ Για τις βυζαντινοουγγρικές σχέσεις της περιόδου, βλ. Stephenson, *Balkan frontier*, 187-209 και 218-222.

¹²⁵ Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *De administrando*, Διήγησις περί τοῦ θέματος Δελματίας, 140-147.

¹²⁶ Stephenson, *Balkan frontier*, 192-193.

διατηρήθηκε ασφαλής τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Αλεξίου.¹²⁷ Οι σχέσεις με την Ουγγαρία ψυχράνθηκαν περαιτέρω μετά την σύναψη ουγγρο-νορμανδικού γάμου το 1097. Ως απάντηση σ' αυτή την προσέγγιση, αλλά και στον νέο επεκτατισμό της χώρας, ο αυτοκράτορας φαίνεται να ανακήρυξε τον δόγη της Βενετίας δούκα της Κροατίας και της Δαλματίας.¹²⁸ Η παρουσία της Βενετίας φαίνεται να ήταν προτιμότερη από της Ουγγαρίας την δεδομένη στιγμή, καθώς αποτελούσε κράτος δορυφόρο της Αυτοκρατορίας. Το Βυζάντιο και η Βενετία είχαν κοινή γραμμή πλεύσης στην εξωτερική τους πολιτική, ενώ η Ουγγαρία αποτελούσε δυνητικό εχθρό και των δύο.

Με την αλλαγή του αιώνα ο Καλομάνος επανέφερε το *δαλματικό ζήτημα*, αφού πρώτα ανακηρύχτηκε *Βασιλεύς της Κροατίας (1102)*. Κατά την Α' Σταυροφορία, η Ουγγαρία εκμεταλλευόμενη την αναταραχή που προκλήθηκε στην Αυτοκρατορία τόνωσε την παρουσία της στην Κροατία μέχρι και το 1107.¹²⁹ Παράλληλα, η μη έμπρακτη βοήθεια από τους Νορμανδούς, καθώς και εσωτερικά ζητήματα, οδήγησαν τους Ούγγρους σε προσωρινό σύμφωνο φιλίας με την Βενετία (*conventio amicitiae*).

Φαίνεται πως μέχρι το 1105 το κέντρο στρατηγικού ενδιαφέροντος της Αυτοκρατορίας είχε μετακινηθεί ανατολικά, καθότι έπρεπε να λαμβάνει πλέον στους στρατηγικούς υπολογισμούς της και το νεοσύστατο κράτος της Αντιοχείας (1104). Πάντως δεν πρέπει να υπήρξε πλήρης ρήξη των διμερών σχέσεων, καθώς υπάρχουν αναφορές για βυζαντινο-ουγγρικό συντονισμό κατά των σταυροφόρων στις συνοριακές περιοχές.¹³⁰ Διπλωματικά σκεπτόμενος ο Αλέξιος δεν απάντησε με πόλεμο αλλά με την σύναψη γάμου.¹³¹ Η Πιρόσκα έφτασε στην Κωνσταντινούπολη με την συνοδεία βυζαντινών πρέσβων. Η σημασία της στενότερης σύνδεσης με το βασίλειο της Ουγγαρίας την δεδομένη χρονική στιγμή ήταν πολύπτυχη. Καταρχάς αποτελούσε τροχοπέδη στην εκπορευόμενη από τον πάπα ουγγρο-νορμανδική

¹²⁷ Makk, *Arpads*, 10-11.

¹²⁸ Βλ. παραπάνω.

¹²⁹ Makk, *Arpads*, 12-17 και Stephenson, *Balkan frontier*, 197.

¹³⁰ Makk, *Arpads*, 12.

¹³¹ Ένα ακόμα αποτέλεσμα αυτής της συμμαχίας ήταν πως ο Καλομάνος προχώρησε στην περαιτέρω κατάκτηση της Δαλματίας (1095-1097) με την σιωπηλή ανοχή του Βυζαντίου, μόνο για να χάσει τα εδάφη από τους Βενετούς ως το 1118. Ο διάδοχος του Καλομάνου, Στέφανος Β' συνέχισε την προσπάθεια του προκατόχου του στην Κροατία, και για μια σύντομη περίοδο (1124-1126) ανέκτησε σημαντικές πόλεις προτού τον απωθήσει εκ νέου ο βενετικός στόλος, άρτι αφιχθείς από τους Αγίους Τόπους, και από την ληηλασία των βυζαντινών παραλίων.

προσέγγιση. Παράλληλα, ο γάμος έλαβε χώρα – όχι τυχαία – λίγα χρόνια μετά την πρώτη σταυροφορία, αναδεικνύοντας την αυξημένη σημασία της Ουγγαρίας για την περιοχή. Τέλος, ο Αλέξιος ίσως ήλπιζε πως ο γάμος θα αποτελέσει «φραγμό» στις επεκτατικές βλέψεις της Ουγγαρίας προς την Αδριατική.¹³² Μάλλον η προσέγγιση απέδωσε, καθώς ο Καλομάνος υποστήριξε τον Αλέξιο με στρατό κατά την εισβολή του Βοημούνδου το 1108. Μάλιστα φαίνεται πως κατά την συνθήκη της Δεαβόλεως συνυπέγραψαν και Ούγγροι απεσταλμένοι.¹³³ Συνεπώς, ο Αυτοκράτορας μάλλον αποδέχθηκε σιωπηλά την απώλεια της Δαλματίας, αποφεύγοντας έναν μακροχρόνιο πόλεμο και θέτοντας παράλληλα το νέο πλαίσιο διμερών σχέσεων για τον υπόλοιπο αιώνα· έναν αιώνα κατά τον οποίο η στρατηγική σημασία της Ουγγαρίας σταθερά θα αυξανόταν.¹³⁴

Εμπλοκή στην Βενετο-ουγγρική διαμάχη

Ο μεγάλος ηττημένος της βυζαντινο-ουγγρικής προσέγγισης πρέπει να ήταν η Βενετία, η οποία δεν μπορούσε να αποδεχτεί τον ουγγρικό έλεγχο στην Αδριατική. Σύντομα, ο δόγης έστειλε ως πρέσβη βενετό επίσκοπο με 40 γαλέρες για να αιτηθεί από τον αυτοκράτορα υποστήριξη προκειμένου να ανακτήσει την Δαλματία (1112).¹³⁵ Η απάντηση του Αλεξίου ήταν αρνητική. Εκείνη την εποχή ήταν προσηλωμένος στο μικρασιατικό μέτωπο. Παράλληλα, η ουγγρική επέκταση στην περιοχή περιόριζε την εξάπλωση των Βενετών στις δύο ακτές της Αδριατικής και οδηγούσε τους δύο περιφερειακούς αντιπάλους – Βενετούς και Ούγγρους – σε ευθεία σύγκρουση αποδυναμώνοντας αμφότερους και εμποδίζοντας πιθανή επίθεση κατά της Αυτοκρατορίας, η οποία παράλληλα διατηρούσε σχέσεις και με τους δύο.¹³⁶ Εν τέλει, η Βενετία έδρασε μονομερώς και μέχρι το 1115 κατέκτησε μεγάλες εκτάσεις της Δαλματίας σε βάρος της Ουγγαρίας.

Το 1116 ο Αλέξιος, με ολιγωρία, έδωσε την διπλωματική του υποστήριξη στην Βενετία και τον συνεχιζόμενο πόλεμό της.¹³⁷ Ο αυτοκράτορας αποδέχθηκε το

¹³² Makk, *Arpads*, 10-14 και Stephenson, *Balkan Frontier*, 211. Φυσικά, η εν λόγω ένωση δεν ήταν αρκετή για να λύσει το πολύπλοκο τριμερές ζήτημα της κυριαρχίας στις ακτές της Δαλματίας. Βλ. παρακάτω, 59.

¹³³ Άννα Κομνηνή, 13.12.8. Βλ. επίσης Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 237.

¹³⁴ Makk, *Arpads*, 14.

¹³⁵ Stephenson, *Balkan frontier*, 102-203.

¹³⁶ Ίσως η αυξανόμενη βενετική ισχύς, μετά το χρυσόβουλο του 1081, να είχε αρχίσει να γίνεται επικίνδυνη και να έπρεπε να ελεγχθεί. Mearsheimer, *Great Powers*, 153-155.

¹³⁷ Makk, *Arpads*, 18.

τετελεσμένο, αν και θα προτιμούσε μια μακροχρόνια σύγκρουση ανάμεσα στους δύο τοπικούς ανταγωνιστές. Καθώς η Βενετία φαινόταν να κερδίζει τον πόλεμο, το Βυζάντιο δεν έχανε τίποτα να την υποστηρίξει σε διπλωματικό επίπεδο. Τουλάχιστον η Γαληνότατη Δημοκρατία αναγνώριζε θεωρητικά την βυζαντινή επικυριαρχία στην Δαλματία, σε αντίθεση με τον Ούγγρο Βασιλέα. Η βασιλεία του Αλεξίου τελείωσε με την Βενετία να κατέχει ολόκληρη την Δαλματία.

Συμπεράσματα

Καταληκτικά, η Αυτοκρατορία δεν είχε όφελος οποιοσδήποτε ανταγωνιστής της κι αν ήλεγχε την Δαλματία, αφού δεν είχε την ισχύ να επιβάλει η ίδια άμεσο έλεγχο στην περιοχή. Συνεπώς, ακολούθησε την διπλωματική τακτική να υποστηρίξει όποιον είχε ανάγκη ως σύμμαχο την δεδομένη χρονική στιγμή. Σε κάθε περίπτωση, η Αυτοκρατορία, είτε από λανθασμένους υπολογισμούς είτε λόγω αδυναμίας, δεν κατέστη ο ρυθμιστής των πραγμάτων στην περιοχή αλλά παρέμεινε απλώς παρατηρητής: μια ανεπάρκεια που ο Ιωάννης θα την αντιμετώπιζε στο μέλλον – όχι απαραίτητα με τον βέλτιστο τρόπο.

6. Η Α΄ Σταυροφορία: Εργαλειοποίηση του Αυτοκρατορικού Μεγαλείου

Αφορμή της Α΄ Σταυροφορίας υπήρξε μια πρεσβεία του αυτοκράτορα Αλεξίου προς τον πάπα **Ουρβανό Β΄(1088-1099)** το 1095 στην Πιασένζα.¹³⁸ Ο Αλέξιος είχε αφοριστεί πρόσφατα από τον πάπα Γρηγόριο, ο αφορισμός αυτός ανακλήθηκε από τον Ουρβανό.¹³⁹ Οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο εξουσίες ήταν και πάλι φιλικές.¹⁴⁰ Άλλωστε, ο αυτοκράτορας και ο πάπας είχαν συζητήσει ανοιχτά το ενδεχόμενο επανένωσης της χριστιανικής Εκκλησίας (1088), μια ένωση που θα γινόταν μόνο εάν επιβαλλόταν για πολιτικούς λόγους, αλλά διαχρονικά πρόσκρουε στο ζήτημα του *πρωτείου*.¹⁴¹ Η προσέγγιση ήταν αμοιβαία καθώς συνέβη όταν ο Ουρβανός χρειαζόταν έναν σύμμαχο κατά του Γερμανού αυτοκράτορα και του αντιπάπα *Κλήμη Γ΄* και ο Αλέξιος χρειαζόταν την διαμεσολάβηση του πάπα απέναντι στους Νορμανδούς.¹⁴² Η έκκληση του Αλεξίου στην Πιασένζα δεν απέβλεπε τόσο στην ανακοπή της προόδου των Τούρκων που είχαν διαμορφώσει το κράτος του Ρουμ (1077),¹⁴³ όσο στην προσέλκυση μισθοφόρων από την δύση. Έχοντας υποστεί πίεση περισσότερο από μία δεκαετία, ο Αλέξιος πέρασε πλέον στην αντεπίθεση.

¹³⁸ Για την 1^η Σταυροφορία βλ. Asbridge T., *The First Crusade: A New History*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2004, Frankopan P., *The first Crusade, the Call from the East*, Λονδίνο: Belknap Press, 2016. Για την αγγλοσαξονική ιστοριογραφία των Σταυροφοριών βλ. Constable G., “The Historiography of the Crusades”, 1-22, στο Laiou A., και Mottahedeh R. P. (επιμ.), *The crusades from the perspective of Byzantium*, Ουάσιγκτον: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001. Οι πληροφορίες σχετικά με την Σύνοδο της Πιασένζα προέρχονται από Δυτικές πηγές. Καμία από όσες σύγχρονες βυζαντινές πηγές διασώζεται δεν αναφέρει την πρεσβεία. Βλ. Robert S., *Pope Urban II's Council of Piacenza*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2011, 24-25, επίσης Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, Λονδίνο: Bloomsbury Academic, 2014, 55-59. Τέλος βλ. Ζωναράς, Β.18(23), 242.31-243.15 και Γλυκάς, 621.5-14.

¹³⁹ Runciman, *Crusades τ. Α΄*, 100-102, *Crusades τ. Β΄*, 35. Παρότι σχέσεις με τον παπικό θρόνο είχαν σαφώς επιδεινωθεί από τα γεγονότα της σταυροφορίας, δεν υπήρχε ρήξη, όπως μαρτυρά μια επιστολή (1112) του Αλεξίου στην οποία ασκεί θρησκευτική διπλωματία υπό την μορφή δωρεάς 8 παλαιών και 25 λιβρών χρυσού σε μονή στο Μοντε Κασσίνο, ενώ ταυτόχρονα στηλιτεύει τον γερμανό **Ερρίκο Ε΄ (1111-1125)**. Βλ. Dölger, *Regesten*, 175, 1262 και 176, 1264.

¹⁴⁰ Charanis, P., “Aims of the Medieval Crusades and How They Were Viewed by Byzantium”, *American Society of Church History*, 21(2), 123-134, εδώ 125 βλ. Ειδικά παραπομπή 17. Για τα κίνητρα του αυτοκράτορα και του πάπα, βλ. Charanis, “The West”, 35-36.

¹⁴¹ Τα κίνητρα του Ουρβανού ήταν καθαρά πολιτικά και αποσκοπούσαν στην επανένωση των Εκκλησιών υπό το *παπικό πρωτείο*. Βλ. Asbridge, *First Crusade*, 15-16.

¹⁴² Charanis, “Crusades”, 125. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την προσπάθεια επανένωσης και ειδικά τις θεολογικές συζητήσεις, βλ. Holtzmann W., “Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089”, *Jahresband*, 28, 1928, 38-67, ειδικά σελ. 59-67.

¹⁴³ Η ανάγκη του Αλεξίου να στραφεί στη Δύση για μισθοφόρους φανερώνει την αυξανόμενη εξάρτηση του στρατού από ξένα στοιχεία.

Εκμεταλλευόμενος τις εμφύλιες συγκρούσεις που είχαν ξεσπάσει στο Ρουμ, μετά τον θάνατο του Μαλίκ, χρειαζόταν ικανά στρατεύματα για να ανακτήσει την Μικρά Ασία.¹⁴⁴ Παράλληλα, η άρχουσα τάξη της Κωνσταντινουπόλεως δεν ενδιαφερόταν για μια εκστρατεία στους Αγίους Τόπους, όταν ακόμα αντιμετώπιζε το φλέγον ζήτημα της Μικράς Ασίας.¹⁴⁵ Ο θρησκευτικός ζήλος συνήθως συνιστά πρόφαση της ανάγκης του πολιτικού ρεαλισμού και όχι το αντίθετο.¹⁴⁶

Κατά συνέπεια, όταν ο Αλέξιος ζήτησε βοήθεια, δεν επιθυμούσε σταυροφορικούς στρατούς. Σε αυτό συνάδουν πολλοί παράγοντες. Η αυτοκρατορία δεν ήταν στην απέλπιδα κατάσταση του 1081 και ο Αλέξιος, ως προσεχτικός ηγέτης, ανέπτυξε τις δυνάμεις του στην ανατολή αργά και μεθοδικά. Οργανωμένοι σταυροφορικοί στρατοί, θα περιέπλεκαν το διπλωματικό σκηνικό και θα έφερναν την «Δύση» στα ανατολικά της Αυτοκρατορίας. Επίσης, υπήρχε ο κίνδυνος οι Τούρκοι να διακόψουν τις ενδομαχίες τους και να ενωθούν ενάντια στον ισχυρό κοινό εχθρό. Η σταυροφορία αποτέλεσε ένα *συστημικό σοκ* για την Αυτοκρατορία: έναν απρόσμενο παράγοντα που άλλαξε ραγδαία τα διεθνή δεδομένα. Συνιστούσε τόσο απειλή που θα επηρέαζε βαθειά την ψυχοσύνθεση της Αυτοκρατορίας και τις αμοιβαίες σχέσεις εμπιστοσύνης με την Δύση, όσο και ευκαιρία για την ανάκτηση της Ανατολής.¹⁴⁷

Η αντιμετώπιση της Απειλής

Τα νέα της έναρξης σταυροφορίας ήταν απρόσμενα και ανησυχητικά. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στην Κωνσταντινούπολη δεν είχαν αρκετό χρόνο για να αποφασίσουν πώς να αντιδράσουν, καθώς οι σταυροφόροι, που σχημάτισαν το πρώτο κύμα, εμφανίστηκαν στα βυζαντινά σύνορα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.¹⁴⁸ Μπροστά σ' αυτή την πρωτόγνωρη κατάσταση υπήρξε δυσκολία καθορισμού

¹⁴⁴ Charanis, "Crusades", 126. Βλ. Παρακάτω, 45

¹⁴⁵ Σίγουρα κατά τη διάρκεια της βασιλείας προγενέστερων αυτοκρατόρων, όπως ο Βασίλειος Β', οι Βυζαντινοί είχαν σκεφτεί να ανακαταλάβουν την Ιερουσαλήμ, όπως θα γινόταν και αργότερα, επί Ιωάννη Κομνηνού. Βλ. Finlay G., *History of the Byzantine Empire*, Εδιμβούργο: Blackwood, 1853, 392-94 και 423-25.

¹⁴⁶ Η έννοια ενός θρησκευτικού ή ιερού πολέμου ήταν ξένη προς τους Βυζαντινούς, καθώς κανένας πόλεμος δεν ήταν «ιερός» από μόνος του αλλά δικαιολογείται σαν έσχατη λύση, μόνο όταν τα διπλωματικά μέσα αποτύχουν. Φυσικά, όταν εν τέλει ο αυτοκράτορας πήγαινε σε πόλεμο, το έκανε για να προστατεύσει την χριστιανική Οικουμένη. Επομένως, από αυτή την οπτική, όλοι οι πόλεμοι ήταν αμυντικοί και ταυτόχρονα «ιεροί», αλλά πάντα από πολιτική σκοπιά. Βλ. Dennis G., "Defenders of the Cristian People: Holly War in Byzantium", 31-39 εδώ, 32-34, στο Laiou και Mottahedeh (επιμ.), *crusades*.

¹⁴⁷ Charanis, "Crusades", 126.

¹⁴⁸ Charanis, "Crusades", 130.

δράσης. Ο Αλέξιος, γνωρίζοντας *αὐτῶν τὸ ἀκατάσχετον τῆς ὀρμῆς, τὸ τῆς γνώμης ἄστατον καὶ εὐάγωγον καὶ τᾶλλα ὅποσα ἢ τῶν Κελτῶν φύσις*, προετοιμάστηκε για το χειρότερο.¹⁴⁹ Είναι σημαντικό να τονιστεί πως στην αυτοκρατορική πολιτική σκέψη του Αλεξίου οι σταυροφόροι εποφθαλμιούσαν με κάθε τρόπο να λεηλατήσουν την Πόλη, ενώ η απελευθέρωση των Αγίων Τόπων αποτελούσε μια συγκαλυμμένη πρόφαση.¹⁵⁰ Ο φόβος που αναπτύχθηκε για μια λατινική άλωση της Πόλης θα καθόριζε σε μεγάλο βαθμό την διπλωματία και των τριών Κομνηνών στο μέλλον.¹⁵¹

Στην πορεία τους για τους Αγίους Τόπους, οι σταυροφόροι κινήθηκαν σε αυτοκέφαλα τμήματα. Ο αυτοκράτορας απέστειλε στρατιωτικές δυνάμεις και πρεσβείες συνοδευόμενες από μεταφραστές στα συνοριακά σημεία εισόδου. Οι εντολές του ήταν να τα υποδέχονται ευγενικά και να εξασφαλίσουν τον ανεφοδιασμό τους αλλά ταυτόχρονα να ελέγχουν άγρυπνα για την τήρηση της τάξης.¹⁵² Τους δόθηκε εντολή να συνοδεύουν τους σταυροφορικούς στρατούς και να επέμβουν ενάντια σε κάθε απόπειρα λεηλασίας στην πορεία. Ο Αλέξιος υποδέχθηκε με τιμές τους σταυροφόρους, οι οποίοι κατέφθασαν στην Πόλη σε τρία κύρια κύματα. Στόχος του ήταν να διατηρεί τους σταυροφόρους σε μικρές ομάδες και σε αποστάσεις μεταξύ τους, προκειμένου να μην ενωθούν και αποτελέσουν απειλή.¹⁵³ Σε περίπτωση που οι ομάδες των σταυροφόρων ενώνονταν, η απειλή θα αυξανόταν εκθετικά.

Βάσει της βυζαντινής διπλωματικής παράδοσης, ο εταίρος με τον οποίο συναλλασσόταν η Αυτοκρατορία ήταν θεσμικά υποδεέστερος. Εάν στρατιωτικά ήταν πιο ισχυρός, η Αυτοκρατορία τον περιέλουζε με δώρα και χρυσό, για να τον προσεταιριστεί, δείχνοντάς του πως η φιλία ήταν πιο επωφελής από την σύγκρουση. Παράλληλα, στην περίπτωση της παραμονής των σταυροφόρων έξω από την Πόλη, η

¹⁴⁹ Άννα Κομνηνή, 10.5.4

¹⁵⁰ Βλ. Άννα Κομνηνή, 10.6.4 και πιο ξεκάθαρα στο 10.9.1: *τῇ δ' ἀληθείᾳ τὸν αὐτοκράτορα τῆς ἀρχῆς παραλῦσαι καὶ τὴν μεγαλόπολιν κατασχεῖν ἐθέλοντες*.

¹⁵¹ Βλ. παρακάτω, 74.

¹⁵² Άννα Κομνηνή, 10.5.9.

¹⁵³ Άννα Κομνηνή, 10.7.5 και 10.9.2 ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσπάθειας, η Άννα Κομνηνή αναφέρει πως ο Αλέξιος πρότεινε τους σταυροφόρους να παραμείνουν στην ευρωπαϊκή πλευρά, για την ασφάλειά τους, και να ενωθούν με τα επόμενα τμήματα των σταυροφορικών στρατών, προτού διαμετακομιστούν στην Ασία (Άννα Κομνηνή, 10.6.1). Αυτό δεν συνάδει με τους ρεαλιστικούς στόχους το Αλεξίου αλλά αποτελεί μάλλον εξωραϊστική περιγραφή, που εμφανίζει τον Αλέξιο σαν προστάτη των Χριστιανών – μια πολιτική που θα ακολουθήσει αργότερα, πιο έντονα ο γιός του, Ιωάννης. Πράγματι, σε επόμενο σημείο της Αλεξιάδας το παραπάνω χωρίο αντικρούεται καθαρά, καθώς φαίνεται η αγωνία του αυτοκράτορα προκειμένου να διαμετακομιστούν πρόωρα οι σταυροφόροι. Άννα Κομνηνή, 10.9.1 και 10.10.1.

ύπαρξη των πανίσχυρων τειχών αποτελούσε από μόνη της επίδειξη ισχύος. Φυσικά, αυτή η πολιτική, που υιοθετήθηκε με ανταμοιβές και απειλές, ήταν ένα είδος προσέγγισης «καρότο και ραβδί».¹⁵⁴ Ο Αλέξιος έκανε ό,τι μπορούσε για να περιορίσει την πιθανή ζημιά από τους σταυροφόρους, ενώ παράλληλα προσπάθησε να λύσει την όποια αντιδικία με διαπραγμάτευση.

Όρκοι υποταγής: Η ανάδειξη της αυτοκρατορικής υπεροχής

Οι Βυζαντινοί κατέφυγαν στις συνήθειες εθιμικές μεθόδους για να ελαχιστοποιήσουν την απειλή: διανομή δώρων, επίδειξη πλούτου, αξιοποίηση αντιζηλιών και χρήση βίας μόνο αν ήταν απολύτως απαραίτητο.¹⁵⁵ Οι παραδοσιακές τακτικές της Αυτοκρατορίας αναδείχθηκαν και πάλι επιτυχημένες. Στην παρούσα περίπτωση, τα δώρα του Αλεξίου συνοδεύτηκαν από την προσπάθεια εξασφάλισης όρκων υποτελείας (*λίζιους*) εκ μέρους των σταυροφόρων.¹⁵⁶ Ο Αλέξιος ακολούθησε το ιστορικό προηγούμενο, κατά το οποίο το 1087 ο κόμης της Φλάνδρας, Ροβέρτος, έδωσε *τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις ἀποδίδωσιν ὄρκον* υποτελείας στον Αυτοκράτορα, αφού υποσχέθηκε να του στείλει ως μισθοφόρους 500 ιππότες.¹⁵⁷ Ο Αλέξιος διεκδίκησε, βάσει αυτού του όρκου, να τον αναγνωρίσουν οι σταυροφόροι ως επικυρίαρχό τους και να παραδώσουν στην Αυτοκρατορία όσα εδάφη και πόλεις θα καταλάμβαναν τα οποία της ανήκαν παλαιότερα.¹⁵⁸ Οι όρκοι επιβάλλονταν σε κάθε σταυροφόρο ευγενή ξεχωριστά, κατά την άφιξή του στην Πόλη, σε δημόσιο χώρο.¹⁵⁹ Ο Αλέξιος αξιοποιούσε τις ρητορικές του ικανότητες, το αυτοκρατορικό του γόητρο,

¹⁵⁴ Luttwak, *Grand Strategy*, 109-112.

¹⁵⁵ Βλ. Άννα Κομνηνή, 10.9, για τις αψιμαχίες ανάμεσα σε σταυροφόρους και βυζαντινούς στα προάστια της Κωνσταντινούπολης. Οι συγκρούσεις έλαβαν χώρα ως αντίδραση από κάποιους σταυροφόρους, στην προσπάθεια επιβολής όρκων.

¹⁵⁶ Pryor J.H., “The oaths of the leaders of the first crusade to emperor Alexius I Comnenus: fealty, Homage – πίστις, δουλεία”, *Parergon*, 2, 1984, 111-141, για αναλυτική παρουσίαση των όρκων και του σκεπτικού του Αλεξίου.

¹⁵⁷ Άννα Κομνηνή, 7.6.1. Φαίνεται πως οι όρκοι ήταν δεσμευτικοί όχι μόνο βάσει της βυζαντινής πολιτικής φιλοσοφίας, αλλά και του δυτικού φεουδαρχικού δικαίου. Συχνά οι όρκοι κατηγορήθηκαν ως άδικοι στα πλαίσια αντιβυζαντινής προπαγάνδας, αλλά η νομιμότητά τους δεν αμφισβητήθηκε ποτέ σοβαρά. Βλ. Lilie, *Crusader states*, 19-20 και 24-27.

¹⁵⁸ Άννα Κομνηνή, 10.7.5 και 10.9.11. Δεν είναι ξεκάθαρο σε ποια εδάφη αναφέρεται ακριβώς ο αυτοκράτορας. Μάλλον διεκδικούσε όλα τα εδάφη μέχρι και την Αντιόχεια ενώ πέρα από αυτά οι σταυροφόροι ενθαρρύνονταν να δημιουργήσουν φέουδα υποτελή στον αυτοκράτορα, που θα λειτουργούσαν ως ζώνη προστασίας της Αυτοκρατορίας. Βλ. Charanis, “Crusades”, 129. Για μια εναλλακτική οπτική βλ. Lilie, *Crusader States* 19-24. Ο αυτοκράτορας, όπως θα φανεί και παρακάτω, φαίνεται να γνωρίζει τα όρια των δυνατοτήτων προβολής ισχύος του. Η κατοχή ολόκληρης της Συρίας θα ήταν άλλωστε αδύνατη.

¹⁵⁹ Άννα Κομνηνή, 10.10.5.

αλλά και τους ήδη λίζιους ευγενείς για να πείσει τους πιο διστακτικούς.¹⁶⁰ Παρότι πολλοί σταυροφόροι δυσανασχέτησαν με τους όρκους, δεν διέθεταν πραγματικές εναλλακτικές, οπότε εξαναγκάζονταν να τους αποδεχθούν. Ο Βοημούνδος αποδέχθηκε με «υποκριτική» ευχαρίστηση τους όρκους που του απαιτήθηκαν.¹⁶¹ Χαρακτηριστική είναι άλλωστε η αντίδραση του στα πλούσια δώρα που έλαβε.¹⁶² Αντίθετα, ο ανιψιός του Ταγκρέδος, διαμετακομίστηκε κρυφά στην ανατολή, προκειμένου να τους αποφύγει.

Οι δύο άντρες, παρά την αμοιβαία καχυποψία τους, είχαν να κερδίσουν πολλά από μια συμμαχία, γι' αυτό ακολουθούσαν πολιτική κατευνασμού ο ένας προς τον άλλο.¹⁶³ Ο Αλέξιος φαίνεται να εκμεταλλεύτηκε επαρκώς τις αντιζηλίες ανάμεσα στους σταυροφόρους, που ανταγωνίζονταν για την ηγεσία στο στράτευμα. Χαρακτηριστική ένδειξη άλλωστε της αυτοκρατορικής υπεροχής είναι πως, με την εύνοια του αυτοκράτορα, ήλπιζαν κάποιοι σταυροφόροι ν' αναδειχθούν ηγέτες όλου του στρατεύματος. Ο Βοημούνδος διεκδίκησε τον τίτλο του *δομέστικου των σχολών της ανατολής*. Αυτό θα τον καθιστούσε *de jure* αρχηγό των σταυροφόρων. Ο Αλέξιος, προφανώς, αρνήθηκε. Παράλληλα, προσπαθώντας διαρκώς να τον προσεταιριστεί στην υπηρεσία του, υποσχέθηκε πως εν καιρώ και εφόσον παραμείνει πιστός, οι ανταμοιβές θα έρθουν.¹⁶⁴ Αυτός ήταν ο πρώτος από τους δύο όρκους του Βοημούνδου στον αυτοκράτορα.¹⁶⁵

Φυσικά, οι όρκοι σύντομα ξεχάστηκαν.¹⁶⁶ Ο Αλέξιος, άλλωστε, φαίνεται να ήξερε τα όρια της ισχύος του και πώς να την επιβάλλει αξιοποιώντας στο μέγιστο τις

¹⁶⁰ Άννα Κομνηνή, 10.9.03. Βλ. επίσης Hill J. H. και Hill L., "The Convention of Alexius Comnenus and Raymond of Saint Gilles", *The American Historical Review*, 58(2), 1953, 322-327.

¹⁶¹ Οι σχέσεις ανάμεσα στον Αλέξιο και τον Βοημούνδο, όταν ο τελευταίος έφτασε στην Πόλη, παρουσιάζουν έντονο ενδιαφέρον, με έκαστο ηγέτη να προσπαθεί να ψυχογραφήσει τον άλλο. Βλ. Shepard J., "When Greek meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemond in 1097-98", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 12, 185-278.

¹⁶² Βλ. Άννα Κομνηνή, 10.11.5: *Μεταπεμψάμενος οὖν τὸν Βαϊμοῦντον ὁ βασιλεὺς τὸν συνήθη τοῖς Λατίνοις καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐζήτει ὄρκον. ... Κᾶθ' οὕτως ὁ βασιλεὺς περὶ τὰ βασιλεία οἰκίσκον τινὰ ἀφορίσας εἰς τοῦδαφος κατέστρωσε παντοῖον εἶδος χρημάτων, ... καὶ ἀμφίων χαράγματός τε χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τῆς κατωτέρω ὕλης τοσοῦτον πληρώσας τὸ οἶκημα, ... Ὁ δὲ ἐπὶ τῇ τούτων θεᾷ ἐκπλαγεῖς φησιν· «Εἰ τοσαῦτά μοι προσῇν χρήματα, πολλῶν ἂν χωρῶν κύριος πάλοι ἐγεγόνειν αὐτός». Καὶ ὁς· «Ταῦτά σοι τὴν σήμερον ἀποχαρίζεται ἅπαντα ὁ βασιλεὺς». Βλ. επίσης Ζωναράς, B.18(25), 247.25-31 και Γλυκάς 622.20-623.3.*

¹⁶³ Βλ. Shepard, "When Greek meets Greek".

¹⁶⁴ Άννα Κομνηνή, 10.11.7.

¹⁶⁵ Βλ. παραπάνω, Συνθήκη της Δεαβόλεως, 22.

¹⁶⁶ Shepard, "When Greek meets Greek", 221-222 και 233-240. Βλ. επίσης Lilie *Crusader States*, 18-20.

υπάρχουσες δυνατότητες. Έτσι, στην περίπτωση της κατάληψης Νίκαιας, που ήταν σημαντική για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης, απαίτησε και πέτυχε την παράδοσή της.¹⁶⁷ Τέτοια ήταν η καχυποψία του απέναντι στους Λατίνους, που προκάλεσε την οργή τους όταν τους απαγόρευσε να εισέλθουν στην Πόλη.¹⁶⁸ Σε πιο μακρινά εδάφη, που ήταν πιο δύσκολο να ελεγχθούν, ο αυτοκράτορας αποδέχθηκε υποχρεωτικά μια νεφελώδη και συχνά αμφισβητούμενη επικυριαρχία. Οι Βυζαντινοί δεν μπόρεσαν να επωφεληθούν πλήρως από τις σταυροφορικές κατακτήσεις, με περιοχές όπως η Καισάρεια και το Ικόνιο να επιστρέφουν στους Σελτζούκους. Πάντως οι Βυζαντινοί ανέκτησαν περιοχές μέχρι την Σμύρνη και την Έφεσο, την Φιλαδέλφεια και την Λαοδικεία.¹⁶⁹

Στην πορεία για τους Αγίους Τόπους οι σταυροφόροι πολιορκήσαν και κατέκτησαν την Αντιόχεια χωρίς τη βοήθεια βυζαντινών στρατευμάτων.¹⁷⁰ Παρότι ο Αλέξιος αρχικά κινήθηκε προς αυτόν τον σκοπό, έπεσε θύμα αβεβαιότητας του διεθνούς συστήματος. Έλαβε πληροφορίες πως το όλο εγχείρημα είχε χαθεί, οπότε εγκατέλειψε την προσπάθεια. Αυτό ήταν ένα μοιραίο λάθος και σίγουρα μια τεράστια αποτυχία του δικτύου πληροφοριών της Αυτοκρατορίας.¹⁷¹ Ο Βοημούνδος, αγνοώντας τον όρκο που είχε δώσει, διεκδίκησε την πόλη σαν προσωπικό του φέουδο.¹⁷² Εξ αυτών των γεγονότων δημιουργήθηκε η ηγεμονία της Αντιοχείας (1098), καθώς και μια σειρά προβλήματα για τον Αλέξιο και τους διαδόχους του. Παράλληλα, είχε ιδρυθεί και η σαφώς πιο ανίσχυρη και πολιτικά πιο ασήμαντη κομητεία της Έδεσσας.¹⁷³ Έπειτα ιδρύθηκε και το βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Ο Βοημούνδος και αργότερα ο ανιψιός του, Ταγκρέδος, ήρθαν σε σύγκρουση στην Συρία με τους μουσουλμάνους αλλά και με την Αυτοκρατορία. Η σύγκρουση αυτή οδήγησε στην δεύτερη νορμανδική εισβολή το 1107/8.¹⁷⁴ Μετά τον θάνατο του

¹⁶⁷ Άννα Κομνηνή, 11.3.1. Ενδιαφέρον έχει η διπλωματική αβρότητα ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και το Ρουμ, η οποία αποτυπώνεται από τον τρόπο που αντιμετωπίστηκαν η σύζυγος και τα παιδιά του σουλτάνου από τον Αλέξιο μετά την άλωση της Νίκαιας. Βλ. Luttwak, *Grand Strategy*, 105.

¹⁶⁸ Άννα Κομνηνή, 11.2.10.

¹⁶⁹ Angold, *Byzantine Empire*, 150.

¹⁷⁰ Runciman S., "The First Crusade: Constantinople to Antioch." Στο Setton και Marshall, *Crusades*, 280-307.

¹⁷¹ Άννα Κομνηνή, 10.6.1-2.

¹⁷² Theotokis G., *The Norman Campaigns*, 196-197.

¹⁷³ Runciman, *Crusades τ. Α΄*, 204-204, 210-212, επίσης Runciman, *Crusades τ. Β΄*, 10, 16, 41-44 και 225-244.

¹⁷⁴ Runciman, *Crusades τ. Β΄*, 33 και 46.

Βοημούνδου, ο Αλέξιος προσπάθησε ανεπιτυχώς να επιβάλει στην Αντιόχεια τη συμφωνία της Δεαβόλεως.

Ανταλλάχθηκαν πρεσβείες (1110-1112) ανάμεσα στον Αλέξιο και τον Σελτζούκο Σουλτάνο *Ταπάρ (1105-1118)*, προκειμένου να επιτευχθεί συνεννόηση και κοινή δράση απέναντι στον Ταγκρέδο.¹⁷⁵ Παρότι δεν υπάρχει σαφής δήλωση στις πηγές ότι επήλθε συμφωνία, φαίνεται από την εξέλιξη των γεγονότων πως διαμορφώθηκε ένα πλαίσιο συνεργασίας για κοινή δράση. Ο Αλέξιος ήταν πρόθυμος να συνεργαστεί τόσο με άλλους σταυροφόρους, όσο και με μουσουλμάνους προκειμένου αφενός να αποφύγει την ισχυροποίηση της Αντιοχείας, αφετέρου να μην δείξει ατιμωρησία στην αθέτηση των όρων της συνθήκης της Δεαβόλεως. Παράλληλα ξεκίνησε επαφές και με τον πάπα Πασχάλη.¹⁷⁶ Παρόλα αυτά ή Αντιόχεια ποτέ δεν υπήρξε το επίκεντρο της πολιτικής του Κομνηνού αυτοκράτορα, καθώς ο αυτοκράτορας πέρασε τα τελευταία του χρόνια στην Μικρά Ασία παλεύοντας ενάντια στους Τούρκους.¹⁷⁷

Συμπεράσματα

Από το έργο της Άννας Κομνηνής διαπιστώνεται ότι οι Βυζαντινοί αντιλαμβάνονταν την σταυροφορία και ως απειλή αλλά και ως ευκαιρία. Ο Αλέξιος αντέδρασε με εξαιρετική ικανότητα στην πρωτόγνωρη απειλή. Κατάφερε να κρατήσει τους δυτικούς στρατούς σε απόσταση μεταξύ τους και να αποσπάσει τα μέγιστα δυνατά πλεονεκτήματα. Δεν υπήρξε πλήρης ρήξη μεταξύ του Αλεξίου Κομνηνού και των σταυροφόρων, παρότι οι σχέσεις τους διαπνέονταν από αμοιβαία καχυποψία. Ο Αλέξιος είναι σαφές πως έβλεπε τους σταυροφόρους με ανησυχία και φυσικά ήταν βαθύτατα δυσαρεστημένος με το σχηματισμό των λατινικών κρατιδίων σε πρώην βυζαντινά εδάφη. Η ύπαρξή τους αποτέλεσε ένα συστημικό σοκ για το διεθνές σύστημα και έφερε μια σειρά νέων πολύπλοκων αλληλεπιδράσεων για την Αυτοκρατορία. Ήταν ακόμη περίοδος διαμόρφωσης των στόχων και της ιδεολογίας της μετέπειτα *Κομνηνείας παλινόρθωσης*.

¹⁷⁵ Cahen C., Holt P. (μεταφρ.), *The formation of Turkey, the Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to fourteenth century*, Έσσεξ: Longman, 1998, 14-15.

¹⁷⁶ Dölger, *Regesten*, 176, 1263.

¹⁷⁷ βλ. παρακάτω, 44.

7. Τούρκικα φύλλα: Ανάγκη συμβιβασμού

Από το 1071 έως και την άνοδο του Αλεξίου Α΄ στον θρόνο, το μεγαλύτερο τμήμα της Μικράς Ασίας είχε απολεσθεί.¹⁷⁸ Οι Σελτζούκοι του Ρουμ, είχαν εξαπλωθεί ως τη Νίκαια, στην αντίπερα όχθη της προκεχωρημένης ενδοχώρας της Κωνσταντινούπολης.¹⁷⁹ Ο στόχος της εξωτερικής πολιτικής του Αλεξίου στην ανατολή ήταν να επαναφέρει την αυτοκρατορική εξουσία μέχρι τα αρχαία της σύνορα, τις πηγές του Τίγρη και του Ευφράτη.¹⁸⁰ Φυσικά, λαμβάνοντας υπόψη τους εχθρούς στα ανατολικά, τα δυτικά και τα βόρεια, καθώς και την δεινή κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει τα οικονομικά της αυτοκρατορίας, με επιπτώσεις στον στρατό, στο ναυτικό και στη διοίκηση, έπρεπε να γίνουν συμβιβασμοί και να τεθούν προτεραιότητες. Εξάλλου το Σουλτανάτο του Ρουμ εξυπηρετούσε άλλη μια χρησιμότητα, καθώς αποτελούσε ανάχωμα ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και το σαφώς ισχυρότερο σελτζουκικό Σουλτανάτο της Κεντρικής Ασίας, στο οποίο η Αυτοκρατορία φαίνεται να παρείχε δώρα, με σκοπό την διατήρηση της ειρήνης κατά την βυζαντινή αντίληψη. Κατά την αντίληψη, όμως, του Σουλτάνου μάλλον αποτελούσαν φόρο υποτελείας.¹⁸¹

Η νέα πραγματικότητα: Αναγνώριση του κράτους του Ρουμ (1081)

Αρχικά οι προκάτοχοι του Αλεξίου θέλησαν να προσεταιριστούν τους Νορμανδούς ενάντια στους Τούρκους. Όταν αυτό δεν κατέστη δυνατό, ο Αλέξιος αναγκάστηκε σε σύναψη συνθήκης με τους Σελτζούκους Τούρκους σταθεροποιώντας τα σύνορα στη Βιθυνία.¹⁸² Σίγουρα, ο Αλέξιος θα προτιμούσε ειρήνη με τους Νορμανδούς και πόλεμο με τους Τούρκους άλλα, για τους λόγους που εξετάστηκαν, αυτό δεν κατέστη δυνατό εκ των πραγμάτων.

¹⁷⁸ Βλ. Whittow M., "How the east was lost: the background to the Komnenian reconquista", στο Mullett και Smyth, *Alexios Komnenos*, 55-67 και Peacock, *Seljuk Empire*, 53-56.

¹⁷⁹ Το Ρουμ αποτελούσε κρατικό μόρφωμα στην Μικρά Ασία. Παρότι τυπικά ανεξάρτητο από το 1077, βρισκόταν ανά περιόδους κάτω από δεσμούς υποτελείας στο μεγάλο σελτζουκικό Σουλτανάτο. Βλ. Leiser G., "The turks in Anatolia before the Ottomans", στο Cool M. A., (επιμ.) *The New Cambridge History of Islam*, τ. Β΄, Κεμπριτζ: Cambridge University Press, 2008, 301- 312, εδώ 303-304.

¹⁸⁰ Άννα Κομνηνή, 6.11.3, 15.6.5. Βλ. επίσης Angold M., "Belle Époque or Crisis (1025-1118)?" στο Shepard J. (επιμ.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, Cambridge, 2008, 583-626, εδώ 621 και Charanis, "The West", 30 και 35.

¹⁸¹ Peacock, *Seljuk Empire*, 58-59.

¹⁸² Charanis, "The West", 18 -24.

Με τις δυνάμεις του Αλεξίου να είναι εξ ανάγκης επικεντρωμένες στην δύση, η κατάσταση στην ανατολή επιδεινωνόταν διαρκώς.¹⁸³ Το 1081 οι Τούρκοι κατέκτησαν την Νίκαια, ενώ λίγο αργότερα θα έπεφτε και η Αντιόχεια (1083). Είχαν φτάσει να λεηλατούν ανενόχλητοι ακόμη και τις ακτές της Προποντίδας. Βάσει των λεγομένων της Άννας Κομνηνής υπήρχε ο φόβος πως θα διαβούν τον Βόσπορο και θα απειλήσουν την ίδια την Πρωτεύουσα.¹⁸⁴ Η αντίδραση του Αλεξίου στην απειλή περιγράφεται – σε αντίθεση με την χαρακτηριστική αποφασιστικότητά του – ως πολλοῖς κυμαινόμενος λογισμοῖς καὶ πολλὰς λαμβάνων μεταβολὰς καὶ τροπὰς τοῦ κρατήσαντος γίνεται λογισμοῦ.¹⁸⁵ Εδώ, η συγγραφέας δείχνει το μέγεθος της απειλής και τον κίνδυνο που αντιμετώπιζε ο νέος ακόμα αυτοκράτορας.¹⁸⁶ Κατά συνέπεια, ο διπλωματικός συμβιβασμός με τους Σελτζούκους ήταν όχι μόνο αναγκαίος, αλλά και η βέλτιστη λύση εκείνη την χρονική στιγμή.

Στη συνέχεια, η αντίδραση του αυτοκράτορα ήταν η εξής: Έστειλε στις απέναντι ακτές του Βοσπόρου, μυστικά, μικρές ομάδες στρατιωτών ελαφρά οπλισμένων, με αυστηρές εντολές να παρενοχλούν τους Τούρκους όποτε βρίσκουν ευκαιρία, όμως να μην ρισκάρουν εκτεταμένη μάχη. Για να τονίσει την στρατιωτική ένδεια ακόμα περισσότερο, η Άννα Κομνηνή αναφέρει πως *Εἰ γὰρ μηδὲ τὸν Ἡρακλέα πρὸς δύο μάχεσθαι ἐνῆν, ὥς ὁ παροιμιώδης αἰνίττεται λόγος, πολλῶ μᾶλλον νέον ἀρχηγὸν νεωστὶ διεφθορίας ἤδη ἐπιδραζόμενον ἀρχῆς, κατὰ μικρὸν μὲν πρὸ πολλοῦ φθινοῦσης, εἰς τοῦσχατον δὲ ἤδη ἐληλακυίας, μὴ δυνάμεις, μὴ χρήματα κεκτημένον*.¹⁸⁷ Σταδιακά, το σχέδιο του αυτοκράτορα απέδωσε και οι Τούρκοι άρχισαν να υποχωρούν προς την ενδοχώρα.¹⁸⁸ Παράλληλα, ο Αλέξιος ενίσχυσε τις προσπάθειες του δωροδοκώντας τοπικούς φυλάρχους. Αποτέλεσμα ήταν οι Τούρκοι να εκδιωχθούν από τα παράλια της Βιθυνίας και από τα περίχωρα της Νικομήδειας.¹⁸⁹

Ο Σουλτάνος του Ρουμ **Σουλεϊμάν Α΄ (1077-1086)**, με διοικητικό κέντρο την Νίκαια, ζήτησε ειρήνη (1081). Μια ειρήνη την δεδομένη στιγμή ήταν στο βέλτιστο συμφέρον

¹⁸³ Ο Ζωναράς κατηγορεί τον Ισαάκιο Κομνηνό για την για την κατάσταση στην Μ. Ασία, που τώρα καλούταν να περισώσει ο απόγονος του. Ζωναράς, Β.18(8), 199.8-18.

¹⁸⁴ Άννα Κομνηνή, 3.11.1.

¹⁸⁵ Άννα Κομνηνή, 3.11.2.

¹⁸⁶ Καραγιαννόπουλος, το Βυζαντινό κράτος, σελ. 205 και Foss C., “Byzantine responses to Turkish Attacks”, στο Sevckenko I., και Hutter I. (επιμ.), *Aetos – Studies in honor of Cyril Mango*, Λειψία: B.G. Teubner, 1998, 154-171, εδώ 154-155.

¹⁸⁷ Άννα Κομνηνή, 3.11.5.

¹⁸⁸ Άννα Κομνηνή, 3.11.3.

¹⁸⁹ Άννα Κομνηνή, 3.11.4.

και των δύο κρατών, καθώς αντιμετώπιζαν άλλες απειλές.¹⁹⁰ Βάσει της συμφωνίας, οριοθετήθηκαν τα κοινά σύνορα των δύο κρατών στον ποταμό Δράκοντα, στα όρια της Νικομήδειας. Η Αυτοκρατορία απέκτησε, πρόσκαιρα τουλάχιστον, ασφάλεια στην ανατολή, η οποία της επέτρεψε να δεσμεύσει τις δυνάμεις της στο δυτικό μέτωπο.¹⁹¹ Παρότι οι τουρκικές επιδρομές συνεχίστηκαν, δεν απειλούσαν πλέον την ύπαρξη του βυζαντινού κράτους. Η πιο σοβαρή συνέπεια της συνθήκης – της πρώτης εδαφικής συνθήκης ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και στους Τούρκους – είναι πως η Αυτοκρατορία αποδέχεται πλέον και τυπικά την κυριαρχία των Σελτζούκων στην πάλε ποτέ ενδοχώρας της. Η συνθήκη έγινε στα πρότυπα της βυζαντινής κοσμοθεωρίας, με την τυπική αναγνώριση του Ρουμ ως επικυριαρχούμενο από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα αλλά ουσιαστικά με την παροχή γενναιόδωρων χρηματικών ποσών στον σουλτάνο.¹⁹² Σαν αντάλλαγμα, ο αυτοκράτορας έλαβε άμεσα στρατιωτική βοήθεια κατά των Νορμανδών, ίσως το 1081/2¹⁹³ και σίγουρα το 1083, υπό την μορφή 7000 ιππέων.¹⁹⁴

Μετά την ήττα τον Νορμανδών, και εκμεταλλευόμενος την Α΄ Σταυροφορία, ο Αλέξιος πέτυχε εκτεταμένες νίκες κατά των Τούρκων, ειδικά των εμίρηδων που αθέτησαν την συμφωνία. Σταδιακά, ο Αλέξιος τόνωσε την βυζαντινή στρατιωτική παρουσία στην Μικρά Ασία και έθεσε τις βάσεις της νέας ανατολικής πολιτικής του κράτους – μιας πολιτικής που οι επίγονοί του ακολούθησαν με σαφώς λιγότερη επιτυχία και προσήλωση. Από τον θάνατο του Σουλεϊμάν, το 1086, μέχρι και την επικράτηση του γιού του, το 1092, ο Αλέξιος εκμεταλλεύτηκε στο μέγιστο τα ενδοδυναστικά προβλήματα των Σελτζούκων. Το 1092/3 τα σύνορα ανάμεσα στα δύο κράτη πρέπει να μετακινήθηκαν στον ποταμό Σαγγάριο, αλλά οι λεηλασίες στην Βιθυνία συνέχιζαν αδιάκοπες.¹⁹⁵ Μέσα στα επόμενα χρόνια ο Αλέξιος εκμεταλλεύτηκε, στα όρια της ισχύος του, το πέρασμα των σταυροφόρων για να ανακτήσει και να αναδιοργανώσει διοικητικά την Βιθυνία.

Το 1116 συνάπτεται η *συνθήκη του Φιλομήλιου* και ο Αλέξιος συναντά προσωπικά τον Σουλτάνο **Μαλίκ του Ρουμ (1107-1116)**, μετά από μεγάλη νίκη. Ο αυτοκράτορας

¹⁹⁰ Άννα Κομνηνή, 3.11.5 Στην περίπτωση του Σουλεϊμάν, βρισκόταν σε πόλεμο με το Μεγάλο Σελτζουκάτο. Leiser, “The turks in Anatolia”, 304.

¹⁹¹ Ayonu Y., *Selcuklular ve Bizans (Seljuk-Byzantine Relations, 1075-1116)*, Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu (Turkish historical society), 2014, 91.

¹⁹² Ayonu, *Seljuk-Byzantine Relations*, 90-91 ειδικά παραπομπή 317.

¹⁹³ Άννα Κομνηνή, 4.2.1.

¹⁹⁴ Άννα Κομνηνή, 5.5.2. Βλ. επίσης Ayonu, *Seljuk-Byzantine Relations*, 91-92 και 96 .

¹⁹⁵ Άννα Κομνηνή, 10.5.1.

είχε ειδοποιηθεί για τις κινήσεις του τουρκικού στρατού από πράκτορες.¹⁹⁶ Η Άννα Κομνηνή αναφέρει πως ο αυτοκράτορας προσκυνήθηκε από τους Τούρκους εμίρηδες ενώ περιγράφει την μεγαλοθυμία του πατέρα της απέναντι στον ηττημένο αντίπαλο του, καθώς τον σκέπασε (σαν πατρική μορφή) με τον πολύτιμο μανδύα του και από σεβασμό δεν τον άφησε να ξεπεζέψει.¹⁹⁷ Παρότι η διπλωματική αβρότητα ανάμεσα σε Βυζαντινούς και Τούρκους είναι επιμελώς καταγεγραμμένη, η σκηνή που παρουσιάζει η Άννα Κομνηνή φαίνεται σαφώς υπερβολική και θεωρείται εξωραϊσμένη. Υπερβολικό επίσης φαντάζει το αίτημα του Αλεξίου προς τον Σουλτάνο: *«Εἰ μὲν τῇ βασιλείᾳ Ῥωμαίων ὑπέκτειν βούλεσθε καὶ τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐκδρομὰς ἀνακόψαι, χαρίτων μὲν καὶ τιμῆς ἀπολαύσετε καὶ ἀνέτως ἐν ταῖς ἀποτεταγμέναις ὑμῖν χώραις τοῦ λοιποῦ βιώσεσθε, οὗ τὸ πρότερον τὰς διατριβὰς εἴχετε πρὸ τοῦ Ῥωμανὸν τὸν Διογένην τὰς ἡνίας τῆς βασιλείας περιζώσασθαι καὶ τὴν ἥτταν ἐκείνην ἡττηθῆναι ... Εἰ δὲ μή, ἐμὲ ἴστε ὀλοθρευτὴν τοῦ γένους ὑμῶν ἔσεσθαι.»*¹⁹⁸ Εἴτε αποτελεί προπαγάνδα από μεριάς της συγγραφέως,¹⁹⁹ εἴτε διπλωματικὴ υπερεπέκταση από πλευρὰς του Αλεξίου.²⁰⁰ Η πρώτη περίπτωση είναι πιο πιθανή, καθώς ο Αλέξιος εμφανίζεται συνήθως πιο ρεαλιστής στα αιτήματά του στις συνθήκες. Σε μια πιο απλή διήγηση, ο Ζωναράς αναφέρει πως οι Τούρκοι εμίρηδες, αφού έδωσαν όρκους ειρήνης και προσκύνησαν τον αυτοκράτορα, έλαβαν πολύτιμα δώρα και αποχώρησαν.²⁰¹

¹⁹⁶ Άννα Κομνηνή, 15.1.1.

¹⁹⁷ Άννα Κομνηνή, 15.6.4.

¹⁹⁸ Άννα Κομνηνή, 15.6.5.

¹⁹⁹ Σαν άλλο παράδειγμα βλ. Άννα Κομνηνή, 6.11.3

²⁰⁰ Εάν ισχύει η δεύτερη περίπτωση, δικαιολογούνται όσα έγιναν μετά, καθώς ο Μαλίκ εκτελέστηκε από τους εμίρηδες του, προφανώς επειδή αυτοί δεν ήταν πρόθυμοι να αποδεχθούν μια τόσο μεγάλη θυσία. Εάν συνέβη αυτό, πρόκειται για διπλωματική αστοχία του Αλεξίου το ότι δεν επέβαλε πιο διαλλακτικούς όρους. (Αυτή η άποψη ίσως εξηγεί σε έναν βαθμό την στάση του Ιωάννη, ο οποίος ήταν - ίσως υπερβολικά - διαλλακτικός στο μικρασιατικό μέτωπο.) Αυτό εξηγεί ως εξής τα γεγονότα που ακολούθησαν: Ο Αλέξιος, με «πατρική στοργή» προειδοποίησε τον Μαλίκ για συνομωσία κατά της ζωής του, κάτι που ο «θρασύς» Μαλίκ αγνόησε. Πόσο πιθανό είναι να ήξερε ο Αλέξιος για μια συνομωσία στην αυλή του Μαλίκ πριν από τον ίδιο; Πόσο μάλλον πιθανό είναι ο Μαλίκ να αγνόησε να λάβει κάποιες λογικές προφυλάξεις μετά την προειδοποίηση; Συνεπώς, η Άννα, για να μετριάσει την διπλωματική αποτυχία των υπερβολικών απαιτήσεων της συνθήκης, παρουσίασε τον Αλέξιο ως πατρική μορφή και προστάτη (πρακτικά επικυρίαρχο), που είναι πρόθυμος να στείλει φρουρά για προστασία του Μαλίκ ενώ τον Μαλίκ ως επιπόλαιο που δεν αντιλαμβάνόταν το ίδιο του το καλό.

²⁰¹ Ζωναράς, Β.18(22), 254.1-13.

Διαίρει και Βασιλεύει: Τζαχάς και το Εμιράτο της Σμύρνης

Καθώς η Αυτοκρατορία είχε αποδυναμωθεί, ο βυζαντινός διοικητής τούρκικης καταγωγής **Τζαχάς (1081-1107)**²⁰² εδραίωσε την κυριαρχία του στην περιοχή της Σμύρνης. Σύντομα επικράτησε στις δυτικές ακτές της Μικράς Ασίας και κατέκτησε την Λέσβο, την Χίο, την Σάμο και την Ρόδο.²⁰³ Οι συγκρούσεις ήταν αμφίρροπες και η ναυπήγηση στόλου από πλευράς του εμίρη ήταν απειλή για την Αυτοκρατορία.²⁰⁴ Παράλληλα, ο Εμίρης Τζαχάς φαίνεται να ήρθε σε επαφή με άλλους εχθρούς της Αυτοκρατορίας δημιουργώντας κίνδυνο περικύκλωσης. Οι συγκρούσεις με τον Τζαχά συνέπεσαν με ταυτόχρονες επαναστάσεις δουκών στην Κύπρο και την Κρήτη (1088), οι οποίοι φαίνεται πως είτε ήσαν σε συνεννόηση με τον Τζαχά, είτε εκμεταλλεύτηκαν τις περιστάσεις και την ναυτική αδυναμία της Αυτοκρατορίας.²⁰⁵ Λίγα χρόνια μετά, η ναυτική επίθεση του Τζαχά συνοδεύθηκε με χερσαία επιδρομή Πετσενέγων (1091) στην Θράκη.²⁰⁶ Τέλος, ο εμίρης πέτυχε δυναστικό γάμο με τον νέο σουλτάνο του Ρουμ **Κιλίτζ Αρσλάν Α΄ (1092–1107)**. Η απειλή για κοινές επιχειρήσεις από τους δύο ισχυρούς Τούρκους θα ήταν καταστροφική για τα σχέδια του Αλέξιου στην Μικρά Ασία, καθώς ο αυτοκράτορας βασιζόταν στην τακτική διαίρει και βασιλεύει.²⁰⁷

Ο Αλέξιος αντιμετώπισε με περίτεχνη διπλωματία την νέα απειλή. Απέστειλε επιστολή στον Κιλίτζ Αρσλάν, όπου εξέφραζε υποψίες κατά του Τζαχά.²⁰⁸ Συγκεκριμένα, στην επιστολή, ο αυτοκράτορας εστιάζει την προσοχή του στο γεγονός ότι ο Τζαχάς είχε αυτοαναγορευτεί *Βασιλεύς*. Επειδή όμως, τονίζει στην επιστολή του, ο Τζαχάς δεν είχε ρεαλιστικές προοπτικές να αποσπάσει αυτόν τον τίτλο από τον Αλέξιο, ούτε να καταστεί πραγματικός συνεχιστής της Βυζαντινής εξουσίας στην ανατολή, θα πρέπει οι φιλοδοξίες του να στρέφονται εναντίον του Σουλτάνου του Ρουμ. Εν συνεχεία παροτρύνει τον Αρσλάν να αντιμετωπίσει τον Τζαχά,

²⁰² Για τον Τζαχά βλ. Brand, C., “The Turkish element in Byzantium, eleventh-twelfth centuries” *Dumbarton Oaks Papers*, 43, 1989, 1-25, εδώ 13-19. Savvides, Alexis G.C. (1982). “Ο Σελτζούκος Έμιρης της Σμύρνης Τζαχάς (Caka) καί οι επιδρομές του στά Μικρασιατικά παράλια, τά νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καί τήν Κωνσταντινούπολη”. Αθήνα: *Χιακά Χρονικά*, 14, 1982, 9–24.

²⁰³ Άννα Κομνηνή, 7.8.1 και 8.3.2

²⁰⁴ Άννα Κομνηνή, 9.2.1, 9.3.1. βλ. επίσης Ahrweiler *La mer*, 184-6 Για την ανασυγκρότηση του βυζαντινού στόλου και τα αμφίρροπα αποτελέσματα της μακροχρόνιας σύγκρουσης.

²⁰⁵ Άννα Κομνηνή, 9.1.2, Ζωναράς, Β.18(22), 239.11-24, Γλυκάς, 620.5-10, βλ. επίσης Frankopan P., “Challenges to Imperial authority in Byzantium: Revolts on Crete and Cyprus at the end of the 11th c.”, *Byzantion*, 74(2), 2004, 382-402, εδώ 384-385.

²⁰⁶ Brand C., “Tzachas” στο Kazhdan, Oxford dictionary, 2134.

²⁰⁷ Theotokis G., *The Norman Campaigns*, σελ. 147.

²⁰⁸ Άννα Κομνηνή, 9.3.2.

υποσχόμενος του βοήθεια.²⁰⁹ Ακολούθησαν παράλληλες εκστρατείες κατά του Τζαχά, που τον οδήγησαν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, όπου και δολοφονήθηκε από τον Κιλίτζ Αρσλάν.²¹⁰ Φυσικά, η αναφορά σε μια και μόνο επιστολή απλοποιεί υπερβολικά τις διαπραγματεύσεις, τους συσχετισμούς ισχύος και τους εσωτερικούς υπολογισμούς του κάθε κράτους πριν φτάσει σε συμμαχία, ωστόσο ένα συμπέρασμα προκύπτει αβίαστα: Η τακτική του Αλεξίου να διχάζει τους εχθρούς του όχι μόνο υπήρξε επιτυχημένη, αλλά και άκρως μυστική.²¹¹ Ο μεγάλος κερδισμένος υπήρξε ο Αλέξιος, καθώς τα εδάφη που κατείχε ο Τζαχάς απελευθερώθηκαν λίγα χρόνια αργότερα. Την ίδια χρονιά ο Αλέξιος και ο Κιλίτζ Αρσλάν προχώρησαν σε σύναψη συνθήκης ειρήνης.

Σημασία πρέσβων: Η περίπτωση του Σιαούς

Ένα τελευταίο περιστατικό που σαφώς παρουσιάζεται απλοποιημένο και μάλλον εξωραϊσμένο, αναφέρεται στον πρέσβη Σιαούς.²¹² Ο σουλτάνος του μεγάλου Σελτζουκάτου, Μαλίκ, στην προσπάθειά του να προστατευθεί ενάντια σε αυτονομιστικές κινήσεις στο ημιαυτόνομο σουλτανάτο του Ρουμ, έστειλε έναν απεσταλμένο ονόματι Σιαούς για να διαπραγματευθεί συμφωνία με τον Αλέξιο (1086).²¹³ Βάσει αυτής της συμφωνίας ο Αλέξιος θα έδινε την Άννα Κομνηνή σε γάμο και δεν θα συμμαχούσε με το Ρουμ. Σε αντάλλαγμα ο σουλτάνος θα έδινε τους ενοχλητικούς εμίρηδες από τις παραλιακές πόλεις και τα οχυρά της Μικράς Ασίας. Ο Αλέξιος απέφυγε να απαντήσει άμεσα, αλλά με υποσχέσεις προσεταιρίστηκε τον Σιαούς, ο οποίος εν τέλει βαφτίστηκε και ορκίστηκε πίστη στον

²⁰⁹ Άννα Κομνηνή, 9.3.2 Παρότι οι άμεσες αντιδράσεις του σουλτάνου δεν είναι γνωστές, πρέπει να οδήγησαν σε συμμαχία ανάμεσα στο Ρουμ και την Αυτοκρατορία.

²¹⁰ Άννα Κομνηνή, 9.3.4.

²¹¹ Κόλιας Ι., “Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118)”, *Αθηνά*, 59, 1955, 241-288, εδώ 262-263.

²¹² Ο Frankopan υποστηρίζει πως το περιστατικό είναι προϊόν μυθοπλασίας και ο Σουλτάνος παρέδωσε τα κάστρα στον Αλέξιο ως αποτέλεσμα διεργασιών υψηλής διπλωματίας. Παρότι η άποψη του Frankopan σίγουρα έχει στερεές βάσεις, δεδομένων των αρκετά αναλυτικών πληροφοριών που παρέχει η Άννα Κομνηνή, το γεγονός είναι μάλλον αληθές, αλλά εξωραϊσμένο. Πιο πιθανό είναι ο Σιαούς να διετέλεσε μεν την αποστολή όπως αναφέρει η Άννα Κομνηνή, αλλά η παράδοση των οχυρών να συνοδεύτηκε από τις συνήθεις δωροδοκίες στον εκάστοτε διοικητή. Ο Frankopan δεν εστιάζει την προσοχή του στο γεγονός ότι τα υπό συζήτηση οχυρά βρίσκονταν υπό νεφελώδες καθεστώς διοίκησης, καθώς υπάγονταν στο Ρουμ, το οποίο είχε πρόσκαιρα διαλυθεί (1086-1092) και όχι στο Μεγάλο Σουλτανάτο, το οποίο μόλις και με δυσκολία είχε ξεκινήσει να εδραιώνει τον έλεγχο του στην περιοχή. Επομένως, πιο πιθανό είναι οι τοπικοί διοικητές να απολάμβαναν σχεδόν πλήρη αυτονομία χάρη στην αναταραχή της δεδομένης χρονικής στιγμής. βλ. Frankopan, *The first Crusade*, 53-54.

²¹³ Άννα Κομνηνή, 6.9.4.

αυτοκράτορα.²¹⁴ Ο Σιαούς έπειτα εστάλη σε τούρκικα παράκτια κάστρα στην Παφλαγονία όπου, «με εντολή του σουλτάνου», έπεισε τους τοπικούς διοικητές να εκκενώσουν τα κάστρα αναίμακτα. Το πιο σημαντικό από αυτά, ήταν η καστροπολιτεία της Σινώπης, που πέρασε στα χέρια των Δαλασσηνών.²¹⁵ Με την επιστροφή του ο Σιαούς ανταμείφθηκε πλουσιοπάροχα και ονομάστηκε *δούκας Αγγιάλου*.²¹⁶

Εκτός από παρεχόμενους τίτλους και δώρα ως διπλωματικά μέσα που εντοπίζονται στο χωρίο, εμφανίζεται και ένα περιστατικό θρησκευτικής διπλωματίας, καθώς η θρησκεία φαίνεται να ήταν ο καταλυτικός παράγοντας της μεταστροφής του Σιαούς. Η θρησκευτική διπλωματία θα αποβεί πολύ πιο έντονη στην εποχή του Ιωάννη. Παράλληλα, φαίνεται και η τεράστια επιρροή και σημασία που συχνά είχαν οι πρέσβεις.²¹⁷

Συμπεράσματα

Συνειδητοποιώντας ο Αλέξιος ότι δεν μπορούσε να επανακτήσει τα εδάφη που έχασε χρησιμοποιώντας στρατιωτική δύναμη, προχώρησε σε συνθήκες και διπλωματικές συμφωνίες με στόχο να επαναφέρει την αυτοκρατορική παρουσία στην Μικρά Ασία, με τον στρατός σε επικουρικό ρόλο. Η *παλινόρθωση* σε σημαντικό μέρος της Μικράς Ασίας έθεσε τις βάσεις της πολιτικής στην Ανατολή. Παρά τα οφέλη που προσέφερε η συνθήκη στον ποταμό Δράκοντα, θεωρήθηκε μάλλον ταπεινωτική, γι' αυτό η Άννα αποφεύγει να αναφερθεί σ' αυτήν εκτενώς, σε αντίθεση με την Συνθήκη της Δεαβόλεως. Ωστόσο, μακροπρόθεσμα η φαινομενικά επιτυχής συνθήκη της Δεαβόλεως προκάλεσε προβλήματα στον Αλέξιο και τους διαδόχους του ενώ, αντίθετα, η συνθήκη στον Δράκοντα άνοιξε την πόρτα σε σημαντικές επιτυχίες. Ναι μεν επικυρώθηκε η πολιτική πραγματικότητα της απώλειας της Μικράς Ασίας και δέχθηκε πλήγμα το αυτοκρατορικό γόητρο, αλλά άνοιξε η πύλη για τον Αλέξιο και τους διαδόχους του, ώστε να επεμβαίνουν στις διενέξεις των τουρκικών κρατών, καθώς και να προσελκύουν εύκολα Τούρκους μισθοφόρους.

²¹⁴ Άννα Κομνηνή, 6.9.5.

²¹⁵ Ayonu, *Seljuk-Byzantine Relations*, 83.

²¹⁶ Άννα Κομνηνή, 6.9.6.

²¹⁷ Για την ιστορία και διεθνή σημασία των πρέσβων βλ. Luttwak, *The Grand Strategy*, 97-112.

Ιωάννης Β΄ Κομνηνός (1118-1143)

1. Διεθνές Σύστημα: Συνέχεια και μεταβολή

Διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες

Ο Ιωάννης όχι μόνο παρέλαβε ένα πολύ πιο ισχυρό κράτος από αυτό που είχε παραλάβει ο πατέρας του, αλλά και σε μια πολύ πιο σταθερή περίοδο διεθνώς.²¹⁸ Τα «απόνερα» των νορμανδικών, τουρκικών και σταυροφορικών κατακτήσεων είχαν καταλαγιάσει και δεν υπήρχε πια άμεσος κίνδυνος για την επιβίωση του κράτους.²¹⁹ Στην νέα διεθνή πραγματικότητα ο Ιωάννης έπρεπε να αντιμετωπίσει τις αυξανόμενες φιλοδοξίες των γειτόνων του στην *δύση*, να καθορίσει την αυτοκρατορική πολιτική προς την Ουγγαρία, να ελέγξει τις ισορροπίες στην *ανατολή* και να επιβληθεί στους Αγίους Τόπους. Ο Ιωάννης δεν χρειάστηκε να αναμετρηθεί με κάποιο *συστημικό σοκ* του μεγέθους της Α΄ Σταυροφορίας.

Παράλληλα, η διοίκηση της αυτοκρατορίας είχε ομαλοποιηθεί αν και στην ιδεολογία της αριστοκρατίας είχαν ενσωματωθεί κάποια φεουδαρχικά πρότυπα.²²⁰ Ο κρατικός μηχανισμός λειτουργούσε τουλάχιστον ικανοποιητικά και οι μεταρρυθμίσεις του

²¹⁸ Για τον βίο και την βασιλεία του Ιωάννη βλ. Βλ. Βάρζος, *Γενεολογία*, 203-229, Παπαγεωργίου Α., *Ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός και η εποχή του (1118-1143)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, διδακτορική διατριβή, 2007, Stathakopoulos D., “John II Komnenos: a historiographical essay” στο Bucossi A. και Suarez A. (επιμ.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*, Νέα Υόρκη: Routledge, 2016, 1–10, Magdalino, *Manuel Komnenos*, 35-42, Angold, *Byzantine empire, 181-190* και Norwich, *Decline*, 63-85.

²¹⁹ Norwich, *Decline*, 63-64.

²²⁰ Magdalino P., “Court society and aristocracy”, στο Haldon, *Social History*, 212-232, εδώ 229-230

Αλεξίου υποστήριζαν επιτυχημένα την εξωτερική πολιτική.²²¹ Επιπλέον, η οικονομία ήταν αρκετά εύρωστη.²²² Ο Ιωάννης στην προσωπική του ζωή ήταν ταπεινός και οικονόμος, ωστόσο ξόδευε γενναιόδωρα για τους μισθούς των στρατιωτών του και για δώρα σε ξένους ηγεμόνες.²²³

Συνέχιση και απόκλιση από την διπλωματία του Αλεξίου

Ο Ιωάννης ήταν πάνω απ' όλα στρατιώτης-αυτοκράτορας, όπως και ο πατέρας του. Η γραφειοκρατία και η διοίκηση που διέθετε ήταν ικανές να καλύπτουν τις φιλοδοξίες υψηλής στρατηγικής του, αυξάνοντας τα μέσα άσκησης της εξωτερικής πολιτικής. Ο νέος αυτοκράτορας είχε την δυνατότητα να κινητοποιεί έμψυχους και άψυχους πόρους στο μέγιστο δυνατόν. Η εξωτερική πολιτική του Ιωάννη βασιζόταν, ακόμα περισσότερο από αυτή του Αλεξίου, τόσο στη διπλωματία, όσο και στη δύναμη των όπλων.²²⁴ Ο αυτοκρατορικός στρατός πλέον δεν είχε ανάγκη να καταφεύγει σε τακτικές έμμεσης προσεγγίσεως. Αντίθετα, με την απειλή και μόνο της χρήσης βίας, συχνά ο αυτοκράτορας πετύχαινε τον σκοπό του.

Στον τομέα της υψηλής στρατηγικής οι στόχοι εν πολλοίς παρέμεναν οι ίδιοι. Η ανάπτυξη σχέσεων με τους δυτικούς ηγέτες, κατά την εποχή του Ιωάννη, ήταν αποτέλεσμα μιας συνδυαστικής και προσεχτικής πολιτικής που βασιζόταν στην λογική του *αμυντικού ρεαλισμού*, δηλαδή της πολιτικής σκέψης που επιτάσσει πως η πολιτεία, λόγω της εγγενούς αβεβαιότητας του διεθνούς συστήματος, οφείλει να παίρνει τα λιγότερα δυνατά ρίσκα και ν' αποφεύγει την υπερεπέκταση.²²⁵ Στόχος δεν είναι η μεγιστοποίηση της ισχύος αυτής καθ' αυτήν, αλλά η διατήρηση της

²²¹ Angold, *Byzantine Empire*, 152-155.

²²² Κάποιοι ιστορικοί θεωρούν πως οι διαρκείς συγκρούσεις πρέπει να είχαν γονατίσει οικονομικά την αυτοκρατορία. Από τις πηγές δεν εξάγεται πληροφορία αναφορικά με οικονομικά προβλήματα που περιορίζαν την προβολή ισχύος της αυτοκρατορίας. Σαφώς η έμφυτη σύνεση του Ιωάννη έπαιξε ρόλο στην αποφυγή υπερεπέκτασης.

²²³ Όπως άλλωστε τον είχε συμβουλέψει ο Αλέξιος να κάνει. Βλ. Gautier P., *Le dossier d'un haut fonctionnaire byzantin d' Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos, Revue des études byzantines*, 23, 1965, 168-204, εδώ 199-200, όπως άλλωστε παραπέμπει και ο Magdlino, *Manuel*, 28, παραπομπή 3. βλ. Επίσης Ζωναράς, B.18(29), 258.26-30.

²²⁴ Μια από τις βασικές διαφορές ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Ρώμη ήταν πως για την τελευταία ο στρατός δεν αποτελούσε απλώς επικουρικό όργανο της διπλωματίας, σε συνδυασμό με δώρα και διαπραγματεύσεις, αλλά αποτελούσε ο ίδιος μέσο επιβολής της θέλησης του αυτοκράτορα. Luttwak, *Grand Strategy*, 112 και 235-247.

²²⁵ Mearsheimer, *Great Power*, 5-6. Βλ. επίσης Taliaferro, W. J., "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited." *International Security*, 25(3), 2000, 128-161 και Lobell, S., "Structural Realism/Offensive and Defensive Realism." *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (22), 2017, για τις σχολές σκέψης του πολιτικού ρεαλισμού.

ισορροπίας και η δημιουργία σταθερών συσχετισμών ισχύος που επιτρέπουν στο κράτος να αντεπεξέλθει.²²⁶

Πουθενά δεν φαίνεται τόσο ξεκάθαρα η προσήλωση του Ιωάννη στην πολιτική του πατέρα του, όσο οι δυναστικοί γάμοι. Ο Ιωάννης πάντρεψε τον πρωτότοκο γιο του, Αλέξιο, με την Ευπραξία, κόρη του διαδόχου του πριγκιπάτου του Κιέβου (1122).²²⁷ Ο γάμος αυτός αφενός αποτυπώνει την αυξημένη σημασία του βορείου συνόρου, αφετέρου εξασφαλίζει την ασφάλεια από επιδρομείς, όπως οι καταστροφικοί Πετσενέγοι. Επιπλέον, το άνοιγμα προς τον βορρά δίνει στον αυτοκράτορα εναλλακτικές πηγές άντλησης μισθοφόρων, ώστε να μην παραμένει εξαρτημένος από τους Λατίνους και τους Τούρκους οι οποίοι, επηρεαζόμενοι από τις διεθνείς συνθήκες, καθίσταντο αναξιόπιστοι. Ο Ιωάννης συνέσφιξε εκ νέου τις σχέσεις με την Γεωργία, με έναν ακόμα γάμο. Πάντρεψε τον Αλέξιο Κομνηνό, ανιψιό του και γιο της Άννας Κομνηνής με την Κατάη, κόρη του βασιλιά της Γεωργίας (1122).²²⁸ Και οι δύο γάμοι έγιναν ενώ ο αυτοκράτορας πολεμούσε στην ανατολή και ήθελε να έχει τα νώτα του ασφαλή. Παραδόξως, ο δεύτερος και ο τρίτος γιος του Ιωάννη μάλλον παντρεύτηκαν Ελληνίδες ευγενείς και όχι ξένες.²²⁹ Οι κόρες του Ιωάννη παντρεύτηκαν και αυτές Έλληνες και Αρμενίους ευγενείς.²³⁰ Ο Ιωάννης τόνωνε έτσι τις σχέσεις της οικογενείας του με τους ισχυρούς της στρατιωτικής αριστοκρατίας.

²²⁶ Για την θεωρία του αμυντικού ρεαλισμού βλ. ενδεικτικά Waltz K., *Theory of International Politics*. Νέα Υόρκη: McGraw Hill, 1979, Walt, S., "Alliance Formation and the Balance of World Power" *International Security* 9(4), 1985, 3–43, Taliaferro, "Security Seeking", 128–161

²²⁷ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 246–247 και Βάρζος, *Γενεαλογία*, 339–348.

²²⁸ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 248–249 και Βάρζος, *Γενεαλογία*, 308–317.

²²⁹ Βάρζος, *Γενεαλογία*, για Ανδρόνικο Κομνηνό βλ. 357–379 και για Ισαάκιο βλ. 391–398.

²³⁰ Για την Μαρία Κομνηνή βλ. Βάρζος, *Γενεαλογία*, 348–356., για την Άννα βλ. 380–390, για την Θεοδώρα, 399–411 και για την Ευδοκία, 412–421.

2. Δύση: Η εποχή της προσέγγισης

Η νέα φύση της νορμανδικής απειλής

Παρότι η απειλή των Νορμανδών είχε περιοριστεί, δεν είχε εξαλειφθεί. Το 1130, με την αναγόρευση του **Ρογήρου Β' (1127-1154)** ως βασιλέως του ηνωμένου βασιλείου της Σικελίας και των δουκάτων Απουλίας και Καπούας, οι φιλοδοξίες των Νορμανδών ανανεώθηκαν.²³¹ Ο Ρογήρος είχε ενώσει την περιοχή με την ευλογία του αντίπαπα μετά από μια δεκαετία συγκρούσεων και είχε πάρει την καθαρά πολιτική απόφαση να αναγορευθεί *βασιλεύς* και να επιδιώξει την αναγνώριση του νέου του βασιλείου.²³² Παράλληλα, διεκδικούσε και εδάφη στην Αφρική, στην σημερινή Τυνησία (1135). Υπήρχαν, συνεπώς, σοβαροί λόγοι ανησυχίας ανάμεσα στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, ειδικά τις ιταλικές πόλεις, τους Γερμανούς και την Αυτοκρατορία.²³³ Ο Ρογήρος είχε σφετεριστεί τον τίτλο του βασιλέα, σε *de jure* βυζαντινά εδάφη, στην Ιταλία και στην Αφρική, στο πλαίσιο της *οικουμενικότητας*, η οποία είχε πάρει νέα πνοή εν μέσω της *κομνήνειας παλινόρθωσης*.²³⁴ Το ζήτημα της κατοχής της μακρινής *Αφρικής* είναι αμφίβολο να απασχολούσε ρεαλιστικά την βυζαντινή εξουσία της εποχής. Πιο πιθανό είναι πως αποτελούσε αφορμή για να αμβλύνει τον νορμανδικό κίνδυνο.²³⁵ Άλλωστε μέχρι το 1107 το δουκάτο της Απουλίας αναγνώριζε – ονομαστικά τουλάχιστον – την αυτοκρατορική επικυριαρχία.²³⁶

²³¹ Για την βασιλεία του Ρογήρου Β' βλ. ενδεικτικά Houben H., *Roger II of Sicily: A Ruler between East and West*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2002. Ο πάπας **Ονώριος Β' (1124-1130)** ήταν ορκισμένος εχθρός του Ρογήρου. Με τον θάνατό του υπήρξε διαμάχη για τον παπικό θρόνο. Ο Ρογήρος υποστήριξε τον Αντίπαπα **Ανάκλητο Β' (1130-1138)** ενάντια στον **Ιννοκέντιο Β' (1130-1143)**. Σαν αντάλλαγμα, ο Ανάκλητος έστεψε τον Ρογήρο βασιλέα. Βλ. Wieruszowski H., "Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, in Twelfth-Century Political Thought", *Speculum*, 38, 1963, 46-78, εδώ 48, 50-54.

²³² Wieruszowski, "Roger", 50-53.

²³³ Wieruszowski, "Roger", 53, 60 και Loud G. A., "Norman Sicily in the Twelfth century", στο Luscombe D. & Riley-Smith J. (επιμ.), *The New Cambridge Medieval History*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2004, 442-474, εδώ 446-453. Βλ. επίσης Dölger, *Regesten*, 191, 1309.

²³⁴ Papageorgiou A., "The Political Ideology of John II Komnenos" στο Bucossi και Suarez (επιμ.), *John Komnenos*, 37-52, εδώ 39-40. Και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 225-226, βλ. ειδικά υποσημείωση 601 για την άποψη του Lilie σε σχέση με την διπλωματία ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και τους Γερμανούς. Για τους Βυζαντινούς ο Ρογήρος ήταν τύραννος παρά βασιλεύς. Βλ. Wieruszowski, *Roger II of Sicily*, ειδικά σελ 50-51 και παραπομπή 22.

²³⁵ Η σύμφωνα με κάποιες απόψεις, για να προετοιμάσει το έδαφος για μια επιστροφή στην Ιταλία. Wieruszowski, "Roger", 60.

²³⁶ Loud, "Norman Sicily", 444. Όταν ο Γουλιέλμος Β' της Απουλίας πέθανε άτεκνος, ο Ρογήρος διεκδίκησε τις κτήσεις της οικογένειας *Hauteville* στην Απουλία και την Καπούα, κάτι στο οποίο αντιστάθηκε ο πάπας Ονώριος Β' (1124-1130). Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 219. Άλλωστε εικάζεται πως

Όμως η απειλή για την Αυτοκρατορία ήταν όχι μόνο συμβολική αλλά και πραγματική. Η επιρροή του Ρογήρου επεκτεινόταν και στην ανατολική Μεσόγειο, καθώς ενδιαφερόταν να επιβάλλει επικυριαρχία στην Αντιόχεια, όπως έκανε και με τις κτίσεις των *Hauteville* στην Ιταλία.²³⁷ Οι προθέσεις του Ρογήρου θα καθιστούσαν την ανατολική Μεσόγειο νορμανδική λίμνη και το Βυζάντιο θα βρισκόταν περικυκλωμένο. Δεν ήταν μόνο η αβεβαιότητα στην διαδοχή της Αντιοχείας, που ενέτεινε τους φόβους, αλλά και η ανάπτυξη ισχυρού νορμανδικού στόλου.²³⁸ Η αδυναμία της Αυτοκρατορίας να παρουσιάσει ναυτική ισχύ ερχόταν και πάλι στο προσκήνιο ως η αχίλλειος πτέρνα της.²³⁹ Επομένως, η νέα διπλή νορμανδική απειλή ήταν τόσο συμβολική, όσο και πραγματική.

Τα πρώτα χρόνια ο Ιωάννης κατάφερε να αγνοήσει την νορμανδική απειλή και να επικεντρωθεί σε άλλα μέτωπα. Το 1135 όμως, όταν ο Ρογήρος ανανέωσε τις απαιτήσεις του προς την Αντιόχεια, αυτό δεν ήταν πλέον δυνατό. Ο Ιωάννης είχε εύκολη πρόσβαση σε ένα ευρύ δίκτυο συμμαχιών, σε αντίθεση με τα εμπόδια που είχε αντιμετωπίσει ο Αλέξιος. Στην ισχυροποίηση του Ρογήρου αντιδρούσε και ο **Ιννοκέντιος Β΄ (1130-1143)**, του οποίου την εξουσία αμφισβητούσε ο Νορμανδός. Επίσης, οι Γερμανοί ηγέτες έβλεπαν την στέψη του Νορμανδού ως απειλή για την επιρροή τους στην Ιταλία.²⁴⁰ Τέλος, αντιδρούσαν και οι Βενετοί, οι οποίοι νοιάζονταν για την ελεύθερη ναυσιπλοΐα στην έξοδο της Αδριατικής.

Πάντως, η νορμανδική απειλή την δεκαετία του 1130 επ' ουδενί έφτανε το μέγεθος αυτής του 1080, καθώς η Αυτοκρατορία πατούσε πλέον σε σταθερές βάσεις, η εξουσία του Ιωάννη δεν αμφισβητείτο, ενώ οι Νορμανδοί δεν ήταν πλέον μια *αναθεωρητική δύναμη* με στόχο την κατάλυση της Αυτοκρατορίας αλλά είχαν περιορισθεί σ' ένα συμβατικό κράτος με μετριοπαθείς βλέψεις, δέσμιο του διεθνούς

είχε υπάρξει προσπάθεια γαμήλιας σύνδεσης ανάμεσα στο Βυζάντιο και τον δούκα Γουλιέλμο. Βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 243.

²³⁷ Το 1130 η πόλη είχε μείνει άνευ άρρενος διαδόχου, ενώ αποτελούσε, βάσει φεουδαρχικού δικαίου, κληρονομιά των *Hauteville*. Βλ. παρακάτω. Βλ. επίσης Lilie, *Crusader States*, 101 και πιο αναλυτικά Norwich, *Decline*, 74 και Runciman, *Crusades τ. Β΄*, 205-206 για τα δυναστικά δικαιώματα του Ρογήρου στην Αντιόχεια και στην Ιερουσαλήμ.

²³⁸ Lilie, *Crusader States*, 101.

²³⁹ Για τις Βυζαντινές ανάρκειες στην ναυτική προβολή ισχύος επί Ιωάννη βλ. Ahrweiler, *La Mer*, 228-232. Και επικουρικά βλ. Lau M., "The naval reform of Emperor John II Komnenos: a re-evaluation", *Mediterranean Historical Review*, 31(2), 115-138.

²⁴⁰ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 220-224, ειδικά παραπομπή 597.

συστήματος.²⁴¹ Η πράξη της ανάληψης του τίτλου *βασιλεύς*, από μεριάς του Ρογήρου δεν πρέπει να είχε ως βασικό αποδέκτη τον αυτοκράτορα, αλλά για το εσωτερικό της νέας χώρας αποτελούσε μια δήλωση συνέχισης της ισχύος και της τάξης στην νότια Ιταλία.²⁴²

Τα εργαλεία της Διαμόρφωσης Συμμαχιών

Ο Ιωάννης προσεταιρίστηκε το 1135 τον Γερμανό αυτοκράτορα, *Λοθάριο Γ' (1133–1137)*, προκειμένου να αντιμετωπίσουν από κοινού τους Νορμανδούς.²⁴³ Ο τελευταίος είχε ήδη επιχειρήσει κατά του Ρογήρου το 1130 με την συμβολή του πάπα και των ιταλικών ναυτικών πόλεων.²⁴⁴ Η βυζαντινή πρεσβεία (1135) προσέφερε στον Λοθάριο δώρα που περιελάμβαναν χρυσάφι και ασήμι αλλά και πολύτιμα υφάσματα, με σκοπό να τον παροτρύνει σε μια νέα γερμανο-νορμανδική σύγκρουση. Στην πρεσβεία φαίνεται πως συμμετείχαν και Βενετοί.²⁴⁵ Το χρυσόβουλο του Αλεξίου είχε τα αναμενόμενα μεσοπρόθεσμα αποτελέσματα σχετικά με την πρόσδεση της βενετικής διπλωματίας στην αυτοκρατορική.²⁴⁶ Παράλληλα, γίνεται φανερό το γεγονός πως οι σχέσεις με την Βενετία είχαν ομαλοποιηθεί μετά την σύγκρουση του 1122-1124.²⁴⁷ Η πρεσβεία υποσχέθηκε την αποστολή βυζαντινής στρατιωτικής βοήθειας στις επιχειρήσεις του Γερμανού αυτοκράτορα, κάτι που τελικά δεν συνέβη.²⁴⁸ Όταν ο Λοθάριος εκστράτευσε εκ νέου στην Ιταλία, ο Ιωάννης κινήθηκε ανενόχλητος στην Κιλικία.

Οι διπλωματικές σχέσεις με τους Γερμανούς παρέμειναν θερμές, όπως αποδεικνύει τόσο το πλήθος των πρέσβων που ανταλλάχθηκαν μέχρι και τον θάνατο του Ιωάννη, όσο και ο φιλικός τόνος που υπήρχε στην αλληλογραφία.²⁴⁹ Από το 1139 ο Ιωάννης επεδίωξε να ενισχύσει την υπάρχουσα συμμαχία με τον νέο Γερμανό αυτοκράτορα,

²⁴¹ Mearsheimer, *Great Power*, 209-213. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Wight M., *International theory, the tree traditions*, Νέα Υόρκη: Holmes & Meier, 1992, 8-24. Ο Βοημούνδος, όντας ένας αναθεωρητικός ηγέτης με αμετροέπεια, κάλλιστα μπορεί να παραλληλιστεί στους στόχους του με τον Τζαχά, ενώ ο Ρογήρος Β' θυμίζει έναν άλλο σουλτάνο του Ρουμ: ισχυρότερος μεν, αλλά πιο συνετός και δέσμιος των περιορισμών του διεθνούς συστήματος.

²⁴² Loud, "Norman Sicily", 442-445 και 448-451.

²⁴³ Wieruszowski, "Roger", 58-60 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 219-220

²⁴⁴ Loud, "Norman Sicily", 449-450 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 222-223.

²⁴⁵ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 215.

²⁴⁶ Μέχρι το 1140 οι Βενετοί είχαν ομαλοποιήσει μονομερώς τις σχέσεις τους με τους Νορμανδούς.

²⁴⁷ Βλ. παρακάτω, 56.

²⁴⁸ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 224-225 και 229.

²⁴⁹ Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 229-233.

Κορράδο Γ' (1138-1152) μέσω ενός γάμου.²⁵⁰ Η διμερής αυτή προσέγγιση υπήρξε αναγκαία για να πραγματοποιήσει ο Ιωάννης ανενόχλητος εκστρατεία στην Συρία. Παράλληλα, παντρεύοντας μια Γερμανίδα πριγκίπισσα με τον μικρότερο γιο του, Μανουήλ, τον οποίο προόριζε να εξουσιάσει την Κιλικία και την Συρία, θα δημιουργούσε ταύτιση συμφερόντων ανάμεσα στις δύο δυνάμεις για την μοίρα της Αντιοχείας.²⁵¹ Σαν συνέπεια αυτών των συνομιλιών και του αρραβώνα, ο Κορράδος δεσμεύτηκε να προβεί σε εκστρατείες στην Ιταλία, όπως ο προκάτοχός του. Παράλληλα, ο Ρογήρος, φανερά πεισμένος από την αντινορμανδική συμμαχία, απέστειλε επανειλημμένα πρέσβεις στην Κωνσταντινούπολη αποβλέποντας σε ένα βυζαντινο-νορμανδικό γάμο (1143/4).²⁵²

Είναι σκόπιμο να γίνει κατανοητός ο στόχος του Ιωάννη από διπλωματική σκοπιά. Ο αυτοκράτορας δεν επιθυμούσε απαραίτητα την ήττα των Νορμανδών. Η Αυτοκρατορία θα επωφελούταν από έναν πόλεμο χωρίς ξεκάθαρο νικητή.²⁵³ Ωθώντας την Γερμανία σε πόλεμο με τους Νορμανδούς, ο Ιωάννης ήλπιζε, στο πλαίσιο που του επέτρεπε η αβεβαιότητα του διεθνούς συστήματος, σε μια παρατεταμένη σύγκρουση που θα επέτρεπε στον ίδιο να επιβληθεί ανενόχλητος στην Αντιόχεια. Παράλληλα, είναι σαφές πως ο αυτοκράτορας αναγνώριζε τις περιορισμένες δυνατότητες της Αυτοκρατορίας για προβολή σκληρής ισχύος στην ιταλική χερσόνησο και γι' αυτό βασίστηκε στην διπλωματική οδό. Η Αυτοκρατορία δεν θα χρειαζόταν να αντιμετωπίσει η ίδια τους Νορμανδούς, αρκεί να χρηματοδοτούσε τον πόλεμο ενός άλλου κράτους εναντίον αυτών.²⁵⁴

²⁵⁰ Βλ. παρακάτω, 78. Βλ. επίσης Dölger, Regesten, 195, 1320. Στο ενδιάμεσο, οι σχέσεις του Ρογήρου Β' με τον Ιννοκέντιο είχαν εξομαλυνθεί, καθώς ο τελευταίος αναγνώρισε τον Ρογήρο ως *rex Siciliae ducatus Apuliae et principatus Capuae* (1139), καθιστώντας την περικύκλωση των Νορμανδών ακόμα πιο αναγκαία.

²⁵¹ Βλ. επίσης Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 229-230.

²⁵² Κίνναμος 91.16-3. Βλ. επίσης Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 256-257 και Wieruszowski, "Roger", 62. Η αντίδραση του Ρογήρου θυμίζει τον γάμο ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Ουγγαρία, σαν αντίβαρο του γάμου ανάμεσα στην Ουγγαρία και τους Νορμανδούς επί Αλεξίου. Όπως σωστά σχολιάζει η Παναγοπούλου, οι γαμήλιες συζητήσεις σίγουρα ξεκίνησαν με πρωτοβουλία του Ρογήρου, και ο Μανουήλ τις εκμεταλλεύθηκε για να πιέσει τον Κορράδο προς ένα πιο επωφέλες συνοικέσιο.

²⁵³ Μια άποψη που την μοιράζονται επίσης Παπαγεωργίου, Magdalino και Lilie. Σχετικά με αυτό, βλ. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 229, ειδικά παραπομπή 608.

²⁵⁴ Για την διπλωματία της *μεταφοράς βαρών* σε άλλη μεγάλη δύναμη βλ. Mearsheimer, *Great Power*, 27-28, 138-139, 272.

Η πολιτική ιδεολογία του Ιωάννη στόχευε στην αξιοποίηση του αυτοκρατορικού μεγαλείου ως διπλωματικό μέσο.²⁵⁵ Αυτό γίνεται εμφανές και στις σχέσεις που ανέπτυξε διαδοχικά με τους δύο δυτικούς αυτοκράτορες, τον Λοθάριο Β΄ και τον Κορράδο Γ΄ της Γερμανίας. Στην επιστολογραφία του προς τον Γερμανό αυτοκράτορα, ο Ιωάννης αναφερόταν στον εαυτό του ως *αὐτοκράτωρ Ρωμαίων* και *Αὔγουστος*. Η χρήση του τελευταίου όρου παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία, καθώς ήταν σπάνια και σίγουρα αποτελούσε απάντηση στην φιλοδοξία του Γερμανού να διεκδικεί τον τίτλο του Ρωμαίου αυτοκράτορα.²⁵⁶ Ο Κορράδος αντίστοιχα αυτοπροβαλλόταν με τον τίτλο *imperator Romanorum*, ενώ χαρακτήριζε τον Ιωάννη *imperator Constantinopolitanus*.

Δίκτυα συμμαχιών στην Ιταλία

Κατά την εποχή του Ιωάννη, οι Βενετοί, δεσμευόμενοι από το χρυσόβουλο του Αλεξίου, όφειλαν να παρέχουν ναυτική βοήθεια στην αυτοκρατορία, όποτε ο αυτοκράτορας το απαιτούσε. Στην πράξη οι σχέσεις των δύο δυνάμεων ήσαν περιστασιακά στενές και περιστασιακά εχθρικές. Όταν ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός ανέλαβε τον θρόνο της Αυτοκρατορίας, του ζητήθηκε μέσω πρεσβείας του δόγη να ανανεώσει τα εμπορικά προνόμια, κάτι που ο Ιωάννης αρνήθηκε να πράξει.²⁵⁷ Φαίνεται πως αιτία ήταν η υπεροπτική και αλαζονική στάση των Βενετών και η τάση τους να δημιουργούν προβλήματα στην πρωτεύουσα αψηφώντας τους νόμους και περιφρονώντας τους Βυζαντινούς.²⁵⁸ Στο πλαίσιο της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, ο αυτοκράτορας όφειλε να υπενθυμίζει στους Βενετούς την ιεράρχηση της σχέσης των δύο πλευρών. Τέλος, στην απόφαση του αυτοκράτορα φαίνεται να

²⁵⁵ Βλ. Καραγιαννόπουλος, *Πολιτική θεωρία*, 12. Επίσης ειδικά για την πολιτική ιδεολογία του Ιωάννη Κομνηνού, βλ. Papageorgiou, “Political Ideology”. Και πιο αναλυτικά Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 183-204.

²⁵⁶ Papageorgiou, “Political Ideology”, 38. Βλ. επίσης Alexander J.P., “The Donation of Constantine at Byzantium and Its Earliest Use against the Western Empire” στο *Recueil des travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines*, 8, 1963, 11-26, εδώ 19.

²⁵⁷ Ο διάδοχος ενός αυτοκράτορα δεν είχε ηθική ή νομική υποχρέωση να τιμήσει το χρυσόβουλο του προκατόχου του. Βλ. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 207-208. Παρότι είναι δελεαστικό να υποθέσει κανείς πως σ’ αυτή την απόφαση κύριο ρόλο έπαιξαν οι ανησυχίες για την εμπορική και οικονομική κυριαρχία της Βενετίας, δεν υπάρχουν καταγεγραμμένα στοιχεία που να ενισχύσουν αυτή την άποψη. Βλ. Nicol, *Venice*, 78. Πάντως, η άποψη της κοινής γνώμης, καθώς και αιτήματα θιγομένων ομάδων και ζητήματα εσωτερικής τάξης δεν είναι απίθανο να επηρέασαν τις αποφάσεις του Ιωάννη και αργότερα του Μανουήλ. Βλ. Norwich, *Decline*, 70.

²⁵⁸ Κίνναμος, 281.5-11.

έπαιξε ρόλο και η στάση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας στην Δαλματία.²⁵⁹ Συμπερασματικά, φαίνεται πως ο αυτοκράτορας δεν είχε ανάγκη την βενετική συμμαχία στην δεδομένη χρονική στιγμή.

Η απάντηση της Βενετίας ήρθε λίγα χρόνια αργότερα, το 1122/4.²⁶⁰ Με αφορμή την παροχή βοήθειας προς τους Αγίους Τόπους, μετά την καταστροφή που υπέστησαν οι Λατίνοι στην μάχη του *αγρού του αίματος*, οι Βενετοί προχώρησαν με στόλο σε λεηλασίες και συλήσεις στα παράλια της Αυτοκρατορίας.²⁶¹ Η Αυτοκρατορία δεν μπορούσε να αναμετρηθεί στην θάλασσα με την ναυτική δύναμη της εποχής και οι Βενετοί δεν μπορούσαν να πετύχουν κάτι παραπάνω από το να είναι μια διαρκής ενόχληση. Είναι φανερό πως αυτή η σύγκρουση ήταν άσκοπη και για τις δύο πλευρές αλλά πιο επώδυνη οικονομικά ήταν για την Αυτοκρατορία. Ο Ιωάννης υποχώρησε και το 1126 προχώρησε στην έκδοση νέου χρυσοβούλου. Ανανέωνε τα προνόμια του 1082, χωρίς να ορίζει νέα. Στο νέο χρυσόβουλο ο αυτοκράτορας είχε λιγότερο φιλικό τόνο από τον πατέρα του. Ενώ ανέτρεχε στην μακρά φιλία της Αυτοκρατορίας με την πρώην αποικία, υπενθύμιζε επίσης στους Βενετούς πως η σχέση τους είναι μεν ανταλλακτική, αλλά η Αυτοκρατορία είναι ο κύριος εταίρος και η Βενετία ουραγός. Αυτά τα προνόμια μπορούσαν να ανακληθούν στην περίπτωση που οι Βενετοί δεν ανταποκρίνονταν στις υποχρεώσεις τους.²⁶²

Για την διπλωματία του Ιωάννη με τις άλλες ιταλικές ναυτικές δυνάμεις υπάρχουν ελάχιστες πληροφορίες, που όμως βοηθούν στην σύνθεση ενός ευρύτερου μωσαϊκού διπλωματικών ελιγμών. Ο Ιωάννης ανανέωσε το χρυσόβουλο για τα εμπορικά δικαιώματα της Πίζας που είχε εκδώσει ο Αλέξιος το 1111, μόλις το 1137. Η πρεσβεία έφερε μαζί της πλούσια είδη πολυτελείας.²⁶³ Παρότι αποτελεί μια

²⁵⁹ Nicol, *Venice*, 76-78 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 208.

²⁶⁰ Stephenson, *Balkan frontier*, 203-204.

²⁶¹ Κίνναμος, 281.11-17, βλ. επίσης Nicol, *Venice*, 79-80 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 209-2012. Η βοήθεια που παρείχαν οι Βενετοί στους Αγίους Τόπους είχε ως αντάλλαγμα εμπορικά προνόμια στο βασίλειο της Ιερουσαλήμ. Βλ. Stephenson, *Balkan frontier*, 204.

²⁶² Nicol, *Venice*, 80-82 και 411-412 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 212-214. Βλ. επίσης Jacoby D., "Italian Privileges and trade in Byzantium before the Fourth Crusade: A Reconsideration", *Anuario de estudios medievales*, 24, 1994, 349-370, εδώ 349-352.

²⁶³ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 233-236. Ο αυτοκράτορας, όπως και στην περίπτωση της Βενετίας, δεν σκόπευε να ανανεώσει τα προνόμια, αν δεν παρίστατο ανάγκη. Σε αντίθεση με την Βενετία η Πίζα δεν πίεσε ποτέ στρατιωτικά για την ανανέωση, επομένως αυτή δεν έλαβε χώρα. Η ανανέωση έγινε την δεδομένη χρονική στιγμή προκειμένου ο αυτοκράτορας να κινηθεί ανενόχλητος στην Συρία. Η Πίζα είχε αναλάβει έντονη δράση στην περιοχή της Συρίας στο παρελθόν, βοηθώντας τους σταυροφόρους, και ο αυτοκράτορας θα ήθελε να αποθαρρύνει μια περαιτέρω δράση. Επίσης σίγουρα η ανανέωση υποδήλωνε τον αυξανόμενο ρόλο της ναυτικής πόλης στην διεθνή σκηνή.

δελεαστική υπόθεση, η ανανέωση των προνομίων μάλλον δεν αποτελούσε αντίβαρο στα βενετικά προνόμια, καθώς οι Πιζαίοι δεν είχαν δικαίωμα να εμπορεύονται στις πόλεις που εμπορεύονταν οι Βενετοί. Την ίδια χρονική περίοδο, ο Ιωάννης επεξέτεινε τα εμπορικά προνόμια των Βενετών στην Κρήτη και την Κύπρο.²⁶⁴ Προχώρησε σε αυτές τις κινήσεις για να εξασφαλίσει τα δίκτυα συμμαχιών που θα του επέτρεπαν να κινηθεί ανενόχλητος στην Ανατολή. Οι Βενετοί κατείχαν πλέον παροικίες στην Άκρα και την Τύρο.²⁶⁵ Η στάση τους τόσο προς την Αυτοκρατορία, όσο και προς τους Αγίους Τόπους έκανε φανερή την πραγματιστική πολιτική που ακολουθούσαν, την αδιαφορία τους για τις θρησκευτικές προεκτάσεις των σταυροφοριών, καθώς και την διάθεσή τους για πλουτισμό – μια διάθεση που θα εκφραστεί ογδόντα χρόνια αργότερα με καταστροφικό τρόπο.²⁶⁶ Τέλος, η Γένουα, μάλλον προσπάθησε με πρεσβεία το 1142 να διασφαλίσει τα δικαιώματα που είχε στην Αντιόχεια, σε περίπτωση αυτοκρατορικής κατάληψης.²⁶⁷

Τέλος, ο Ιωάννης ανέπτυξε συμμαχία και με τον πάπα ενάντια στους Νορμανδούς. Στο πλαίσιο διαπραγματεύσεων με τον πάπα εξέφρασε σε δύο διαδοχικούς καθολικούς προκαθήμενους, το 1124 στον *Κάλλιστο Β' (1119-1124)* και το 1126 στον *Ονώριο Β' (1124-1130)*, την παλιά επιθυμία να επανενωθούν οι Εκκλησίες. Από αυτή την πράξη του Ιωάννη διαφαίνεται πως, παρότι η στρατιωτική *παλινόρθωση* στόχευε σταθερά ανατολικά, ο αυτοκράτορας επιθυμούσε να επηρεάζει διπλωματικά τις παλιές βυζαντινές περιοχές της δύσης μη έχοντας την ισχύ να το πράξει στρατιωτικά.²⁶⁸ Ακόμα πιο σημαντική αιτία για την παπική προσέγγιση ήταν η επιθυμία του αυτοκράτορα να περιορίσει την απειλή των Λατίνων επισκόπων που είχαν αντικαταστήσει τους ορθοδόξους στους Αγίους Τόπους. Τέλος, από την επικοινωνία γίνεται φανερό πως ο Ιωάννης προσπαθούσε να εκμεταλλευθεί την πίεση που ασκούσαν οι Νορμανδοί στον πάπα, προκειμένου να πετύχει την υποχώρηση του τελευταίου σε πολιτικά ζητήματα.

²⁶⁴ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 214.

²⁶⁵ Nicol, *Venice*, 90-91 και Jacoby, “Italian Privileges”, 353-355.

²⁶⁶ Nicol, *Venice*, 410-412. Mearsheimer, *Great Powers*, 57-60, 67, 81-82.

²⁶⁷ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 238-239.

²⁶⁸ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 184-185, 338-345. Διευκρινιστικά, ο πάπας δεν θα δεχόταν να δώσει την στήριξη του, σε μια βυζαντινή στρατιωτική επιστροφή στην χερσόνησο, ούτε να καταστεί άθυρμα της βυζαντινής πολιτικής.

Συμπεράσματα

Ο Ιωάννης φέρθηκε με σύνεση στην διαχείριση της νορμανδικής απειλής.²⁶⁹ Δεν ανέλαβε το οικονομικό βάρος μιας εκστρατείας στην Ιταλία, που θα προκαλούσε νέους ισχυρούς εχθρούς, όπως τον Γερμανό αυτοκράτορα και τον πάπα, αλλά ανέπτυξε ένα δίκτυο συμμαχιών προς αποσόβηση της απειλής. Με αυτόν τον τρόπο είναι φανερό πως δεν είχε στο μυαλό του μια επέκταση προς δυσμάς, αλλά μια ανατολική *παλινόρθωση*. Κατά συνέπεια, ο αυτοκράτορας ορθά κινήθηκε προς την δημιουργία δικτύου συμμαχιών εξισορρόπησης στην Δύση.²⁷⁰ Το δίκτυο συμμαχιών που έχτισε ο Ιωάννης, παρότι δεν είχε μεγάλη διάρκεια, μπορεί να θεωρηθεί μεγάλη διπλωματική νίκη. Από την άλλη, γίνεται σταδιακά φανερό η αδυναμία της Αυτοκρατορίας να συμβαδίσει με την άνοδο της Βενετίας, καθώς και η αποτυχία της να αναγνωρίσει και να αντιμετωπίσει την απειλή που διαφαινόταν. Η πολιτική ιδεολογία της αριστοκρατίας της εποχής είναι αμφίβολο αν θα μπορούσε ποτέ να θεωρήσει υπαρκτό κίνδυνο μια απλή εμπορική πόλη, που δεν διέθετε συμβατική στρατιωτική ισχύ.

Ο Ιωάννης δεν είχε την ισχύ να προκαλέσει την βενετική ναυτική κυριαρχία, ενώ εάν το έκανε θα έχανε πολύτιμους πόρους και χρόνο από το ανατολικό μέτωπο. Άλλωστε μια ανάφλεξη θα στερούσε την πολύτιμη συμμαχία των Βενετών κατά των Νορμανδών.²⁷¹

²⁶⁹ Norwich, *Decline*, 67.

²⁷⁰ Καραγιαννόπουλος Ι., *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001, 212.

²⁷¹ Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί πως η διαχρονική στρατηγική της Βενετίας παραπέμπει στην τακτική του *αποφασιστικού βάρους*. Ένα σχετικά αδύναμο κράτος που όμως έχει την δυνατότητα (λόγω εξειδίκευσης – ναυτικής στην προκειμένη – πλούτου, γεωγραφίας κτλ.) να αποτελεί την κρίσιμη ενίσχυση που χρειάζονται δύο πολύ πιο ισχυρά κράτη σε πόλεμο και να κρίνει τελικά το αποτέλεσμα ενός πολέμου. Βλ. Mearsheimer, *Great Power*, 203-205.

3. Το δαλματικό ζήτημα μετατρέπεται σε ουγγρικό ζήτημα

Στα βορειοδυτικά Βαλκάνια το πρόβλημα για την Αυτοκρατορία ήταν πολύπλοκο. Αφενός οι καλές σχέσεις με την Ουγγαρία ήταν αναγκαίες λόγω της αυξανόμενης σημασίας της,²⁷² αφ' ετέρου η Δαλματία αποτελούσε «μήλο της έριδας» ανάμεσα στο Βυζάντιο, τους Βενετούς και την Ουγγαρία. Παρότι, βάσει της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας, ανήκε αναμφισβήτητα στην *βυζαντινή οικουμένη*, η Αυτοκρατορία δεν αντέδρασε στην κατάκτηση της από τους Ούγγρους, ούτε στον έλεγχο που ασκούσαν οι Βενετοί. Τόσο ο Αλέξιος, όσο και ο Ιωάννης έβλεπαν την περιοχή ως δευτερευούσης σημασίας στην αυτοκρατορική υψηλή στρατηγική.

Την εποχή του Αλεξίου οι Βυζαντινοί τοποθετήθηκαν με ολιγωρία στο πλευρό των Βενετών, καθώς η νίκη τους ήταν τετελεσμένο γεγονός. Ο Ιωάννης φαίνεται να απομακρύνθηκε από την τακτική της ουδετερότητας μετά την σύγκρουσή του με τους Βενετούς για την ανανέωση του χρυσοβούλου, το 1122. Από παρατηρητής κατέστη ενεργός παίχτης στα γεγονότα της περιοχής. Η Αυτοκρατορία δεν επεδίωκε την κατάκτηση της Ουγγαρίας αλλά την αύξηση επιρροής στα εσωτερικά της.²⁷³ Αυτή η προσπάθεια οδήγησε σ' έναν βυζαντινο-ουγγρικό πόλεμο μεταξύ 1127 και 1129.²⁷⁴

Σύγκρουση 1127-1129: Δημιουργία Δικτύων

Οι βυζαντινές πρωτογενείς πηγές, προσφέρουν εναλλακτικές αιτιολογίες για την έναρξη του πολέμου. Μια πηγή προβάλλει ως αφορμή μια συζυγική φιλονικία ανάμεσα στον Ιωάννη και την Ειρήνη, ενώ ο Χωνιάτης αναφέρει πως αφορμή υπήρξε μια αντιπαράθεση μεταξύ εμπόρων.²⁷⁵ Όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος ο Χωνιάτης τα παραπάνω αποτελούν αφορμές και όχι αιτίες πολέμου. Πιο πιθανή αιτία θεωρείται η

²⁷² Η Ουγγαρία αποτελούσε πύλη ανάμεσα στην Δύση και την Αυτοκρατορία, καθώς ήταν αφενός σημαντικός εμπορικός εταίρος και αφετέρου το βασικό σημείο της χερσαίας διαδρομής των σταυροφόρων. Επίσης αποτελούσε *ζώνη προστασίας* ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και τους νομάδες επιδρομείς. Γι αυτούς τους λόγους οι αυτοκράτορες ήθελαν να περιορίσουν την επιρροή που ασκούσαν ο πάπας, οι Γερμανοί και οι Νορμανδοί στην χώρα, μεγιστοποιώντας ταυτόχρονα την δική τους. Για την σημασία της Ουγγαρίας κατά την εποχή του Ιωάννη Κομνηνού, βλ. Παπαγεωργίου, *Ο Ιωάννης Β' Κομνηνός*, 240-242.

²⁷³ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 241.

²⁷⁴ Αναλυτικά για τον πόλεμο βλ. Angold, *Byzantine Empire*, 204-09, Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 247-250 Fine, J.A., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Μίσιγκαν: The University of Michigan Press, 1991, 233-236 και Urbansky, A., *Byzantium and the Danube Frontier*, Γούντριτζ: Twayne Publishers, 1968, 47-57.

²⁷⁵ Χωνιάτης, 17.45-47.

προσπάθεια της βυζαντινής διπλωματίας να ελέγξει την εσωτερική πολιτική της γείτονος χώρας, όπως δείχνει το παρακάτω περιστατικό:²⁷⁶

Ο Κίνναμος και ο Χωνιάτης συμφωνούν πως η βάση της σύγκρουσης τέθηκε όταν ο Ιωάννης δέχθηκε στην αυλή του τον Άλμο, θείο του **Στεφάνου Α΄ (1001–1038)** και διεκδικητή του ουγγρικού θρόνου, ο οποίος φοβούμενος την θανάτωση του κατέφυγε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία (1125).²⁷⁷ Πέραν από μια πλουσιοπάροχη υποδοχή, ο Ιωάννης εγκατέστησε τον Άλμο και τους υποστηρικτές που τον ακολούθησαν σε μια πόλη της Μακεδονίας, προκειμένου να συγκεντρωθούν και να οργανωθούν, ενώ επιπλέον του προσέφερε αξίωμα.²⁷⁸ Ο Κίνναμος πληροφορεί πως ο Ιωάννης δέχθηκε τον τυφλό πρίγκιπα, λόγω των δεσμών που είχε με την Ειρήνη, αλλά αυτό φυσικά δεν δικαιολογεί την παραχώρηση βάσης επιχειρήσεων. Προφανώς ήταν μια καθαρά πολιτική απόφαση με στόχο να ενισχύσει την φιλοβυζαντινή μερίδα ανάμεσα στην ουγγρική άρχουσα τάξη.²⁷⁹ Στόχος του Ιωάννη ήταν ο προσεταιρισμός του Άλμου ως πιθανού αντικαταστάτη του Ούγγρου βασιλιά, καθώς και ο σχηματισμός δικτύου φιλοβυζαντινών αντιφρονούντων στην Ουγγαρία, όπως είχε κάνει και ο πατέρας του στην νότιο Ιταλία.²⁸⁰

Ο Στέφανος έστειλε πρέσβεις απαιτώντας την εκδίωξη του Άλμου, ένα αίτημα που ο αυτοκράτορας αγνόησε.²⁸¹ Την επόμενη άνοιξη τα ουγγρικά στρατεύματα εισέβαλαν και λεηλάτησαν μέχρι και το Βελιγράδι και την Ναϊσό, ενώ έφτασαν μέχρι την Φιλιπούπολη. Ο Ιωάννης κινήθηκε εναντίον της Ουγγαρίας το 1128 και όπως φαίνεται απέβη νικητής.²⁸² Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές σε μια γυναίκα λατινικής καταγωγής στην Ουγγαρία, η οποία παρείχε πληροφορίες στον Βυζαντινό

²⁷⁶ Makk, *Arpads*, 28-30.

²⁷⁷ Κίνναμος, 9.10-23, Χωνιάτης, 17.43-45. Σε αυτό το σημείο, τόσο οι πηγές, όσο και η Παπαγεωργίου αναφέρουν λανθασμένα πως ο Άλμος ήταν αδελφός και όχι θείος του Στεφάνου. Ο Άλμος ήταν γιος του Γκέζα και αδελφός του Καλομάνου, πατέρα του Στεφάνου. Ίσως η παρανόηση προκύπτει από το γεγονός ότι ο Καλομάνος ήταν αυτός που τύφλωσε τον Άλμο. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 244.

²⁷⁸ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 245-246.

²⁷⁹ Κίνναμος, 9.24-02.

²⁸⁰ Makk, *Arpads*, 14 και Stephenson, *Balkan Frontier*, 180-181.

²⁸¹ Κίνναμος 10.8-11.

²⁸² Ο Κίνναμος αναφέρεται και σε μια δεύτερη Σύγκρουση των δύο κρατών. Ταυτόχρονα με αυτή την επιχείρηση πρέπει να ξέσπασε και σερβική εξέγερση. Μετά τη νίκη του επί των Ούγγρων, ο Ιωάννης υπέταξε τους εξεγερμένους Σέρβους, οι οποίοι δρούσαν σε συνεννόηση με την Ουγγαρία. Ως αποτέλεσμα υπήρξαν μετακινήσεις πληθυσμών από την Σερβία στην Νικομηδεία και επιβεβαίωση της Βυζαντινής επικυριαρχίας.

αυτοκράτορα.²⁸³ Είναι σαφές πως τέτοιες ενέργειες γίνονταν δυνατές μέσα από το προαναφερθέν δίκτυο της φιλοβυζαντινής παράταξης.

Οι δύο ηγέτες συναντήθηκαν αυτοπροσώπως, συνοδεία πρέσβων, το 1129, σε μια νησίδα στον Δούναβη· προφανώς εκεί όπου ορίστηκαν εκ νέου τα σύνορα.²⁸⁴ Το περιστατικό παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς σπάνια Βυζαντινοί Αυτοκράτορες συναντούσαν ξένους ηγέτες στην συνοριογραμμή. Μια συνάντηση «επί ίσοις όροις» υπονοούσε και πολιτική εξίσωση των δύο ηγετών. Ο αυτοκράτορας συνήθως υποδεχόταν ξένους ηγέτες είτε σε επιμελώς μελετημένες και σκηνοθετημένες τελετές στην Πόλη, είτε σε εκστρατεία ως ικέτες, με σκοπό πάντα την μεγιστοποίηση της ανάδειξης της αυτοκρατορικής υπεροχής στις διαπραγματεύσεις.²⁸⁵ Ίσως λόγω του παράτυπου αυτής της συνάντησης, δεν υπάρχει αναφορά στις βυζαντινές πηγές.²⁸⁶

Για την Ουγγαρία η στρατιωτική ήττα είχε βαθείες επιπτώσεις στην εσωτερική πολιτική. Ο Στέφανος ήρθε αντιμέτωπος με εξεγέρσεις που καταδεικνύουν ότι υπήρχε μια σημαντική μερίδα στην Ουγγαρία, η οποία προτιμούσε την διμερή προσέγγιση και θεωρούσε τον πόλεμο λάθος κίνηση. Ένας από τους εξεγερμένους, ο Μπόρις (πιθανόν ο Καλαμάνος), κατέφυγε στο Βυζάντιο και έγινε ο δεύτερος σημαντικός πολιτικός πρόσφυγας μετά τον Άλμο.²⁸⁷ Ο Άλμος πέθανε την 1^η Σεπτεμβρίου 1127, αφαιρώντας την βασική αιτία της διαμάχης. Οι σχέσεις των δύο κρατών σταδιακά βελτιώθηκαν μέσα στα επόμενα χρόνια, καθώς η σορός του επεστράφη στην Ουγγαρία το 1137.²⁸⁸

²⁸³ Κίνναμος 12.18-21.

²⁸⁴ Vuceuic M., “Emperor John’s encounters with foreign rulers”, στο Bucossi και Suarez, *John Komnenos*, 71-90, εδώ 77-79.

²⁸⁵ Luttwak, *The Grand Strategy*, 124-128.

²⁸⁶ Vuceuic, “encounters”, 78. Καθώς η συνάντηση καταγράφεται μόνο σε δυτικές πηγές, είναι πιθανόν ο συγγραφέας, προσπαθώντας να γεμίσει τα κενά, να γράφει με βάση τα δυτικά πρότυπα, κατά τα οποία συνοριακές συναντήσεις ήταν συχνές, και οι πραγματικές συνθήκες της συνάντησης να απέχουν πόρρω από την περιγραφή. Εάν δεχθούμε την περιγραφή ως αληθή, το επιχείρημα ότι δηλαδή έσπασε η παράδοση σχεδόν 7 αιώνων, επειδή η συνάντηση αποτελούσε “οικογενειακή επανένωση” δεν πείθει. Άλλωστε, οι οικογενειακοί δεσμοί δεν εμπόδισαν τον πόλεμο. Μια πιο πιθανή εξήγηση είναι η εξής: Αυτός ο πόλεμος υπήρξε λάθος και από τις δύο πλευρές και καμιά πλευρά δεν είχε πραγματικό όφελος από την συνέχισή του. Συνεπώς, ήταν προς το αμοιβαίο συμφέρον να λήξει και να «ξεχαστεί» όσο πιο γρήγορα και ο καλύτερος τρόπος να αποχωρήσουν και οι δύο πλευρές με ψηλά το κεφάλι ήταν με μια «ήσυχη» συνάντηση χωρίς μεγαλειώδεις πομπές.

²⁸⁷ Makk, *Arpads*, 31.

²⁸⁸ Στο ενδιαμέσο ο γιος του Άλμου, **Μπέλα Β΄ (1131-1141)** είχε καταλάβει την εξουσία στην Ουγγαρία, επομένως οι σχέσεις των δυο κρατών είχαν βελτιωθεί αισθητά.

Συμπεράσματα

Ο Ιωάννης σαφώς δεν επεδίωκε την κατάκτηση της Ουγγαρίας, αλλά την επιβολή ενός πιο φιλικού προς την Αυτοκρατορία βασιλιά, αν ίσως όχι άμεσα με πόλεμο, τότε σίγουρα μακροπρόθεσμα.²⁸⁹ Κρίνοντας από τις προτεραιότητες της εξωτερικής του πολιτικής, ο Ιωάννης δεν ήθελε τον πόλεμο, ο οποίος ήταν αποτέλεσμα λάθος υπολογισμών και από τις δύο μεριές. Αυτό αποδεικνύεται και από την εσπευσμένη σύναψη ειρήνης. Άλλωστε ένας πόλεμος ενείχε τον κίνδυνο να αναζωογονήσει μια ουγγρο-νορμανδική συμμαχία.²⁹⁰ Ο Στέφανος τον ξεκίνησε αλλά δεν είχε τρόπο να τον κερδίσει, και αντίστοιχα ο Ιωάννης μάλλον υπολόγισε λανθασμένα πως η ασυλία στον Άλμο δεν έφερε ρίσκο σύγκρουσης. Παρότι ο Ιωάννης δεν ξεκίνησε τον πόλεμο, ήταν σίγουρα αυτός που εξανάγκασε τον Στέφανο να επιτεθεί, μην αφήνοντας εναλλακτικές για διαπραγμάτευση.²⁹¹ Η υποδοχή διεκδικητών ενός γειτονικού θρόνου ήταν προσφιλής τακτική του Ιωάννη, καθώς το ίδιο είχε συμβεί, επιτυχημένα, με τον *Μεσούντ Α΄ του Ρουμ (1116-1156)* δύο χρόνια νωρίτερα. Ως τακτική προσέφερε αφενός εσωτερική αποσταθεροποίηση στο κράτος που στόχευε, και αφετέρου υπήρχε η δυνατότητα εγκατάστασης νέας, φιλοβυζαντινής ηγεσίας. Ακόμα και να εξόργιζε το κράτος κατά του οποίου στόχευε, η Αυτοκρατορία στην εποχή του Ιωάννη, ως η μόνη περιφερειακή δύναμη, δεν κινδύνευε σημαντικά από στρατιωτικά αντίποινα. Στην περίπτωση της Ουγγαρίας, ο Ιωάννης μάλλον δεν υπολόγισε σωστά τις προθέσεις του Στεφάνου, και οδηγήθηκε σε πόλεμο. Συνεπώς, παρότι ο συγκεκριμένος πόλεμος μπορεί αν θεωρηθεί διπλωματική αποτυχία, ισχυροποίησε εν τέλει τις βάσεις που είχε θέσει ο Αλέξιος για εμπλοκή στα εσωτερικά της Ουγγαρίας.²⁹²

²⁸⁹ Με αυτή την άποψη συμφωνεί η Παπαγεωργίου, ενώ διαφωνεί ο Makk, . Βλ. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 250-252.

²⁹⁰ Ο Στέφανος πέτυχε γαμήλια σύνδεση με τον Ροβέρτο της Απουλίας, ανανεώνοντας έτσι την ουγγρο-νορμανδική συμμαχία. Βλ. Stephenson, *Balkan frontier*, 204.

²⁹¹ Για μια διαφορετική προσέγγιση βλ. Makk, *Arpads*, 28-30 και Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 241, 250-251.

²⁹² Για μια διαφορετική προσέγγιση βλ. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 252.

4. Μικρά Ασία: Διαίρει και Βασίλευε

Ο Αλέξιος είχε καταφέρει αν εδραιώσει εκ νέου μια ισχυρή βυζαντινή παρουσία στην Μικρά Ασία. Ο Ιωάννης όμως δεν μπόρεσε να την επεκτείνει σημαντικά. Παρότι έχουν εκφραστεί αντίθετες απόψεις, είναι χαρακτηριστικό πως οι αρχικές τουλάχιστον εκστρατείες του αυτοκράτορα δεν απέβλεπαν μόνο στην εκδίωξη των Τούρκων αλλά και στην κατάκτηση των απωλεσθεισών περιοχών.²⁹³ Οι εκστρατείες του Ιωάννη έγιναν στην Φρυγία (Λαοδικία), την Παφλαγονία (Κασταμονή και Γάγγρα) και την Κιλικία. Παρότι ο βυζαντινός στρατός ήταν ο ισχυρότερος της περιοχής, φαίνεται πως δεν είχε την ισχύ να υπερασπιστεί ταυτόχρονα όλη την έκταση των συνόρων και οι τουρκικές αντεπιθέσεις, εκεί όπου δεν βρισκόταν ο στρατός την δεδομένη στιγμή, ήταν συνεχείς. Ο στόχος του Ιωάννη φαίνεται σύντομα να μεταβλήθηκε, και ο αυτοκράτορας επεδίωξε με ζήλο την διατήρηση μιας ευνοϊκής ισορροπίας ισχύος. Συχνά συμμαχούσε με Τούρκους ηγεμόνες ενάντια σε κοινούς αντιπάλους.²⁹⁴

Εκστρατείες του 1119-1121 και 1132-1135

Μόλις ο Ιωάννης διαχειρίστηκε τα εσωτερικά ζητήματα της διαδοχής, αποφάσισε να εκστρατεύσει στην Μικρά Ασία.²⁹⁵ Οι εκεί Τούρκοι εμίρηδες είχαν παραβιάσει τις συνθήκες και είχαν περάσει στα εδάφη της αυτοκρατορίας λεηλατώντας και κατακτώντας. Η αποφασιστικότητα με την οποία κινήθηκε ανατολικά υποδήλωνε εξ αρχής πως η ανατολή θα ήταν το βασικό μέτωπο των προσπαθειών της βασιλείας του, με την δύση να παίρνει καθαρά δευτερεύοντα ρόλο.

Ωστόσο, και στην ανατολή ο αυτοκράτορας απέφευγε περιττά ρίσκα ενώ ο στρατός του μερικές φορές εμφανιζόταν μόνο για να θυμίζει την ύπαρξη της Βυζαντινής ισχύος, χωρίς να δίνει μάχη.²⁹⁶ Πολύ συχνά, το άκουσμα και μόνο της άφιξης του στρατού του Ιωάννη, έτρεπε τους εχθρούς σε φυγή, κάνοντας φανερή την σημασία της ατομικής φήμης μεν, και του στρατού ως όργανο άσκησης διπλωματίας για την

²⁹³ Κίνναμος, 5.18-20. Βλ. Επίσης Ahrweiler, *La Mer*, 227-228

²⁹⁴ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 278.

²⁹⁵ Κίνναμος, 5.12-15 Χωνιάτης, 12 94-5. Για τις εκστρατείες αναλυτικά βλ. Κίνναμος, 5-8, 13-16, 21-22.

²⁹⁶ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 268.

επίτευξη πολιτικών στόχων δε.²⁹⁷ Λίγα χρόνια νωρίτερα είναι αμφίβολο αν αντίστοιχες πράξεις θα ήταν δυνατές. Ο Ιωάννης αναγνωρίστηκε ως επικυρίαρχος από πολλές τουρκικές φυλές, ενώ πολλοί Τούρκοι μισθοφόροι αποστάτησαν και προσχώρησαν στο στράτευμα του.²⁹⁸ Το 1133 ο Ιωάννης πραγματοποίησε *θρίαμβο* στην Πόλη για να τονώσει το *γόητρο* του, και να αναδείξει το *αυτοκρατορικό μεγαλείο*.²⁹⁹ Είχε ελευθερώσει πολλές περιοχές και είχε ανοίξει έναν διάδρομο προς την Αντιόχεια. Παρ' όλα αυτά οι τουρκικές αντεπιθέσεις εξακολουθούσαν αδιάκοπα και συχνά οι νέες κτήσεις του Ιωάννη χάνονταν ξανά μόλις αποχωρούσε ο στρατός. Παράλληλα, ο Ιωάννης ασκούσε διπλωματία για ανταλλαγή αιχμαλώτων και κοινές εκστρατείες με Τούρκους κατά άλλων Τούρκων.³⁰⁰

Ιντερλούδιο (1122-1131)

Μετά από την πρώτη σύντομη εκστρατεία ο αυτοκράτορας αναγκάστηκε να στρέψει το βλέμμα του στην δύση προτού επιστρέψει στην ανατολή σχεδόν μετά από μια δεκαετία. Στο ενδιάμεσο θα πρέπει να ένοιωθε ασφαλής παρακολουθώντας τις ενδοσυγκρούσεις των Τούρκων εμίρηδων, σαφώς πιο αποδυναμωμένων από την εποχή του Αλεξίου. Παρότι απουσίαζε στρατιωτικά από την ανατολή, η βυζαντινή διπλωματία ήταν μόνιμα ενεργή στην περιοχή. Συγκεκριμένα, το 1125 ο Σουλτάνος του Ρουμ, Μεσούντ αναγκάστηκε να τραπεί σε φυγή μετά από επιτυχημένο πραξικόπημα του αδελφού του, *Αράβ*. Ο Μεσούντ φαίνεται να κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο Ιωάννης, μετά από μια θερμή υποδοχή, του προσέφερε χρήματα και στρατεύματα προκειμένου να τον βοηθήσει να ανακτήσει τον θρόνο του.³⁰¹ Η επιχείρηση πρέπει να πέτυχε με αποτέλεσμα την σύναψη συνθήκης ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τον Μεσούντ. Η υποδοχή και η υποστήριξη εξόριστων ηγεμόνων αποτελούσε (όπως είχε φανεί και στο παράδειγμα της Ουγγαρίας) ένα ισχυρό διπλωματικό εργαλείο για τη δημιουργία συμμαχιών και την άσκηση πίεσης σε γειτονικούς ηγεμόνες. Σε αντίθεση με την περίπτωση της Ουγγαρίας, στην προκειμένη είχε μεγάλα οφέλη. Εξάλλου, τα οικονομικά της Αυτοκρατορίας ήταν

²⁹⁷ Κίνναμος, 5.19-20.1 βλ. επίσης Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 250, παραπομπή 671, για την προσωπική φήμη που είχε αναπτύξει ο αυτοκράτορας.

²⁹⁸ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 276.

²⁹⁹ Κίνναμος, 13.15-14.2, Χωνιάτης, 18.78-19.2.

³⁰⁰ Κίνναμος, 14.10-15, Χωνιάτης 19.11-14.

³⁰¹ Vucevic, "encounters", 76. Λανθασμένα, ο συγγραφέας αναφέρει ως Μαλίκ τον Αράβ. Ο Μαλίκ ήταν ο άλλος αδελφός του Μεσούντ, ο οποίος είχε ήδη πεθάνει.

εύρωστα προκειμένου να υποστηρίξει τέτοιες επιχειρήσεις. Λίγα χρόνια αργότερα ο Αράβ κατέφυγε και αυτός με την σειρά του την Κωνσταντινούπολη, όπου και απεβίωσε. Η προσφυγή δύο Τούρκων ηγεμόνων στην αυτοκρατορική πόλη καταδεικνύει ότι το Βυζάντιο ήταν ο κύριος ρυθμιστής των πραγμάτων ανάμεσα στα τουρκικά κρατίδια της Μικράς Ασίας, και συνεπώς η σημαντικότερη δύναμη στην περιοχή. Το ενδιαφέρον του Ιωάννη ήταν σταθερά επικεντρωμένο στην ανατολή, ακόμα και αν η στρατιωτική παρουσία είχε υποπέσει σε δεύτερη μοίρα.

Συμπεράσματα – Η κριτική στην πολιτική του Ιωάννη

Ο Ιωάννης έχει λάβει κριτική για την στρατηγική που ακολούθησε κατά των Τούρκων, καθώς μετέθεσε σε δεύτερη μοίρα την *παλινόρθωση* που ξεκίνησε ο πατέρας του, προς όφελος της επικυριαρχίας στους Αγίους Τόπους. Παράλληλα, η κριτική αυτή έχει αμφισβητηθεί έντονα, ως «εσφαλμένη αναγωγή σε σημερινά εθνοϊδεολογικά πρότυπα υπό το πρίσμα μάλιστα της ύστερης γνώσης».³⁰²

Αναφορικά με αυτό το ζήτημα της στρατηγικής του Ιωάννη, πρέπει να προστεθούν κάποιοι παράγοντες. Η ανάκτηση της Μικράς Ασίας έπρεπε να λάβει προτεραιότητα για δύο λόγους. Μια σταθερή εξουσία στην ενδοχώρα επέτρεπε επιτυχή άμυνα σε βάθος, όπως είχε απεδείχθη επί των Ισαύρων. Έπειτα, ακόμα και αν γίνει δεκτό πως η Αντιόχεια υπερείχε στρατηγικά, εάν η Αυτοκρατορία δεν έθετε ως προτεραιότητα την ανάκτηση της ενδοχώρας, θα εξαρτιόταν η πρόσβασή της στην Αντιόχεια από έναν στενό και ευπρόσβλητο εδαφικό διάδρομο στην Κιλικία, ο οποίος εύκολα αποκοβόταν, όπως άλλωστε συνέβη μετά το Μυριοκέφαλο. Σε αυτή την περίπτωση η Αυτοκρατορία για να διατηρήσει την επικυριαρχία της έπρεπε να βασίζεται στον αμφιβόλου αξιοπιστίας στόλο της.

Επομένως, ο λόγος που ο Ιωάννης έδωσε προτεραιότητα στην Αντιόχεια προκύπτει από άλλους παράγοντες. Φαίνεται πως η καρδιά της Μικράς Ασίας δεν προσέφερε στον Ιωάννη πραγματικά ερείσματα για ανάκτηση. Καταρχάς, μάλλον δεν υπήρχαν οικονομικά κίνητρα, καθώς εκτός από λίγες μεγάλες πόλεις, ο πληθυσμός στην πλειονότητά του είχε μετακινηθεί σταδιακά σε παράκτια κέντρα. Η αριστοκρατία άλλωστε νοιαζόταν για τις πόλεις όπως η Ταρσός, η Τρίπολη και η Αντιόχεια που

³⁰² Για την ακαδημαϊκή συζήτηση βλ. Stouraitis I., “Narratives of John 11 Komnenos' wars: comparing Byzantine and modern approaches,” στο στο Bucossi και Suarez (επιμ.), *John Komnenos*, 22-36.

διέθεταν άλλη δυναμική.³⁰³ Επίσης, σημαντικοί ελληνόφωνοι πληθυσμοί στην ενδοχώρα της Μικράς Ασίας ήταν αφενός (σχετικά) πρόσφατα εξελληνισμένοι και αφετέρου ήταν ακόμη νωπή η αγανάκτηση τους προς την κεντρική εξουσία.³⁰⁴ Αντίθετα, στα παράλια των Αγίων Τόπων υπήρχαν σημαντικοί ελληνικοί ντόπιοι πληθυσμοί, σε πόλεις που διαχρονικά αποτελούσαν κέντρα του Ελληνισμού.

Ένα τελευταίο επιχείρημα που δικαιολογεί την επιλογή του Ιωάννη να εστιάσει την προσοχή του στην Αντιόχεια, ήταν πως είχε καταφέρει να διατηρεί διαιρεμένους τους εχθρούς του στην Μικρά Ασία και να τους ελέγχει διπλωματικά. Ειδικά, υπήρχε έντονος ο φόβος πως οι Τούρκοι εμίρηδες θα ενώνονταν εναντίον του, εάν εκστράτευε πανστρατιά, κάτι που άλλωστε είχε γίνει σε μικρή κλίμακα στο παρελθόν.³⁰⁵

³⁰³ Laiou και Morrisson, *Byzantine Economy*, 91-97 και 130-133, Charanis P., “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, 1-20, εδώ 18, παραπομπή 85.

³⁰⁴ Charanis, “The Transfer of Population”, 141, Charanis, “Cultural Diversity”, 11-12, 18-19, Ahrweiler, *ideologie politique*, 64-67, 87-102. Βλ. επίσης σαν χαρακτηριστικό περιστατικό: Χωνιάτης, 37.85-38.12, Κίνναμος, 22.8-22.

³⁰⁵ Κίνναμος, 14-15.

5. Σχέσεις με τα Σταυροφορικά Κρατίδια

Οι σχέσεις ανάμεσα στην μεγάλη χριστιανική Αυτοκρατορία της Ανατολής και τους σταυροφόρους παγιώθηκαν, κατά την εποχή του Ιωάννη, πάνω στις βάσεις που είχαν τεθεί τόσο από την Α΄ Σταυροφορία, όσο και από την συνθήκη της Δεαβόλεως.³⁰⁶ Το 1118 οι σχέσεις με την Αντιόχεια ήταν σαφώς τεταμένες. Την εποχή εκείνη όμως, η Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε πιο επείγοντα ζητήματα στην Βαλκανική χερσόνησο, οπότε η αυτοκρατορική επιβολή επικυριαρχίας στο πριγκιπάτο έπρεπε να περιμένει.³⁰⁷ Ο Ιωάννης εκστράτευσε δύο φορές στην περιοχή, το 1137/8 και το 1142/3, έχοντας πρώτα καλύψει διπλωματικά τα νώτα του στην δύση. Αρχικός στόχος του Ιωάννη ήταν μάλλον η επιβολή των όρων της Δεαβόλεως· στόχος που στην πορεία μετεξελίχθηκε. Πέρα από την προβολή στρατιωτικής ισχύος, ο Ιωάννης επιστράτευσε και την θρησκεία ως μέσο άσκησης διπλωματικής επιβολής. Ουσιαστικά υπήρξε συνέχιση της διπλωματίας του Αλεξίου. Αυτή η διπλωματική συνέχιση φαίνεται καλύτερα και από τις διαδοχικές προτάσεις γάμου του Αλεξίου το 1118 και του Ιωάννη το 1119 οι οποίες τελικά τελμάτωσαν.³⁰⁸ Οι Σταυροφόροι ευνοούσαν πρωτίστως τις μεταξύ τους σχέσεις, θέτοντας αυτές με την σχετικά μακρινή Αυτοκρατορία σε δεύτερη μοίρα. Αυτό φαίνεται λογικό, καθώς αυτοκρατορική βοήθεια ήταν πιο δύσκολο να φτάσει σε περίπτωση ανάγκης, απ' ότι η αλληλοβοήθεια ανάμεσα στα κρατίδια των Αγίων Τόπων.

1^η Εκστρατεία στην Κιλικία – Συρία (1137-1138)

Η απόσταση που αρχικά έκανε λιγότερο ελκυστική μια επιγαμία με την Αυτοκρατορία, φάνηκε δελεαστική λίγα χρόνια μετά. Το 1135 η αντιβασίλισσα της Αντιοχείας, Αλίκη, περιήλθε σε δεινή πολιτικά θέση, όταν πέθανε ο σύζυγος της, **Βοημούνδος Β΄ (1112-1130)**. Ελπίζοντας πως μια γαμήλια συμφωνία με την Αυτοκρατορία θα της επέτρεπε να κρατήσει την εξουσία της, έστειλε πρεσβεία στην

³⁰⁶ Για ανασκόπηση των στόχων και της πολιτικής του Ιωάννη Κομνηνού βλ. Lilie, *Crusader States*, 135-141.

³⁰⁷ Παράλληλα πλέον υπήρχε και παράμετρος των Αρμενίων της Κιλικίας, συμμάχων της Αντιοχείας, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει ένα κρατικό μόρφωμα, την Μικρά Αρμενία (1080), συχνά συμμαχικό με τα σταυροφορικά κρατίδια. Κίνναμος, 16.1-5, Χωνιάτης, 21.54-56.

³⁰⁸ Οι προτάσεις είχαν ως παραλήπτες τους Ρογήρο του Σαλέρνο και Βαλαρδουήνο της Ιερουσαλήμ. Βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 244-246.

Κωνσταντινούπολη. Οι συζητήσεις αφορούσαν την κόρη της Αλίκης, Κωνσταντία, και τον τέταρτο υιό του αυτοκράτορα, Μανουήλ.³⁰⁹ Ο τοπικός καθολικός κλήρος και οι ευγενείς αντέδρασαν, καθώς μια τέτοια ένωση θα ελαχιστοποιούσε την επιρροή τους. Οι Λατίνοι πέτυχαν να προσδέσουν την πόλη τους στην ζώνη επιρροής της Ιερουσαλήμ. **Ο Φούλκων της Ιερουσαλήμ (1131-1143)** νύμφευσε την Κωνσταντία με τον **Ρεϋμούνδο του Πουατιέ (1136-1149)** το 1136. Αυτή η διπλωματική προσβολή και η συνεπαγόμενη δυναστική κρίση υπήρξε η κατάλληλη αφορμή, την κατάλληλη χρονική στιγμή, που χρειαζόταν ο Ιωάννης για να επέμβει την Ανατολή.

Συνεπώς η εκστρατεία του 1137 σκόπευε στην επιβολή της αυτοκρατορικής πολιτικής θέλησης στην περιοχή.³¹⁰ Για την Αυτοκρατορία η εκστρατεία νομιμοποιούνταν από το έρεισμα της *συνθήκης της Δεαβόλεως*. Δευτερεύον κίνητρο πρέπει να αποτέλεσε και η υποταγή της *Μικράς Αρμενίας*, παρότι στις πηγές παρουσιάζεται ως το βασική αιτία της εκστρατείας.³¹¹ Διπλωματικά, ο Ιωάννης είχε εξασφαλίσει την ουδετερότητα της δύσης ανανεώνοντας την συμμαχία του με την Πίζα (1136) και την Βενετία (1126/37) καθώς και αυτή με τον Λοθάριο (1035/6) κατά της Σικελίας.³¹²

Αρχικά η εκστρατεία είχε σημαντική πρόοδο. Ακολουθώντας ο Ιωάννης την παραδοσιακή βυζαντινή πολιτική και απευχόμενος αναίτιες μάχες, υποσχόταν οφέλη στα οχυρά που συναντούσε στην πορεία, εάν αυτά παραδίδονταν αμαχητί. Μέχρι τον χειμώνα το μεγαλύτερο μέρος της Κιλικίας είχε απελευθερωθεί.³¹³ Όταν ο Ιωάννης έφτασε έξω από στις πύλες της Αντιοχείας, ο Ρεϋμούνδος στράφηκε στην Ιερουσαλήμ για βοήθεια. Συνετά, ο Φούλκων δεν θέλησε να ανταγωνιστεί την μόνη

³⁰⁹ Ως ο τέταρτος γιος του αυτοκράτορα, ο Μανουήλ είχε πολύ μικρές πιθανότητες να ανέλθει στον θρόνο. Παπαγεωργίου, *Ιωάννης Β΄*, 357. Κίνναμος, *Επιτομή*, 16.6-11. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 251-253.

³¹⁰ Αναλυτικά για την εκστρατεία βλ. Κίνναμος 16-21, Χωνιάτης 27-32. βλ. επίσης Lilie, *Crusader States*, 103-125.

³¹¹ Ο Lilie αναφέρει τους τρεις λόγους που δόθηκαν για την εκστρατεία. Βλ. Lilie, *Crusader States*, 109-112. Οι περισσότερες οχυρωμένες τοποθεσίες των Αρμενίων υποτάχθηκαν σχετικά εύκολα το 1137/8 και ο αυτοκράτορας συνέχισε προς την Αντιόχεια. Είναι φανερό πως η Μικρά Αρμενία ήταν μια «ενόχληση», και ο πραγματικός στόχος ήταν η επιβολή της συνθήκης της Δεαβόλεως. Για την Μικρά Αρμενία βλ. Ghazarian G., *The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins*, 1080-1393, Οξφορντσάιρ: Routledge, 2000, 53-130.

³¹² Βλ. επίσης Lilie, *Crusader States*, 112-117. Ο Ιωάννης απέστειλε πρεσβεία με δώρα στον Λοθάριο και το 1137. Βλ. Dölger, *Regesten*, 194, 1313.

³¹³ Χωνιάτης, 21-27.

χριστιανική δύναμη της περιοχής και υποχρέωσε τον Ρεϋμούνδο σε ειρήνη.³¹⁴ Ο Ρεϋμούνδος υπέβαλε ταπεινωτικά φόρο τιμής. Παράλληλα, φαίνεται να δέχθηκε την είσοδο του αυτοκρατορικού στρατού στην πόλη, καθώς και την επιβολή φρουράς στην ακρόπολη, αποδεχόμενος πρακτικά την υποτέλεια του στον αυτοκράτορα.³¹⁵ Τέλος, συμφώνησε με τον αυτοκράτορα πως εάν ένα κοινό εκστρατευτικό σώμα κατακτήσει το Χαλέπι, την Σαϊζάρ, την Χάμμα και την Χομς, τότε οι Λατίνοι θα αντάλλασαν αυτές τις πόλεις με την Αντιόχεια. Δεν είναι βέβαιο εάν, βάσει της συμφωνίας, οι Λατίνοι θα εγκατέλειπαν πράγματι την Αντιόχεια για τις νέες κτίσεις, αλλά φαίνεται μάλλον απίθανο. Πιο πιθανό είναι να αναφερόταν σε παράδοση της ακρόπολης της Αντιοχείας. Από την μεριά του ο Ιωάννης μάλλον σκόπευε στην εγκατάσταση Έλληνα πατριάρχη και του Μανουήλ Κομνηνού ως *τοπάρχη*.³¹⁶ Φυσικά ο Ιωάννης δεν προόριζε τον Μανουήλ για ηγεμόνα ανεξάρτητης ηγεμονίας, αλλά πορευόταν βάσει της φεουδαρχικής φιλοσοφίας που αναδυόταν στην Αυτοκρατορία. Ίσως το πριγκιπάτο της Αντιοχείας αποδεχόταν την Βυζαντινή εξουσία πιο ανώδυνα με τον Μανουήλ ως διοικητή, παρά την απευθείας διακυβέρνηση από την αυτοκρατορική Πόλη.

Η δυσκολία στην κατανόηση των πραγματικών σκοπών της κάθε πλευράς μάλλον οφείλεται στην διαφορετική αντίληψη του διεθνούς συστήματος. Για τους Λατίνους το σύστημα λειτουργούσε με όρους φεουδαρχικών δεσμών ενώ για την Αυτοκρατορία με όρους αξιωμάτων και διπλωματικής υποτέλειας. Επίσης παρατηρείται μια μετεξέλιξη της προσπάθειας του Αλεξίου να προσεγγίσει τον πρίγκιπα της Αντιοχείας, με αυτή της αντικατάστασης του Λατίνου ηγεμόνα από έναν Κομνηνό.

Το κοινό βυζαντινο-λατινικό στράτευμα ανέλαβε δράση την επόμενη χρονιά (1138). Στην εκστρατεία συμμετείχε και η κομητεία της Έδεσσας, όντας ήδη υποταγμένη

³¹⁴ Κίνναμος, 19-20.

³¹⁵ Κίνναμος, 19.1-8.

³¹⁶ Κίνναμος, 22.23-23.3. Η άποψη αυτή συνάδει με την παροχή *τοπαρχιών* σε έμπιστα μέλη του στενού οικογενειακού κύκλου, αλλά και τις επιγαμίες με δούκες σε απομακρυσμένες περιοχές προκειμένου να περιοριστούν οι αποσχιστικές τάσεις. Οι *τοπάρχες* διορίζονταν από τον αυτοκράτορα και αναλάμβαναν την διοίκηση μιας συγκεκριμένης περιφέρειας. Πολλοί από αυτούς σταδιακά κατέστησαν ανεξάρτητοι ή ημιανεξάρτητοι (με χαρακτηριστικό παράδειγμα τους Γαβράδες στην Τραπεζούντα). Χωνιάτης, 32.45-50 και 34.84-88. Βλ. επίσης. Kazhdan, *Oxford Dictionary*, 2095 και Cheynet J. C., “Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle”, *Revue des Études Byzantines*, 42, 1984, σελ. 215-224, edw 219-220 και 222-224.

στην Αυτοκρατορία. Στο πλαίσιο αυτής της εκστρατείας λαμβάνουμε σημαντικές πληροφορίες για τον πολυεθνικό στρατό του αυτοκράτορα, αποτέλεσμα της τάσης του να στρατολογεί ανάμεσα στους ηττημένους εχθρούς του.³¹⁷ Εν τέλει το στράτευμα πέτυχε περιορισμένες μόνο νίκες, ενώ το Χαλέπι δεν αλώθηκε. Από τις πηγές γίνεται κατανοητή η απροθυμία των Λατίνων συμβάλλουν πραγματικά, καθώς προφανώς δεν ήσαν πρόθυμοι να παραδώσουν την Αντιόχεια, και ήλπιζαν σε μια περιορισμένη εκστρατεία. Εν τέλει ο Ιωάννης επέστρεψε στην Αντιόχεια, και εισήλθε στην πόλη με τρόπο μεγαλοπρεπή. Εκεί διετέλεσε *θριάμβο* για τις νίκες του κατά των μουσουλμάνων και μοίρασε δώρα πλουσιοπάροχα. Ο λαός τον υποδέχθηκε με επευφημίες, ενώ ο αυτοκράτορας βάδιζε μπροστά κρατώντας έναν σταυρό, ως άμεσο μήνυμά του προς τους χριστιανούς της πόλης. Το γεγονός του *θριάμβου* σίγουρα δεν δικαιολογείται από τις πολύ περιορισμένες επιτυχίες της επιχείρησης, αλλά είχε βαθιά συμβολικό διπλωματικό χαρακτήρα.

Η κατάσταση άλλαξε όταν ο Ιωάννης διεκδίκησε να ασκήσει το δικαίωμα του στην κατάληψη της ακρόπολης.³¹⁸ Ο Ρεϋμούνδος και ο κόμης της Έδεσσας κατάφεραν να ξεσηκώσουν τον όγλο των Λατίνων της πόλης κατά των Ελλήνων. Ο Ιωάννης, αφενός μη θέλοντας να αμαυρώσει την εικόνα του ως προστάτης της χριστιανικής πίστης και αφετέρου όντας διπλωματικά πιεσμένος, υποχώρησε. Στην υπόθεση της Αντιοχείας παρενέβη και ο πάπας Ιννοκέντιος, ο οποίος απείλησε με αφορισμό τους Λατίνους μισθοφόρους του αυτοκράτορα, εάν επετίθεντο στην πόλη.³¹⁹ Ο αυτοκράτορας επέστρεψε στην Κιλικία, αφού απέσπασε εκ νέου όρκους υποτέλειας.³²⁰ Το συμπέρασμα, ωστόσο, που πρέπει να εξήγαγε ο αυτοκράτορας ήταν ότι οι όρκοι αυτοί λίγη αξία είχαν, όταν δεν συνοδεύονταν από μόνιμη παραμονή αυτοκρατορικών στρατευμάτων. Η πόλη έπρεπε να περάσει οριστικά σε βυζαντινό έλεγχο,³²¹ οπότε σε αντίθεση με την πρώτη εκστρατεία, στην δεύτερη ο αντικειμενικός σκοπός ήταν η οριστική κατάληψη της Αντιοχείας. Προτιμότερο ήταν χωρίς την άσκηση βίας κατά χριστιανών, αλλά μόνο με την απειλή της χρήσης βίας.

³¹⁷ Χωνιάτης, 29.68-30.75.

³¹⁸ Parnell D., “John II Comnenus and Crusader Antioch” στο Madden T., Naus J. και Ryan V. (επιμ.) *Crusades – Medieval Worlds in Conflict*, Λονδίνο: Routledge, 1991, 149-174, εδώ 157.

³¹⁹ Lilie, *Crusader States*, 131-134.

³²⁰ Lilie, *Crusader States*, 126.

³²¹ Χωνιάτης 39.41-46.

2^η Εκστρατεία στην Συρία (1142-1143)

Το 1142 ο Ιωάννης βρέθηκε ξανά μπροστά στις πύλες της Αντιοχείας με στόχο να εισέλθει στην πόλη, χωρίς να χυθεί αίμα χριστιανών.³²² Είχε φροντίσει να εξασφαλίσει την ουδετερότητα της δύσης χάρη στην εκ νέου ανάπτυξη σχέσεων με τον Γερμανό αυτοκράτορα και τις συνομιλίες με τον νέο πάπα για ένωση των εκκλησιών.³²³ Δεν είναι τυχαίο πως η εκστρατεία έλαβε χώρα αμέσως μετά τον θάνατο του Ιννοκέντιου. Αρχικός στόχος της εκστρατείας υπήρξε η κομητεία της Έδεσσας. Εκεί ο αυτοκράτορας διεκδίκησε και πέτυχε την παράδοση μιας κόρης του κόμη, σαν όμηρο, εξασφαλίζοντας την αποφυγή περαιτέρω παρεμβολών.

Όταν ο αυτοκράτορας έφτασε στα τείχη της Αντιοχείας, οι τοπικοί ευγενείς αντέδρασαν με αποστολή πρεσβείας. Εν τέλει αρνήθηκαν να επικυρώσουν την συμφωνία που είχε γίνει παλαιότερα ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τον Ρεϋμούνδο, ενώ απείλησαν μέχρι και να εκθρονίσουν το πριγκιπικό ζεύγος της πόλης, αν η συμφωνία λάμβανε χώρα.³²⁴ Προτού ο Ιωάννης πάρει τον δρόμο της επιστροφής, συνέβη ένα ενδιαφέρον περιστατικό. Έστειλε απεσταλμένους στον Φούλκωνα, πως επιθυμούσε να επισκεφθεί τους Αγίους Τόπους. Ο βασιλιάς απάντησε πως θα τον δεχθεί ευχαρίστως, εφόσον δεν θα είχε περισσότερους από 10000 άνδρες μαζί του, κάτι που προσέβαλε τον αυτοκράτορα.³²⁵ Δεν είναι απίθανο να θεωρηθεί πως στόχος του Ιωάννη στην περιοχή δεν ήταν μόνο η Αντιόχεια αλλά και να επιβληθεί στην Ιερουσαλήμ.³²⁶ Από αυτό το περιστατικό λαμβάνουμε πληροφορίες και για τις διαθέσιμες δυνάμεις του αυτοκράτορα. Δεδομένης της προσβολής που προκάλεσε το σχόλιο κατανοούμε πως η στρατιωτική του συνοδεία ήταν τουλάχιστον υπερδιπλάσια. Αυτό, σε συνάρτηση με πληροφορίες για μισθοφορικά στρατεύματα, καθιστά σαφές πως η κρατική μηχανή ήκμαζε παρέχοντας στον αυτοκράτορα εκτεταμένες δυνατότητες πρωτοβουλιών στην εξωτερική πολιτική.

Ενώ ο αυτοκράτορας ξεχειμώνιαζε στην Κιλικία, αναμένοντας την τελική του εκστρατεία κατά της Αντιοχείας, τραυματίστηκε θανάσιμα σε ένα τραγικό

³²² Χωνιάτης, 39.46-40.60.

³²³ Dölger, Regesten, 195-197 Αντίγραμμα 1320a και [Γράμμα] 1320b.

³²⁴ Runciman, *Crusades τ. Β΄*, 223-224.

³²⁵ Lilie, *Crusader States*, 137.

³²⁶ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 39.29-36. Παρότι ποτέ δεν το προσπάθησε επίσημα, βλ. La Monte, J. L., "to what extent was the byzantine empire the suzerain of the latin crusading states?" *Byzantion*, 7(1), 1932, 253-264, 257.

κυνηγητικό ατύχημα. Προτού πεθάνει, ο Ιωάννης αποφάσισε να ορίσει ως διάδοχό του τον Μανουήλ. Κατά τον Κίνναμο, αποτελούσε την καλύτερη επιλογή για την αυτοκρατορία.³²⁷

Προστάτες των Χριστιανών και η Κομνήνεια Παλινόρθωση

Το Βυζάντιο ασκούσε διπλωματία στο πλαίσιο προσπάθειας δημιουργίας μιας «οικογένειας ηγεμόνων». Στην κορυφή φυσικά βρισκόταν ο αυτοκράτορας και ακολουθούσαν βασιλείς άλλων λαών που χαρακτηρίζονταν ως *αδελφοί, τέκνα* και *τέλος οι εταίροι ηγεμόνες*.³²⁸ Με αυτόν τον τρόπο, το Βυζάντιο επεδίωκε την ανάπτυξη δικτύου όχι μόνο σχέσεων αλλά και πολιτισμικής επιρροής. Μέσα από αυτή την πυραμίδα, η αυτοκρατορία πετύχαινε να μην εξισώνεται πολιτικά με τους διπλωματικούς της εταίρους, μένοντας πιστή στο δόγμα της *οικουμενικής ιδεολογίας*.³²⁹ Οι Βυζαντινοί, ως διάδοχοι της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ήταν νόμιμοι κληρονόμοι του πολιτισμού του ελληνορωμαϊκού κόσμου. Σύμφωνα με το οικουμενικό δόγμα, ο αυτοκράτορας, ως σύμβολο της αναπόσπαστης συνέχειας της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, άλλα και ηγέτης του χριστιανικού κόσμου, ήταν επικυρίαρχος των υπολοίπων χριστιανών βασιλιάδων. Η οικουμενικότητα παρέμεινε ο ακρογωνιαίος λίθος της βυζαντινής πολιτικής φιλοσοφίας και διπλωματίας καθ' όλη την διάρκεια ζωής της Αυτοκρατορίας.

Η πολιτική ιδεολογία του Ιωάννη Β' αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής πολιτικής και της πολιτικής του προπαγάνδας. Η *παλινόρθωση* του Ιωάννη τον οδήγησε ανατολικά σε εξαιρετικές νίκες κατά των Τούρκων και τελικά σε δύο *θριάμβους*. Ο πρώτος έλαβε χώρα στην Κωνσταντινούπολη – πρώτος μετά από δύο αιώνες – και ο δεύτερος στην Αντιόχεια.³³⁰ Ο αυτοκράτορας πραγματοποιούσε θριάμβους, εσκεμμένα, μόνο μετά από νίκες κατά μουσουλμάνων. Στην Αντιόχεια

³²⁷ Κίνναμος, 26-30, Χωνιάτης, 40-47 Βλ. Επίσης Markatos K., Papaioannou A., Karamanou M., και Androutsos G., "The death of the Byzantine Emperor John II, Komnenos (1087–1143)", *Acta Chirurgica Belgica*, 2018, 1-5, Magdalino, *Manuel*, 195.

³²⁸ Neumann, I.B., "Sublime Diplomacy: Byzantine, Early Modern, Contemporary", *Millennium: Journal of International Studies*, 34, 2005, 865–888, εδώ 869-870. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*.

³²⁹ Ahrweiler, *ideologie politique*, 9-24., Chrysos E., "Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: Means and Ends" στο Shepard, J. και Franklin, S., (επιμ.), *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Άλντερσοτ: Variorum, 1992, σελ. 25-39 εδώ 26-28.

³³⁰ Norwich, *Decline*, 72-73.

συγκριμένα, ο αυτοκράτορας πορευόταν κρατώντας έναν σταυρό στο χέρι.³³¹ Σ' αυτό το πλαίσιο προωθούσε συμβολικά την σημασία του σταυρού στους Έλληνες και Λατίνους της μεθορίου.³³² Η φιλοσοφία του Ιωάννη γίνεται ακόμα πιο εμφανής από τα νομίσματα που έκοψε.³³³ Τα νομίσματα, δεδομένης της διάδοσής τους, αποτελούν ανέκαθεν πηγή εικονογραφικής προπαγάνδας. Ο Ιωάννης τοποθέτησε στην μία όψη του νομίσματός του τον Χριστό ένθρονο και στην άλλη τον αυτοκράτορα συνοδεία του Αγίου Γεωργίου να κρατούν αμφότεροι τον σταυρό. Η απεικόνιση ενός στρατιωτικού αγίου στέλνει σαφή μηνύματα για τους στόχους της εξωτερικής πολιτικής. Ο Ιωάννης, με τον τρόπο αυτό, κατέστησε σαφές ότι αναλάμβανε την προστασία των Αγίων Τόπων, αντικαθιστώντας την δύση και, πιο πρακτικά, πως διεκδικούσε την επικυριαρχία των σταυροφορικών κρατιδίων. Άλλο ένα στοιχείο που συνάδει, είναι η βαθιά θρησκευτικότητα και η ευλάβεια του Ιωάννη, αλλά και τα ίδια του τα λόγια.³³⁴ Είναι χαρακτηριστικό πως απέφευγε με κάθε τρόπο συγκρούσεις ανάμεσα σε χριστιανούς, τόσο από θρησκευτική πεποίθηση, όσο και από πολιτική σκοπιμότητα. Η παρουσίασή του ως προστάτης των χριστιανών απευθύνεται στο θρησκευτικό συναίσθημα του λαού και διεκδικεί την υποστήριξή του στους Αγίους Τόπους.

Συμπεράσματα

Ο Ιωάννης βρέθηκε δέσμιος της συνθήκης της Δεαβόλεως. Η πάγια βυζαντινή προσπάθεια επιβολής επί του αντιπάλου, με δώρα αφενός και την απειλή χρήσης βίας αφετέρου, δεν είχε μόνιμο χαρακτήρα όταν η αυτοκρατορία συνδιαλεγόταν με Λατίνους. Ίσως ήταν ένα όπλο ικανοποιητικό ενάντια σε λαούς με απλούστερες πολιτικές δομές, αλλά η φεουδαρχική δύση είχε ξεπεράσει την αντίληψη της Αυτοκρατορίας σε ζητήματα ανταλλακτικής διπλωματίας. Είναι σαφές πως για τους Λατίνους η γη των Αγίων Τόπων άξιζε περισσότερο απ' όσο τα βυζαντινά αξιώματα και οι υποσχέσεις. Παράλληλα όμως, πρέπει να γίνει αναφορά στην επιτυχημένη αντιμετώπιση της δύσης στην Ευρώπη, καθώς και στην επιτυχία της διπλωματικής απομόνωσης της Αντιοχείας. Ακόμα και αν δεν κατακτήθηκε η πόλη, παρέμενε, όσο

³³¹ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 19.94-95, Κίνναμος, *Επιτομή*, 13.19-20.

³³² Κόλια-Δερμιτζάκη Α., *Ο βυζαντινός ιερός πόλεμος*, Αθήνα: Βασιλόπουλος Στέφανος Δ., 1991, 332–334.

³³³ Παπαγεωργίου, *Ιωάννης*, 184-190, Hendy M. F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, τ. 4, Dumbarton Oaks, 1999 244–274, ειδικά 248.

³³⁴ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 42.20-31.

και αν δεν ήθελε να το παραδεχθεί, εξαρτημένη από την στρατιωτική ισχύ της Αυτοκρατορίας.

Οπότε το ερώτημα δεν είναι κατά πόσον οι εκστρατείες ήταν επιτυχημένες, κάτι το οποίο έχει μελετηθεί εκτεταμένα.³³⁵ Είναι το κατά πόσον η διπλωματική φιλοσοφία της Αυτοκρατορίας ήταν ορθή στην συγκεκριμένη περίπτωση. Δηλαδή, αν θεωρηθεί πως στόχος της δεύτερης τουλάχιστον εκστρατείας ήταν η κατάκτηση, τότε προφανώς ήταν αποτυχημένη. Αν θεωρηθεί όμως πως στόχος, μέσω της ανάδειξης του αυτοκρατορικού μεγαλείου, ήταν η υπενθύμιση στα κρατίδια της περιοχής της αυτοκρατορικής ισχύος, τότε ήταν επιτυχημένη.

Η σκέψη του Ιωάννη δεν καθοριζόταν μόνο από δυνητικά υλικά οφέλη της κατάκτησης της Αντιόχειας, αλλά και από τον φόβο που προκαλούσε η *αβεβαιότητα του διεθνούς συστήματος*. Ο Ιωάννης γαλουχήθηκε σε μια εποχή που οι μεγαλύτερες απειλές κατά της Αυτοκρατορίας ήταν αφενός οι σταυροφόροι και αφετέρου οι Νορμανδοί. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Ιωάννης προχώρησε σε σοβαρή διεκδίκηση της Αντιόχειας κυρίως μετά το 1130 και μόνο αφότου ο Ρογήρος άρχισε να δείχνει ενδιαφέρον για την κατοχή της πόλης. Είναι πολύ πιθανό, ο φόβος για την ενδεχόμενη σύνδεση των δύο μεγάλων έχθρων της Αυτοκρατορίας, των Νορμανδών και των Σταυροφόρων, να καθοδήγησε την διπλωματία του Ιωάννη στην Ανατολή. Αυτό γίνεται ακόμα σαφέστερο αν ληφθεί υπόψη πως, εάν ο Ρογήρος είχε στην κατοχή του την Αντιόχεια θα πετύχαινε την γεωγραφική περικύκλωση της Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, εάν ο Ιωάννης δεν παρουσιαζόταν στους Αντιοχείς ως ισχυρός προστάτης τους, ήταν υπαρκτός ο κίνδυνος μιας νέας σταυροφορίας με στόχο την υποστήριξη των Αγίων Τόπων.

³³⁵ Βλ. ενδεικτικά Lilie, *Crusader States*, 138-141, Magdalino, *Manuel*, 37-40

**Μανουήλ Α΄ Κομνηνός
(1143-1180)**

1. Διεθνές Σύστημα: Συνέχεια και μεταβολή

Διεθνείς και εσωτερικές συνθήκες

Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός κληρονόμησε μια εντυπωσιακή στρατιωτική και πολιτική μηχανή.³³⁶ Στο απόγειο της βασιλείας του είχε αναγνωριστεί ως επικυρίαρχος όλων των σταυροφορικών κρατών, καθώς και του Ρουμ, της Ουγγαρίας και της Σερβίας. Παράλληλα είχε τονώσει την βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία, ώστε να αντιμετωπίζει την αυξανόμενη γερμανική επιρροή. Η απειλή αντίστοιχα των Νορμανδών είχε περιοριστεί. Η βενετική ισχύς αυξανόταν, αλλά το ίδιο συνέβαινε και με τις υπόλοιπες ναυτικές πόλεις της Ιταλίας, τις οποίες οι βυζαντινοί ιθύνοντες έπρεπε να λαμβάνουν πλέον υπόψιν.

Όπως ο πατέρας του, έτσι και ο Μανουήλ φαίνεται να παρέλαβε μια ακμαία οικονομία και είχε συνεπώς την ευχέρεια να ξοδεύει απλόχερα. Παρά την απρόοπτη διαδοχή του στον θρόνο, ανέλαβε την εξουσία χωρίς σημαντικές αντιδράσεις.³³⁷ Κατά την βασιλεία του η Αυτοκρατορία γνώρισε ασφάλεια στο εσωτερικό και τα μεγάλα πληθυσμιακά κέντρα ήκμασαν.³³⁸ Ο Μανουήλ ήταν πρωταρχικά στρατιώτης και είχε κερδίσει τον σεβασμό του στρατού του. Δίχαζε την αυλή του εξ αιτίας της φαινομενικά φιλοδυτικής στάσης του. Ο Χωνιάτης κατηγορεί τον Μανουήλ επισημαίνοντας πως οι σπατάλες του ήταν άσκοπες, ανούσιες και πως συνήθως αναλωνόταν σε περιττά ακριβά δώρα προς τους Λατίνους. Τα διπλωματικά δώρα

³³⁶ Για τον βίο και την βασιλεία του Μανουήλ βλ. Βάρζος, *Γενεολογία*, 422-477, Magdalino, *Manuel, Ahrweiler, La Mer*, 233-271 και Angold, *Byzantine Empire*, 191-240

³³⁷ Κίνναμος, 29-34.

³³⁸ Magdalino, *Manuel*, προλεγόμενα.

φυσικά δεν ήταν επινόηση του Μανουήλ, αλλά αποτελούσαν πάγια βυζαντινή τακτική.³³⁹ Ο ιστοριογράφος ρίχνει την ευθύνη της άλωσης κατά βάση στις επιλογές αυτού του αυτοκράτορα, αλλά ταυτόχρονα παραμένει αντικειμενικός και συχνά στο κείμενό του δηλώνει θαυμασμό για τον Μανουήλ.

Ο Μανουήλ εξέφρασε στο μέγιστο τις ιδέες της *Κομνήνειας παλινόρθωσης* που είχαν αναπτυχθεί πιο προσεχτικά από τους προγόνους του και αξιοποίησε σε υπερθετικό βαθμό τα διπλωματικά εργαλεία που είχε στην διάθεσή του.³⁴⁰

Απόκλιση από την πολιτική των προκατόχων

Η εξωτερική πολιτική του αυτοκράτορα επηρεάστηκε, όπως ήταν φυσικό, από την έντονη προσωπικότητά του. Η εμφανώς παρορμητική του φύση, την οποία μαρτυρά η ιστοριογραφία,³⁴¹ σε συνδυασμό με το όνειρο της εδαφικής αποκατάστασης της αυτοκρατορίας σε απολεσθέντα εδάφη (*Renovatio imperii Romanorum*), παρότι οδήγησε σε κάποιες μεγάλες επιτυχίες, πολλές φορές ενέπλεξε την Αυτοκρατορία σε δαπανηρές, μακροχρόνιες και εν τέλει ζημιογόνες εκστρατείες. Το γεγονός αυτό που μπορεί να χαρακτηριστεί ως *αυτοκρατορική υπερεπέκταση*, εν τέλει οδήγησε σε μια σειρά από υπερπόντιες καταστροφές με δυσβάστακτες κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες για την Αυτοκρατορία.

Ο Μανουήλ μπορούσε, με το ατομικό του χάρισμα, να κερδίζει τους ξένους ηγέτες. Όμως, ο σαφώς *μακιαβελικός* πολιτικός οπορτουνισμός του ελάχιστα επηρεαζόταν από την φιλοδυτική του φύση σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Σε αντίθεση με τον Ιωάννη, που ακολουθούσε μια πολιτική αμυντικού ρεαλισμού, ο Μανουήλ ήταν σαφώς επιθετικός ρεαλιστής στην προσέγγιση του προς τα διεθνή. Ο επιθετικός ρεαλισμός υποστηρίζει ότι η διεθνής αναρχία – η απουσία παγκόσμιας κυβέρνησης – παρέχει στα κράτη ισχυρά κίνητρα για επέκταση παρά για διατήρηση βιώσιμων ισορροπιών. Όλα τα κράτη προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τη ισχύ τους σε σχέση με άλλα κράτη επειδή μόνο τα πιο ισχυρά μπορούν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους.

³³⁹ Χωνιάτης, 204.83-89. Βλ. επίσης Angold, *Byzantine Empire*, 257, Magdalino, *Manuel*, 9

³⁴⁰ Magdalino, *Manuel*, 104.

³⁴¹ Χωνιάτης, 175.44-46.

Παρότι εξαιρετικά δραστήριος, όπως άλλωστε ο Αλέξιος και ο Ιωάννης, και εξαιρετικά ευέλικτος στον διπλωματικό τομέα, σπάνια φαίνεται να είχε μακροπρόθεσμο σχέδιο, σε αντίθεση με τους προκατόχους του. Δέσμιος του ιδεολογικού αφηγήματος της *οικουμενικότητας*, πέρα από τον αόριστο στόχο του *Renovatio imperii*, δεν φαίνεται να είχε καθορισμένους επιμέρους στόχους και λειτουργούσε αυθόρμητα. Σαφώς πιο επιθετικός, τόσο στρατιωτικά όσο και διπλωματικά, δεν γνώρισε τον φόβο της κατάρρευσης της Αυτοκρατορίας, γι' αυτό δεν ήταν προσεκτικός όσο οι προηγούμενοι Κομνηνοί.

2. Διαπροσωπικές σχέσεις: Η περίπτωση της Γερμανίας

Ζενίθ διπλωματικών αλληλεπιδράσεων: Κορράδος

Όταν ανήλθε στον θρόνο ο Μανουήλ, υπήρχαν ήδη προχωρημένες διαπραγματεύσεις για την τέλεση γάμου του με την Βέρθα της Γερμανίας. Ήδη, επανειλημμένα αποστέλλονταν πρεσβείες ανάμεσα στα δύο κράτη για το συγκεκριμένο θέμα.³⁴² Οι σχέσεις των δύο αυτοκρατοριών ήταν στενές από την εποχή του Ιωάννη με κεντρικό άξονα την προσπάθεια περιορισμού της Σικελίας. Ο Μανουήλ, ως αυτοκράτορας πλέον, απέστειλε πρεσβεία (1144) στον Κορράδο, ζητώντας καλύτερο ταίρι, προκειμένου να επισφραγιστεί η συμμαχία.³⁴³ Βάσει της βυζαντινής διπλωματικής πρακτικής, ο γάμος θα έπρεπε να αποδίδει τα μέγιστα δυνατά οφέλη. Αυτό το αίτημα φαίνεται να εξόργισε τον Γερμανό, αλλά τελικά υποχώρησε. Κατά συνέπεια, ο Κορράδος υποχρεώθηκε να υιοθετήσει την Βέρθα – αδελφή της γυναίκας του – καθιστώντας την καταγωγή της *ἐξ Ἀλαμανῶν, γένους τῶν ἐπὶ δόξης καὶ πάνυ λαμπρῶν*.³⁴⁴ Για το ζήτημα της προίκας έλαβαν χώρα εκτεταμένες συζητήσεις. Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν πως η Βέρθα προικίστηκε με την «Ιταλία» εννοώντας, κατά πάσα πιθανότητα, την περιοχή της Απουλίας και Καπούας, παλιά βυζαντινά εδάφη.³⁴⁵ Το ενδιαφέρον που δειλά είχε αρχίσει να αναπτύσσει ο Ιωάννης για την κάτω Ιταλία, αυξήθηκε κατά την εποχή του Μανουήλ. Η υπόσχεση της προίκας πρέπει να συμφωνήθηκε – αν όντως συμφωνήθηκε – μόνο προφορικά. Είναι αμφίβολο αν ο Κορράδος θα ήταν δεκτικός σε μια βυζαντινή παλινόρθωση στην Ιταλία, πόσο μάλλον να το δήλωνε δημόσια. Βέβαια, μια υπόσχεση δεν κόστιζε τίποτα, όσο τα εδάφη αυτά τα κατείχε ο Ρογήρος. Με αυτή την συμφωνία ο Κορράδος κέρδισε γόητρο και εντός και εκτός της χώρας του, δίχως να του κοστίζει τίποτα.³⁴⁶

Κατά τα χρόνια του Κορράδου οι διμερείς σχέσεις, παρότι δοκιμάστηκαν από την θύελλα της Β΄ Σταυροφορίας, παρέμειναν φιλικές.³⁴⁷ Μετά την αποτυχία της σταυροφορίας, ο Κορράδος Γ΄ επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη (1147). Εκεί έγινε

³⁴² Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 258-275.

³⁴³ Magdalino, *Manuel*, 42-43.

³⁴⁴ Χωνιάτης, 53.58-59.

³⁴⁵ Κίνναμος 87.6-9. Βλ. Επίσης, Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 266-269 βλ. ειδικά παραπομπές 1024, 1027, 1029.

³⁴⁶ Magdalino, *Manuel*, 43, 53.

³⁴⁷ Βλ. Παρακάτω, 90.

δεκτός από τον αυτοκράτορα Μανουήλ με μια λαμπρή τελετή υποδοχής, οργανωμένη επιμελώς με στόχο να εντυπωσιάσει τον Γερμανό.³⁴⁸ Κατόπιν, ο αυτοκράτορας του προσέφερε εφόδια και δώρα. Καθώς ο Κορράδος νόσησε, ο Μανουήλ του παρείχε αυτοπροσώπως ιατρική περίθαλψη, καθιστώντας αυτή την συνάντηση κορυφής σαφώς την πιο ξεχωριστή της Κομνήνειας περιόδου. Στο διάστημα των λίγων μηνών που ο Κορράδος έμεινε στην πρωτεύουσα, ο Μανουήλ πρέπει να τον «κέρδισε» διπλωματικά και η προγενέστερη πολεμική της σταυροφορίας να ξεχάστηκε.

Το 1148 οι δύο ηγέτες συναντήθηκαν ξανά στην Θεσσαλονίκη, όπου υπέγραψαν συνθήκη στην οποία αναφέρεται ο Κίνναμος. Στην Θεσσαλονίκη συνήψαν εκ νέου δυναστικό γάμο,³⁴⁹ ενώ επικυρώθηκαν τα προσυμφωνηθέντα για κοινή επιχείρηση κατά του Ρογήρου και για διαμοιρασμό των νορμανδικών εδαφών.

Οι σχέσεις πρέπει να παρέμειναν εξαιρετικά ισχυρές για τα επόμενα χρόνια. Αυτό αποδεικνύεται από την προσπάθεια σύναψης τρίτου δυναστικού γάμου, ανάμεσα στον γιο του Κορράδου και μια πριγκίπισσα της επιλογής της Βέρθας (1150).³⁵⁰ Αργότερα ξανά ανάμεσα στον Κορράδο και μια βυζαντινή πριγκίπισσα (1152) και τέλος ανάμεσα στον Φρειδερίκο και την ανιψιά του αυτοκράτορα (1153-1156).³⁵¹ Είναι σαφές πως η Βέρθα αποτελούσε σημαντικό πολιτικό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες, όπως φαίνεται από την συχνή αλληλογραφία της με την πατρίδα.³⁵² Η Βέρθα πέθανε το 1160, στερώντας από τις τεταμένες πλέον σχέσεις των δύο πλευρών ένα μεγάλο διπλωματικό όπλο.³⁵³ Στην πραγματικότητα, η διπλωματική αξία του γάμου είχε αρχίσει να περιορίζεται σταδιακά από το 1152, μέχρι και το 1155, οπότε ανήλθε στον γερμανικό θρόνο ο εχθρικός προς το Βυζάντιο Φρειδερίκος Μπαρμπάροσα.

³⁴⁸ Κίνναμος, 86.10-87.11.

³⁴⁹ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 276-286.

³⁵⁰ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 286-289.

³⁵¹ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 290-296.

³⁵² Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 270-272.

³⁵³ Κίνναμος, 202.6-17.

Ναδάρ: Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα

Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Φρειδερίκου (1155-1190), οι σχέσεις παρέμεναν πολύ στενές, όπως μαρτυρά η διμερής αλληλογραφία, ενώ ο ίδιος ο Μπαρμπαρόσα επεδίωξε νέα γαμήλια σύνδεση. Κοινός στόχος παρέμενε η αντιμετώπιση του Ρογήρου. Οι διαπραγματεύσεις όμως, φαίνεται να τελμάτωσαν μετά από αρκετές ανταλλαγές πρεσβειών (1153-1156), ενώ το ζήτημα της προίκας της Βέρθας παρέμενε ανοιχτό. Για εσωτερικούς λόγους ο Φρειδερίκος διετέλεσε άλλο γάμο και οι διαπραγματεύσεις έσπασαν (1156).³⁵⁴ Η εκ μακρού αναμενόμενη βυζαντινο-γερμανική επίθεση κατά των Νορμανδών είχε άδοξο τέλος. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας κινδύνευε να μείνει εκτός των πολιτικών εξελίξεων της Ιταλίας.

Φαίνεται πως ο Μανουήλ επεδίωκε να αναλάβει το βάρος μιας ιταλικής εκστρατείας ο Φρειδερίκος, παρά την γερμανο-παπική *Συνθήκη της Κωνσταντίας (1153)*. Κατ' αυτήν ο πάπας έστεψε τον Φρειδερίκο βασιλιά, ενώ συμφώνησαν πως δεν θα δέχονταν βυζαντινές κτίσεις στην Ιταλία.³⁵⁵ Στην προσπάθειά του ο Μανουήλ να μην αποκοπεί από τις πολιτικές εξελίξεις της Ιταλίας, συνέχισε τις διαπραγματεύσεις, αποστέλλοντας πρεσβεία αποτελούμενη από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο και τον Ιωάννη Δούκα, με στρατεύματα και σημαντικά χρηματικά ποσά για να χρηματοδοτήσουν τον πόλεμο του Φρειδερίκου. Στην περίπτωση που εκείνος ανταποκρινόταν αρνητικά, τα ποσά θα αναλώνονταν σε μία μονομερή εκστρατεία.³⁵⁶

Η σταδιακή ισχυροποίηση της γερμανικής Αυτοκρατορίας έφερε εκ νέου στην επιφάνεια την υποβόσκουσα σύγκρουση των δύο αυτοκρατοριών.³⁵⁷ Τόσο ο Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα, όσο και ο Μανουήλ διεκδικούσαν αμφότεροι τον τίτλο του μοναδικού οικουμενικού αυτοκράτορα της Ρώμης. Ο Φρειδερίκος αναφέρει τον Μανουήλ ως *Imperator Constantinopolitanus*.³⁵⁸ Σε διπλωματικό επίπεδο, ο τίτλος *Imperator Romanorum* φέρει μεγάλη βαρύτητα. Και οι δυο αυτοκρατορίες διεκδικούσαν το διπλωματικό γόητρο του συνεχιστή της Ρώμης. Η ιδεολογική

³⁵⁴ Magdalino, *Manuel*, 62.

³⁵⁵ Magdalino, *Manuel*, 58. Freed J., *Friedrich Barbarossa, The Prince and the Myth*, Γέιλ: Yale University Press, 2016, 110 και 116-122. Η συμφωνία της Κωνσταντίας έγινε με τον πάπα Ευγένιο Γ' (1145-1153) Κατά συνέπεια ο Μανουήλ φοβόταν την γερμανική αντίδραση στην περίπτωση που δρούσε μονομερώς.

³⁵⁶ Κίνναμος 135.13-136.2 βλ. παρακάτω, 83 Comyn R., *History of the Western Empire, From its Restoration by Charlemagne to the Accession of Charles*, Μίσιγκαν: University of Michigan Library, 2011, 230-233 και Freed, *Barbarossa*, 151.

³⁵⁷ Comyn, *Western Empire*, 230.

³⁵⁸ Magdalino, *Manuel*, 59.

σύγκρουση εκφράστηκε ως *πόλεμος δι' αντιπροσώπων* (*proxy war*) στα ιταλικά εδάφη.

Σχέσεις με την Γαλλία ως αντίβαρο στην Γερμανία

Κατά την Β' Σταυροφορία, ο Μανουήλ προσπάθησε ανεπιτυχώς να προσεγγίσει τον *Λουδοβίκο της Γαλλίας (1137-1180)*. Φαίνεται πως ο Μανουήλ δεν σταμάτησε την προσπάθεια, καθώς ανάμεσα στο 1178 και το 1180 επεδίωξε να επεκτείνει το δίκτυο των δυναστικών γάμων στην Αραγονία³⁵⁹, την Γαλλία και την βόρειο Ιταλία. Μ' αυτή την προσπάθεια ο Μανουήλ, που είχε αποξενωθεί σημαντικά από την δύση και είχε γίνει ο βασικός αντίπαλος του Φρειδερίκου, ήλπιζε να διαμορφώσει ένα δίκτυο στα νότια του Γερμανού για να τον παρεμποδίσει να κινηθεί επιθετικά. Αξίζει να σημειωθεί πως στις πρεσβείες του αυτοκράτορα συμμετείχαν Πιζαίοι και Γενουάτες απεσταλμένοι, επιβεβαιώνοντας την φιλία και την διπλωματική σύνδεση που πέτυχε με αυτές τις πόλεις.³⁶⁰ Το πιο σημαντικό συνοικέσιο ήταν σαφώς αυτό ανάμεσα στον *Αλέξιο Β' (1180-1183)* και την Αγνή, κόρη του Λουδοβίκου (1080).³⁶¹ Οι γάμοι αυτοί είχαν ως επιπλέον όφελος την εξομάλυνση των σχέσεων με την δύση και την προβολή γοήτρου, ειδικά προς τους πιο σημαντικούς για τον Μανουήλ αποδέκτες εκείνη την εποχή: τον πάπα και τις ιταλικές πόλεις. Ήταν μια αναγκαία αντίδραση, καθώς το 1177 είχε συναφθεί η *συνθήκη της Βενετίας*, η οποία ομαλοποιούσε τις σχέσεις ανάμεσα στον Φρειδερίκο, τον Πάπα και τις πόλεις της *λογγοβαρδικής συμμαχίας*, με συμμετοχή της Σικελίας.³⁶² Στην σύνοδο αυτή δεν προσκλήθηκαν Βυζαντινοί απεσταλμένοι, θέτοντας ουσιαστικά την ταφόπλακα των φιλοδοξιών του Μανουήλ στην δύση. Καμία, είτε συμμαχική είτε εχθρική ιταλική δύναμη, δεν αναγνώριζε τα βυζαντινά δικαιώματα την Ιταλία. Ο πάπας *Αλέξανδρος Γ' (1159-1181)* αναγνώρισε τον Μπαρμπαρόσα ως τον μοναδικό αυτοκράτορα της Ρώμης.³⁶³

³⁵⁹ Η προσπάθεια απέτυχε, από φόβο του βασιλιά της Αραγονίας για άμεσα αντίποινα από τον Φρειδερίκο. Βλ. Παναγοπούλου *διπλωματικοί γάμοι*, 357.

³⁶⁰ Παναγοπούλου *διπλωματικοί γάμοι*, 355- 361 για γάμο με τον Γουλιέλμο του Μονπελιέ στην νότιο Γαλλία. βλ. ειδικά σελ. 418.

³⁶¹ Παναγοπούλου *διπλωματικοί γάμοι*, 368- 376.

³⁶² Freed, *Barbarossa*, 401-405.

³⁶³ Γεγονός που ως τότε η στενή σχέση του Μανουήλ με τον πάπα είχε αποτρέψει. Βλ. Χωνιάτης, 200.70-77.

Συμπεράσματα

Ο Μανουήλ υπήρξε εξαιρετικός στο να αντιδρά και να προσαρμόζεται στις διπλωματικές εξελίξεις, αλλά είναι αμφισβητήσιμο εάν η σύγκρουση με την Γερμανία θα είχε πραγματικά οφέλη για την Αυτοκρατορία. Όπως ο Μανουήλ δεν επηρεαζόταν από συναισθήματα συμπάθειας όταν ασκούσε διεθνή πολιτική, έτσι και ο Γερμανός αυτοκράτορας. Παρά τα αντιβυζαντινά του συναισθήματα, ο Φρειδερίκος, αρχικά τουλάχιστον, δεν ήταν αντίθετος στην συνεργασία με την Αυτοκρατορία. Ήταν εσωτερικοί κυρίως οι λόγοι που την διέκοψαν. Συνεπώς, οι δρώντες παράγοντες της εξωτερικής πολιτικής λειτουργούν με λογική, πραγματισμό και στόχο τα μέγιστα συμφέροντα του κράτους που εκπροσωπούν, καταπιέζοντας προσωπικές προτιμήσεις. Φυσικά, στα πλαίσια ενός φεουδαρχικού συστήματος είναι ακόμα πιο σημαντικές οι διαπροσωπικές σχέσεις δύο ηγετών.

3. Το διπλωματικό δίκτυο του Μανουήλ

Όσο η Δύση και η Αυτοκρατορία ήταν απασχολημένες με την Β΄ Σταυροφορία, ο Ρογήρος λεηλάτησε και κατέλαβε εδάφη της Ελλάδας. Οι επιθέσεις του Ρογήρου, σε συνδυασμό με ευνοϊκές συνθήκες στην Ιταλία, επέτρεψαν στον Μανουήλ να επέμβει στρατιωτικά σ' αυτήν. Στόχος του ήταν, αρχικά να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς ενώ αργότερα να αναπτύξει σχέσεις με τις πόλεις της βορείου Ιταλίας, τους Νορμανδούς και τον Πάπα, προκειμένου να ανακόψουν τον Γερμανό αυτοκράτορα.

Ο Μανουήλ συνεπώς έστρεψε τις φιλοδοξίες της *παλινόρθωσης* δυτικά, όταν το 1155 ο Ρογήρος πέθανε και ανέβηκε στον θρόνο ο γιός του, *Γουλιέλμος (1154-1166)*. Σε συνδυασμό με μια ανάπαυλα στις συγκρούσεις με τους Ούγγρους – που δρούσαν σε συνεργασία με τον Ρογήρο – βρέθηκε η ιδανική στιγμή για μια βυζαντινή επιστροφή στην Ιταλία.³⁶⁴ Ο αυτοκράτορας απέστειλε πρεσβεία της οποίας ηγούνταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος και τον Ιωάννης Δούκας, προκειμένου να προσεταιριστούν τον Φρειδερίκο, με σκοπό την πραγμάτωση της πολυαναμενόμενης κοινής εκστρατείας.³⁶⁵ Οι πρέσβεις έφεραν μαζί τους τεράστια χρηματικά ποσά, σαν δώρο στον ηγεμόνα.³⁶⁶ Καθώς η συμμαχία δεν ευοδώθηκε και ο Φρειδερίκος επικεντρώθηκε σε εσωτερικά προβλήματα, οι Παλαιολόγος και Δούκας θα δρούσαν μονομερώς.³⁶⁷

Ο Μανουήλ δεν υπήρξε φειδωλός κατά την εκστρατεία. Ανάλωσε τεράστιους πόρους στην ανάπτυξη ενός δικτύου πελατειακών σχέσεων. Απολάμβανε τις υπηρεσίες Ιταλών ευγενών οι οποίοι, αφότου είχαν εκδιωχθεί από τον Ρογήρο, όπως ο Αλέξανδρος της Απουλίας ή ο Ροβέρτος της Βασσανβίλλας,³⁶⁸ κατέφυγαν στην αυλή του και αποτελούσαν αξιόπιστους συμμάχους. Επίσης, τοπικοί άρχοντες πρόθυμοι να εξεγερθούν κατά των Νορμανδών είχαν ταχθεί με το μέρος της Αυτοκρατορίας.³⁶⁹ Το υπερπόντιο εγχείρημα του Μανουήλ δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει δίχως τους τοπικούς συμμάχους του να δρουν ως αποσταθεροποιητικός παράγοντας. Φυσικά η υπηρεσία τους αμειβόταν αδρά με δώρα και χρήματα. Ταυτόχρονα, φαίνεται ότι στην

³⁶⁴ Κίνναμος, 136.3-7.

³⁶⁵ Norwich, *Decline*, 112.

³⁶⁶ Κίνναμος, *Επιτομή*, 135.13-136.14.

³⁶⁷ Magdalino, *Manuel*, 59.

³⁶⁸ Κίνναμος, 135.15-17, Χωνιάτης, *Διήγησις*, 91.19-21.

³⁶⁹ Κίνναμος 107. Χωνιάτης, *Διήγησις*, 91.21-24. Βλ. επίσης Magdalino, *Manuel*, 83-84.

Ιταλία οι βυζαντινοί πράκτορες διενεργούσαν σαμποτάζ και επίσης ασκούσαν θρησκευτική διπλωματία υπό την μορφή δωρεών προς λατινικές εκκλησίες.³⁷⁰

Η εκστρατεία αρχικά ήταν ιδιαίτερα επιτυχημένη, καθώς οι ιταλικές πόλεις μία προς μία παραδίδονταν, είτε μετά από μάχη είτε μετά από χρηματισμό. Όμως, μετά τις αρχικές νίκες, το κοινό μέτωπο Βυζαντινών και Ιταλών άρχισε να παρουσιάζει τριγμούς (1155-1158).³⁷¹ Ωστόσο, παρά την εν τέλει αποτυχία της εκστρατείας, ο Μανουήλ, μετριάζοντας την ήττα,³⁷² φάνηκε ιδιαίτερα ευέλικτος στο να αλλάξει στρατηγική.

Σχέσεις με τις Ιταλικές Πόλεις

Καθώς ο πόλεμος κατά των Νορμανδών είχε τελματωθεί και οι συμμαχικοί δεσμοί με τον Φρειδερίκο είχαν ατονήσει, ο Γερμανός εισέβαλε εκ νέου στην Ιταλία. Σ' αυτή την απόφαση ρόλο έπαιξε και η βυζαντινο-παπική προσέγγιση του Μανουήλ. Για να απαντήσει στην γερμανική απειλή, ο Μανουήλ προχώρησε σε διαπραγματεύσεις με τον Γουλιέλμο.³⁷³ Παράλληλα, απέστειλε τον Αλέξιο Αξιούχο με νέα μεγάλα χρηματικά ποσά στην Ιταλία, προκειμένου να τονώσει το δίκτυο συμμαχιών της Αυτοκρατορίας.³⁷⁴ Εν τέλει ανταλλάχθηκαν όρκοι και επετεύχθη μια, έστω και ασταθής, ειρήνη – μια *λυκοφιλία* όπως την χαρακτηρίζει ο Χωνιάτης.³⁷⁵ Αυτή αποτελεί τεράστια στροφή στην Κομνήνεια διπλωματία, βασικός άξονας της οποίας έως τότε ήταν η σύγκρουση με τους Νορμανδούς. Καθώς ήταν αμφίβολο πως με ωμή στρατιωτική δύναμη θα μπορούσε ο Μανουήλ να νικήσει τον Φρειδερίκο, τα συμμαχικά κράτη επρόκειτο να δράσουν ως πολλαπλασιαστές ισχύος.³⁷⁶ Οι πράξεις αυτές φυσικά συνεπάγονταν διαρκώς αυξανόμενο οικονομικό κόστος.

Από τον Χωνιάτη μαθαίνουμε επίσης πως με πολυδάπανες δωρεές εξαγοράστηκε η φιλία της Βενετίας, της Σιένας, της Πίζας και ακόμη σημαντικότερα της Γένοβας

³⁷⁰ Hiestand R., “Manuel I. Komnenos und Siena”, *Byzantinische Zeitschrift* 79(1), 1986, 29-34, εδώ 31.

³⁷¹ Κίνναμος, 151-152. Βλ. επίσης Duggan A., “Totius christianitatis caput. The Pope and the Princes”, στο Bolton B. και Duggan A. (επιμ.), *Adrian IV, the English Pope, (1154-1159)*, Λονδίνο: Ashgate Publishing, 2003, 105-156, εδώ 122.

³⁷² Κίνναμος, 169.20-170.5.

³⁷³ Κίνναμος, 173.13-175.23, Χωνιάτης, *Διήγησις*, 97.63-68.

³⁷⁴ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 97.69-72.

³⁷⁵ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 98.95-97. Κίνναμος, *Έπιτομή*, 175.20-21.

³⁷⁶ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 199.43-53, βλ. επίσης Μέριανος, “δώρο”, 206.

(1155) και της Ανκόνας.³⁷⁷ Η σημασία της Γένοβας ειδικά, ως ανερχόμενης δύναμης, φαίνεται από τα προνόμια που έλαβε.³⁷⁸ Βάσει της χρονολόγησης είναι φανερό πως η συμμαχία συνήφθη στα πλαίσια της εκστρατείας στην νότιο Ιταλία. Παράλληλα, η πόλη ήταν σε γεωγραφικά κομβικό σημείο, ώστε να ανακόψει τον Φρειδερίκο ενώ μπορούσε να αποτελέσει αντίβαρο στην βενετική απειλή. Ως αποτέλεσμα της συμφωνίας δημιουργήθηκε γενοβέζικη συνοικία και αποβάθρα στην αυτοκρατορική Πόλη, ενώ οι δασμοί μειώθηκαν στο 4%. Σε αντάλλαγμα η Γένοβα όφειλε να έχει τους ίδιους φίλους και εχθρούς με τον αυτοκράτορα. Αυτό δεν εμπόδισε την Γένοβα να προβεί σε συμφωνία με τον Φρειδερίκο το 1162. Οι σχέσεις των δύο κρατών αντιμετώπισαν διπλωματικά εμπόδια, μέχρις ότου ομαλοποιήθηκαν ξανά το 1170.³⁷⁹ Χαρακτηριστικό επίσης είναι το παράδειγμα της Ανκόνας που έγινε βυζαντινή βάση στην Ιταλία, αποδεχόμενη τον Μανουήλ ως επικυρίαρχο.³⁸⁰ Κατά τον Χωνιάτη, δεν υπήρχε πόλη στην Ιταλία που να μην διαθέτει ένα δίκτυο ευγενών προσφιλών προς τον αυτοκράτορα.³⁸¹ Το δίκτυο συμμαχιών του αυτοκράτορα, αν και δαπανηρό, ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό στην Λογγοβαρδία,³⁸² όπου επιτυχημένα ανέκοψε την πορεία του Φρειδερίκου, ενώ στο Μιλάνο παραχώρησε τους αναγκαίους πόρους για την ανοικοδόμηση των τειχών της πόλης μετά την λεηλασία της (1162).³⁸³

Σχέσεις με τον πάπα

Μια από τις πιο φιλόδοξες διπλωματικές προθέσεις του Μανουήλ αφορούσε την επανένωση των εκκλησιών. Ο ζήλος του Μανουήλ ήταν σαφώς μεγαλύτερος από του πατέρα του. Ο Ιωάννης ήθελε κυρίως να κρατά τον πάπα σε συζητήσεις για να εξασφαλίσει τα νώτα του. Ο Μανουήλ αντίθετα φιλοδοξούσε να παρέμβει σε εδάφη άμεσου ενδιαφέροντος για την παποσύνη. Η πρώτη φάση της προσέγγισης έγινε με τον πάπα **Αδριανό Δ' (1154-1159)**, κατά την εκστρατεία στην Απουλία το 1155.

³⁷⁷ Χωνιάτης, 199.59-62. Βλ. Επίσης Abulafia D., Ancona, “Byzantium and the Adriatic, 1155-1173”, *Papers of the British School at Rome*, 52, 1984, 195-216.

³⁷⁸ Βλ. Day G., “Manuel and the Genoese: A Reappraisal of Byzantine Commercial Policy in the Late Twelfth Century”, *The Journal of Economic History*, 37(2), 1977, 289-301. Βλ. ειδικά σελ. 292-293

³⁷⁹ Οι σχέσεις των δύο κρατών διαταράχθηκαν από επεισόδια στην Κωνσταντινούπολη. Μέχρι το 1180 είχαν σαφώς αναθερμανθεί αρκετά, ώστε η Γένοβα να αναλάβει την τιμή να μεταφέρει την πριγκίπισσα Αγνή της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη για τον αρραβώνα της με τον Αλέξιο Β'. Βλ. Παναγοπούλου, διπλωματικοί γάμοι, 369. Βλ. επίσης Day G., “Manuel and the Genoese”, 289-290.

³⁸⁰ Abulafia, D., “Ancona, Byzantium and the Adriatic, 1155-1173”, *Papers of the British School at Rome*, 52, 1984, 194-216, εδώ 211.

³⁸¹ Χωνιάτης, 201.5-9.

³⁸² Κίνναμος, *Επιτομή*, 231.2-5, Χωνιάτης, 200.64-65., Βλ. επίσης Magdalino, *Manuel*, 83-84.

³⁸³ Χωνιάτης, 200.78-82.

Υπήρχε αμοιβαία διάθεση προσέγγισης. Ο Μανουήλ προσέφερε στην Αγία Έδρα πλουσιοπάροχα δώρα, αλλά και στρατιωτική βοήθεια, με αντάλλαγμα οχυρωμένες θέσεις και πόλεις στην Απουλία.³⁸⁴ Παράλληλα, ο αυτοκράτορας, λόγω της βαθιάς του επιθυμίας να πετύχει το *Renovatio imperii* είχε μάλλον ειλικρινή διάθεση συμφιλίωσης, παρά συγκυριακό συμφέρον. Ο πάπας εξάλλου, έβλεπε με ικανοποίηση την αποδυνάμωση των Νορμανδών. Ο Κίνναμος αναφέρει πως ο πάπας ήταν αυτός που πήρε την πρωτοβουλία των συνομιλιών στέλνοντας απεσταλμένους στο εκστρατευτικό σώμα που είχε αποβιβαστεί στην Ιταλία.³⁸⁵ Με ανταλλαγή επιστολών συζητήθηκαν θεολογικά ζητήματα. Εν τέλει, η προσπάθεια απέτυχε, όπως και όλες οι προηγούμενες, εξ αιτίας της ακαμψίας του πάπα σχετικά με το *παπικό πρωτείο*. Η διπλωματική αυτή αποτυχία συνέβαλε στην επαναπροσέγγιση πάπα - Νορμανδών και στην αποτυχία της εκστρατείας στην Ιταλία.³⁸⁶

Μετά τον θάνατο του Αδριανού, το 1159, ο Φρειδερίκος παρενέβη στην εκλογή νέου πάπα.³⁸⁷ Αυτή η παρέμβαση αποτέλεσε προσβολή για την Αυτοκρατορία. Ο Φρειδερίκος υποστήριξε τον αντίπαπα Βίκτορα Δ΄ ενώ ο πάπας *Αλέξανδρος Γ΄* απέστειλε πρεσβεία στον Μανουήλ προκειμένου να ζητήσει την βοήθειά του.³⁸⁸ Το παπικό σχίσμα στην Ιταλία, διατηρήθηκε μέχρι το 1177 και την *συνθήκη της Βενετίας*, οπότε και ο Φρειδερίκος ενέδωσε. Για τον Μανουήλ το σχίσμα αποτέλεσε ευκαιρία με μικρό ρίσκο αλλά με μεγάλες δυνητικές ανταμοιβές. Αφενός θα περιόριζε την γερμανική επιρροή στην Ιταλία ενώ ταυτόχρονα θα νομιμοποιούσε την δική του. Αφετέρου θα πετύχαινε την πολυπόθητη *επανένωση* των Εκκλησιών και θα κέρδιζε πανευρωπαϊκό γόητρο με τον ίδιο ως αναγνωρισμένο *Imperator Romanorum* και «προστάτη της Χριστιανοσύνης».³⁸⁹ Φυσικά τα εμπόδια ήταν τεράστια. Ο Μανουήλ παρέμενε ένας σχισματικός άλλωστε αυτοκράτορας.

Καθώς η απειλή από τον Μπαρμπαρόσα εντεινόταν, ο Πάπας Αλέξανδρος βρισκόταν σε σοβαρό κίνδυνο και οι πιθανότητες μιας συμφωνίας έμοιαζαν υπαρκτές, ειδικά σε συνδυασμό με την θερμή υποστήριξη που απολάμβανε η Αυτοκρατορία στις ιταλικές

³⁸⁴ Comyn, *Western Empire*, 248-249.

³⁸⁵ Κίνναμος, *Έπιτομή*, 146.17 – 147.2.

³⁸⁶ Κίνναμος, 170.20-21. Για αναλυτικά την επιστολογραφία και τα θεολογικά επιχειρήματα βλ. Τορνίκης, *Επιστολές*, 324-335.

³⁸⁷ Μεταξύ άλλων, για να περιορίσει τις σχέσεις της παποσύνης με τους Νορμανδούς.

³⁸⁸ Robinson I. S., *The Papacy, 1073–1198*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 1990, 472-497.

³⁸⁹ Βλ. επίσης Angold, *Byzantine Empire*, 212-213.

πόλεις.³⁹⁰ Ο Αδριανός και ο Αλέξανδρος ζήτησαν την αναγνώριση του παπικού πρωτείου στους απανταχού χριστιανούς αλλά και την πολιτική τους ανεξαρτησία από τον αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ, από την άλλη πλευρά, ήθελε μια επίσημη αναγνώριση της κοσμικής εξουσίας του πάνω στον χριστιανικό κόσμο.³⁹¹ Έστειλε δύο φορές πρεσβεία στον πάπα Αλέξανδρο Γ' (1167 και 1169) προσφέροντας την επανένωση των εκκλησιών, αλλά ο Αλέξανδρος αρνήθηκε και εν τέλει οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν. Η στιγμή είχε παρέλθει διπλωματικά, καθώς η γερμανική απειλή είχε περιοριστεί και δεν υπήρχε πλέον η ανάγκη βυζαντινής προστασίας. Ο πάπας κατέστη απρόθυμος να συνεχίσει την προσέγγιση.³⁹² Η προσωπική ανάμειξη του αυτοκράτορα σε θέματα δόγματος ασφαλώς δεν ήταν σπάνια, και αποτελεί άλλο ένα σημάδι της βαθιά πραγματιστικής πολιτικής του Μανουήλ.

Σχέσεις με την Βενετία

Ο Μανουήλ κλήθηκε να αντιμετωπίσει την αυξανόμενη βενετική απειλή. Αρχικά ο Μανουήλ δεν επικύρωσε τα βενετικά προνόμια. Η ανανέωση εν τέλει έγινε με νέο χρυσόβουλο, υπό την απειλή των νορμανδικών λεηλασιών το 1147 και την άλωση της Κέρκυρας. Οι όροι φαίνεται να ήταν οι ίδιοι με το 1126. Το 1148, με νέο χρυσόβουλο, ο αυτοκράτορας επεξέτεινε την βενετική συνοικία στην Κωνσταντινούπολη και τις αποβάθρες των Βενετών. Σαν αντάλλαγμα μίσθωσε τον βενετικό στόλο για 6 μήνες. Σκοπός του αυτοκράτορα εκείνη την στιγμή πρέπει να ήταν απόβαση στην Ιταλία, κάτι που δεν έγινε την δεδομένη στιγμή λόγω του ουγγρικού παράγοντα. Το 1149 η Κέρκυρα ανακτήθηκε με την αρωγή του βενετικού στόλου.³⁹³ Στα πλαίσια της εκστρατείας επανήλθαν στην επιφάνεια οι τεταμένες σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και στην Βενετία.³⁹⁴

Οι σχέσεις με την Βενετία δέχθηκαν ισχυρό πλήγμα από το 1167, όταν ο Μανουήλ, μετά τις συγκρούσεις με την Ουγγαρία, ενσωμάτωσε στην χώρα του την Δαλματία

³⁹⁰ Κίνναμος, 261-262, Χωνιάτης, 201.5-6, Βλ. επίσης Angold, *Byzantine Empire*, 213.

³⁹¹ Classen P., "Das Konzil von Konstantinopel 1166 und die Lateiner", *Vorträge und Forschungen: Ausgewählte Aufsätze von Peter Classen*, 28, 1983, 117-146, 117-118, 122-123 και Darrouzès J., "Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine", *Revue des études byzantines*, 23, 1956, 42-88, εδω 74-77.

³⁹² Magdalino, *The Empire of Manuel I Komnenos*, 84, 98, Birkenmeier J., *The Development of the Komnenian Army*, Λάιντεν: Brill, 2022, 114.

³⁹³ Χωνιάτης, 77-79.

³⁹⁴ Χωνιάτης, 84-87.

και την Κροατία, ενώ ο δόγης σύναψε συνθήκη με τον Φρειδερίκο (1154).³⁹⁵ Η ένταση συνεχίστηκε με την επίθεση Βενετών της Κωνσταντινούπολης στην γενοβέζικη συνοικία και την επακόλουθη άρνηση τους να προβούν σε αποζημιώσεις (1170).³⁹⁶ Στα πλαίσια της όλο και πιο ψυχρής σχέσης με την Βενετία, ο Μανουήλ προσέγγισε τον *Γουλιέλμο Β΄ (1166-1189)* προτείνοντας δυναστικό γάμο.³⁹⁷ Τον Μάρτιο του 1171 ο Μανουήλ προχώρησε σε μια απρόσμενη κίνηση: διέταξε να συλληφθούν και οι 20.000 Ενετοί έμποροι που βρίσκονταν εγκαταστημένοι σε αυτοκρατορικά εδάφη και να κατασχεθεί η περιουσία τους.³⁹⁸ Το βυζαντινό κράτος είχε έντονη ανάγκη για άμεσα έσοδα, οπότε οι Βενετοί κατέστησαν «αποδιοπομπαίοι τράγου». Το λαϊκό αίσθημα σίγουρα ευνόησε αυτή την απόφαση, λόγω της υπεροπτικής και αλαζονικής συμπεριφοράς των Βενετών. Ο αυτοκράτορας είχε προνοήσει, να τους αντικαταστήσει διπλωματικά με την ανερχόμενη δημοκρατία της Γένοβας. Η Βενετία εξοργισμένη, ως απάντηση έστειλε στόλο 120 πλοίων εναντίον του Βυζαντίου. Λόγω όμως της ιδιοφυούς διπλωματίας του Μανουήλ, ο οποίος καθυστέρωσε τους Βενετούς με αόριστες υποσχέσεις, αλλά και μιας επιδημίας, ο στόλος αυτός αναγκάστηκε να επιστρέψει ατιμασμένος στην Βενετία.³⁹⁹ Με την απομάκρυνση της βενετικής απειλής, ο αυτοκράτορας διέλυσε και το συμφωνημένο με όρκους συνοικέσιο με τον Γουλιέλμο. Κατά πάσα πιθανότητα, οι φιλικές σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας δεν αποκαταστάθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του Μανουήλ. Η μεταβολή στις σχέσεις με την Βενετία υπήρξε άλλη μια διαφοροποίηση από την πολιτική των προηγούμενων αυτοκρατόρων. Ο πραγματισμός του Μανουήλ γίνεται εκ νέου εμφανής. Οι σχέσεις με την Βενετία δεν ήταν πλέον αναγκαίες, καθώς είχε προσεταιριστεί την Γένοβα και την Σικελία.

Συμπεράσματα

Η επιρροή της αυτοκρατορίας ήταν τεράστια και μάλιστα δίχως την δύναμη των όπλων. Είτε με δωρεές, είτε με τον προσεταιρισμό ευγενών, είτε με την ανοικοδόμηση ναών, ο αυτοκράτορας πετύχαινε συχνά την οικειοθελή υποταγή των πόλεων. Οι ιταλικές πόλεις έβλεπαν τα οφέλη μιας σύνδεσης χωρίς τον κίνδυνο

³⁹⁵ Nicol, *Venice*, 93-95.

³⁹⁶ Κίνναμος 282-283.

³⁹⁷ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 344-347.

³⁹⁸ Magdalino, *Manuel*, 93, Nicol, *Venice*, 411.

³⁹⁹ Norwich, *Decline*, 131.

κατάκτησης.⁴⁰⁰ Η ικανότητα της Αυτοκρατορίας να παρεμβαίνει στις ιταλικές υποθέσεις είχε πλέον αποδειχθεί αλλά με μεγάλο κόστος. Δεδομένων των τεράστιων ποσοτήτων χρυσού που είχαν δαπανηθεί, έγιναν φανερά αφενός τα όρια προβολής ισχύος της Αυτοκρατορίας και αφετέρου τα όρια της διπλωματίας ως πολλαπλασιαστής ισχύος δίχως την παράλληλη στρατιωτική αρωγή. Παρότι το κόστος της εμπλοκής του Μανουήλ στην Ιταλία απομύζησε τεράστια χρηματικά ποσά από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο (περισσότερα από 2.000.000 υπέρπυρα), δεν απέφερε παρά μόνο περιορισμένα και βραχυχρόνια οφέλη.⁴⁰¹ Ωστόσο, οι Νορμανδοί της Σικελίας αποδυναμωμένοι έπαψαν να αποτελούν απειλή.

⁴⁰⁰ Magdalino, *Manuel*, 59.

⁴⁰¹ Magdalino, *Manuel*, 173. Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, Στάνφορντ: Stanford University Press, 1997, 638-643, επίσης Birkenmeier., *Komnenian Army*, 112-118.

4. Επιβολή υποτέλειας στην Ανατολή

Η Β΄ Σταυροφορία

Η σταυροφορία του 1147-1149 έλαβε χώρα υπό την πνευματική καθοδήγηση του *πάπα Ευγένιου Γ' (1145-1153)* ως συνέπεια των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν τα σταυροφορικά κράτη, ειδικά μετά τον θάνατο του Φούλκωνος της Ιερουσαλήμ, αλλά και την άλωση της Έδεσσας (1144). Όπως ο παππούς του 50 χρόνια νωρίτερα, ο Μανουήλ Κομνηνός βρέθηκε αντιμέτωπος με μια τεράστια πρόκληση. Ο αυτοκράτορας θα ήθελε να αποφύγει όχι μόνο μια επίθεση στην Πόλη, αλλά και τον σχηματισμό νέων σταυροφορικών κρατιδίων.

Παρότι το μέγεθος των σταυροφόρων δεν άγγιζε αυτό των στρατών της Α΄ Σταυροφορίας, ο φόβος και η ανησυχία για την επιβίωση της Βασιλεύουσας ήταν αντίστοιχος.⁴⁰² Ο Μανουήλ έκανε, κατά κοινή ομολογία, όλες τις αναγκαίες προετοιμασίες για να αντιμετωπίσει την έλευση των σταυροφόρων. Είχε προνοήσει να επισκευάσει τα τείχη της Πόλης,⁴⁰³ ενώ σύναψε ειρήνη με τον Μεσούντ του Ρουμ.⁴⁰⁴ Οι στρατοί της Β΄ Σταυροφορίας απαρτίζονταν από τον γερμανικό του Κορράδου, και τον γαλλικό του Λουδοβίκου. Ο τελευταίος είχε ισχυρούς δεσμούς με τον Ρογήρο της Σικελίας, αλλά και συγγενικούς δεσμούς με τα κρατίδια των Αγίων Τόπων. Αυτό τον καθιστούσε σαφώς μεγαλύτερη απειλή.⁴⁰⁵ Παράλληλα, η απουσία του Κορράδου από την Ιταλία ενθάρρυνε τον Ρογήρο να προχωρήσει σε λεηλασίες στην περιοχή της Ελλάδος.

⁴⁰² Για το Βυζαντινό αίσθημα υπεροχής απέναντι στους σταυροφόρους, πολιτικός εκφραστής του οποίου ήταν ο Μανουήλ, και μέσω πολιτικής έκφρασης ήταν η απαίτηση όρκων, βλ. Jeffreys E., και Jeffreys M., “the wild beast from the West: Immediate literary reactions in Byzantium to the second crusade”, στο Laiou και Mottahedeh, *Perspective of Byzantium*, 101-116, εδώ ειδικά 112 για την παρουσίαση του βυζαντινού λαού ως «περιούσιου», ένα στοιχείο στην καρδιά της βυζαντινής πολιτικής φιλοσοφίας που επηρέαζε βαθειά τις σχέσεις της Αυτοκρατορίας με άλλους λαούς και έδινε πνευματική υπόσταση στην έννοια της αυτοκρατορικής υπεροχής.

⁴⁰³ Χωνιάτης, *Διήγησις*, 62.93-95. Βλ. επίσης Μαγδαλινός Πρόδρομος, π.20, όπως εμφανίζεται στο Jeffreys, Jeffreys, “Wild Beast”, 107-108.

⁴⁰⁴ Σε επικοινωνία με τον Λουδοβίκο ο Μανουήλ φρόντισε να τονίσει ότι εκπροσωπεί και αυτός τα σταυροφορικά ιδεώδη, κάνοντας αναφορά στην εκστρατεία του κατά του Ρουμ και παραλείποντας να αναφερθεί στην πρόσφατη ειρήνη. Magdalino, *Manuel*, 42.

⁴⁰⁵ Ο Λουδοβίκος πάντρεψε τον Φούλκωνα του Ανζού με την Μελισσάνθη. Ο Ρογήρος προσφέρθηκε να διαμετακομίσει τον Γάλλο βασιλιά και τον στρατό του, κάτι που ο τελευταίος αρνήθηκε, προτιμώντας να πάει από στεριά, ίσως υπό την επίδραση του Μανουήλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 275. Υπήρχαν φωνές στο γαλλικό στράτευμα για κοινή επίθεση με τους Νορμανδούς κατά της Κωνσταντινούπολης.

Μια βασική διαφορά με την Α΄ Σταυροφορία ήταν πως τώρα οι ηγέτες δεν ήταν ευγενείς αλλά βασιλείς, και δεν υπήρχε η περίπτωση επιβολής όρκου λίκιου προς τον αυτοκράτορα. Παρά ταύτα, ο Μανουήλ επανέλαβε το αίτημα περί επιστροφής των *de jure* βυζαντινών κτήσεων. Αυτές οι αξιώσεις αναφέρονται και σε γράμμα του Μανουήλ προς τον Πάπα Ευγένιο Γ΄.⁴⁰⁶ Παράλληλα, η βυζαντινή επιστολογραφία επεκτάθηκε και προς τον Γάλλο βασιλιά σε αντίστοιχο τόνο. Αντίθετα, σε επιστολή του προς τον Κορράδο δεν εμφανίζονται απαιτήσεις επιστροφής εδαφών. Αυτό δικαιολογείται, διότι αφενός οι δύο άντρες ήταν σύμμαχοι στην Ιταλία εκείνη την εποχή και αφετέρου ήταν δεμένοι με συγγενικούς δεσμούς.

Πρώτοι έφτασαν τα εδάφη της Αυτοκρατορίας οι Γερμανοί (1147). Αφού έδωσαν όρκο φιλίας στους πρέσβεις του αυτοκράτορα, εισήλθαν. Η πορεία μέσα από την αυτοκρατορία αμαυρώθηκε από αψιμαχίες και συγκρούσεις, με βασική αιτία την αισχροκέρδεια στις προμήθειες από βυζαντινούς εμπόρους.⁴⁰⁷ Ο Μανουήλ επέτυχε να τους διαμετακομίσει από την χερσόνησο της Καλλίπολης, προτού φτάσει ο γαλλικός στρατός, προκειμένου να μείνουν οι Γερμανοί μακριά από την Πόλη αλλά και από τους Γάλλους.⁴⁰⁸ Σ' αυτό το σημείο προέκυψε η φήμη πως ο Μανουήλ ενημέρωσε τους Τούρκους για τις κινήσεις των σταυροφόρων και τους ώθησε να επιτεθούν.⁴⁰⁹ Παρότι δοκιμάστηκαν οι σχέσεις Κορράδου – Μανουήλ, δεν χάλασαν, καθώς είχαν κοινά συμφέροντα. Υπήρξε εκ νέου σύνδεση των δύο με γάμο ανάμεσα στην ανιψιά του αυτοκράτορα και τον αδελφό του Κορράδου.⁴¹⁰

Ο γαλλικός στρατός κινήθηκε πιο συντεταγμένα και με λιγότερες συγκρούσεις μέσα στα εδάφη της Αυτοκρατορίας. Οι προετοιμασίες του Μανουήλ ήταν μεγαλύτερες για τους Γάλλους, καθώς τους έβλεπε πιο επίφοβα. Ο Μανουήλ ώθησε και τους Γάλλους να περάσουν από την Καλλίπολη αλλά ο Γάλλος βασιλιάς αρνήθηκε. Τελικά, ο Λουδοβίκος έγινε δεκτός με τιμές στην αυτοκρατορική Πόλη, ενώ ο στρατός του έμεινε απ' έξω. Ο Μανουήλ επανέλαβε στον Λουδοβίκο την πρόταση γάμου που

⁴⁰⁶ Dölger, Regesten, 206 [Γράμματα] 1348b.

⁴⁰⁷ Υπήρχε η αβάσιμη εικασία πως ήταν αποτέλεσμα κεντρικής εντολής. Βλ. Χωνιάτης, 66.32 – 67.39

⁴⁰⁸ Για την διέλευση του γερμανικού στρατού βλ. Χωνιάτης, 60-67.

⁴⁰⁹ Χωνιάτης, 67.41-43 μια ανούσια φήμη, καθώς οι Τούρκοι δεν χρειαζόνταν ιδιαίτερη παρότρυνση για να επιτεθούν στους εισβολείς σταυροφόρους.

⁴¹⁰ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 276-286 ενδιαφέρον έχει και η άποψη των βυζαντινών για τον γάμο μιας πορφυρογέννητης σε μια τόσο μακρινή, βαρβαρική χώρα (Αυστρία) Ο Μανουήλ, σε αντίθεση με τους προκατόχους του, δεν περιοριζόταν από το φύλο για να ασκήσει την διπλωματία του. Βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 282-283, ειδικά παραπομπές 322 και 323.

είχαν κάνει οι πρέσβεις του αυτοκράτορα.⁴¹¹ Στόχος του Μανουήλ ήταν με έναν γάμο να καταπολεμήσει την νορμανδο-γαλλική συμμαχία, όπως είχαν κάνει οι προκάτοχοί του για την ουγγρο-νορμανδική. Παράλληλα, ζήτησε να του επιστραφούν όσα φρούρια θα κατακτούσαν οι Γάλλοι καθώς και όρκους υποτέλειας από τους Γάλλους ευγενείς. Σαν αντάλλαγμα ο Μανουήλ θα έδινε πολύτιμα δώρα, τόσο στον βασιλιά, όσο και στους ευγενείς που θα έδιναν τον όρκο, καθώς και εφόδια και οδηγούς για το ταξίδι. Οι Γάλλοι αντέδρασαν αρνητικά στην πρόταση του Μανουήλ, ο οποίος διέδωσε την φήμη πως ο Κορράδος είχε κατανικήσει τους Τούρκους, προκειμένου να ωθήσει τον Λουδοβίκο να συνεχίσει την πορεία προς τους Αγίους Τόπους. Η Β' Σταυροφορία κατέληξε πολύ γρήγορα σε καταστροφή, με τους Γάλλους και τους Γερμανούς να υποφέρουν φριχτές ήττες. Παρότι ο Μανουήλ τους είχε προσφέρει συμβουλές και βοήθεια που αυτοί απέρριψαν, στο μυαλό πολλών δυτικών έφερε την ευθύνη της ντροπιαστικής καταστροφής. Η δαιμονοποίηση του Μανουήλ είχε υπαρκτές συνέπειες, όσον αφορά στην διαμόρφωση του δικτύου συνεργασιών που επιθυμούσε να επεκτείνει προς την Δύση.

Επιβολή στους Αγίους Τόπους

Τα πρώτα χρόνια (1143-1145)

Με τον απρόσμενο θάνατο του Ιωάννη, η εκστρατεία στην Αντιόχεια έπρεπε να αναβληθεί, καθώς ο Μανουήλ, προκειμένου να διασφαλίσει την ομαλή μετάβαση της εξουσίας, όφειλε να γυρίσει άμεσα στην Κωνσταντινούπολη. Πάντως, ο στόχος της εξωτερικής πολιτικής ως προς την Αντιόχεια δεν άλλαζε.⁴¹² Στο ενδιάμεσο, οι Αντιοχείς έστειλαν πρεσβεία απαιτώντας από τον Μανουήλ να εκκενώσει τα εδάφη που είχε κατακτήσει «παράνομα». Αυτή η πληροφορία εμφανίζεται μόνο στον Κίνναμο και αποτελεί έκπληξη, εάν όντως συνέβη έτσι. Αν κρίνουμε από το μέγεθος του στρατού του Ιωάννη, είναι αμφίβολο πως οι Αντιοχείς θα είχαν το θάρρος να εγείρουν απαιτήσεις, εκτός κι αν γνώριζαν ήδη πως ο Μανουήλ αναγκαζόταν να επιστρέψει στην Πόλη.⁴¹³

⁴¹¹ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 275-276.

⁴¹² Norwich, *Decline*, 86, 91-92.

⁴¹³ Lilie, *Crusader States*, 142-143, Magdalino 41-42. Ο Lilie κάνει μία ενδιαφέρουσα ανάλυση των γεγονότων, από αγγλοσαξονική ιστοριογραφική ματιά.

Τα επόμενα χρόνια οι Τούρκοι άρχισαν λεηλασίες και ο Ρεϋμούνδος ανέκτησε κάποια εδάφη. Αυτό οδήγησε τον Μανουήλ σε εκστρατεία περιορισμού (1144-1145).⁴¹⁴ Ο βυζαντινός στρατός έφτασε για ακόμα μια φορά στα τείχη της Αντιοχείας.⁴¹⁵ Κατόπιν αυτού, ο Ρεϋμούνδος πιεσμένος και από τους μουσουλμάνους Ζανγκίδες⁴¹⁶ μετέβη στην Πόλη, ως ικέτης πλέον, για να συνάψει ειρήνη με τον νέο αυτοκράτορα (1145). Εκεί, αφού προσκύνησε ταπεινωτικά τον τάφο του Ιωάννη, δέχθηκε να ορίσει ορθόδοξο πατριάρχη στην Αντιόχεια και ανανέωσε τον όρκο πίστης που είχε κάνει στον πατέρα του, ως λίζιος.⁴¹⁷ Σε αντάλλαγμα ο αυτοκράτορας του προσέφερε πλούσια δώρα, ενώ υποσχέθηκε να παραχωρήσει βοήθεια προς τα σταυροφορικά βασίλεια τα οποία μετά την πτώση της Έδεσσας βρίσκονταν υπό στενό μουσουλμανικό κλοιό.⁴¹⁸

Επίτευξη επικυριαρχίας 1158-1159

Μετά τον θάνατο του Ρεϋμούνδου το 1149, ο Μανουήλ θέλησε να εκμεταλλευτεί την κρίση διαδοχής και να εδραιώσει σταδιακά την δική του επιρροή στην Αντιόχεια, προτείνοντας για γαμπρό της χήρας Κωνσταντίας τον Ιωάννη Ρογέρη, χήρο της αδελφής του.⁴¹⁹ Όμως, προς ενόχληση του Μανουήλ, νέος ηγέτης της πόλης κατέστη ο Ρεϋλάνδος, σταυροφόρος ιππότης της Β΄ Σταυροφορίας. Εν τω μεταξύ ο Μανουήλ είχε εξασφαλίσει τα νώτα του στην δύση και είχε συνάψει συμμαχία με τον Βαλδουίνο Γ΄ της Ιερουσαλήμ, ο οποίος, καθώς πιεζόταν από τον Νουρεντίν της Δαμασκού, είχε παντρευτεί την ανιψιά του αυτοκράτορα, Θεοδώρα (1158).⁴²⁰ Η πρωτοβουλία για τον γάμο πιθανόν ήταν του βασιλιά, ο οποίος έστειλε πρεσβεία με αίτημα στον αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας φαίνεται να καθυστερούσε εσκεμμένα την απάντηση του, μάλλον μέχρι να καταλήξει στην στρατηγική βάση από την οποία θα προχωρούσε κατά της Αντιοχείας. Η προίκα της Θεοδώρας ήταν 100.000 χρυσά υπέρπυρα, πολύτιμα δώρα, μεταξωτά υφάσματα, πολύτιμοι λίθοι, περίτεχνα βάζα,

⁴¹⁴ Χωνιάτης 52.23-28, Κίνναμος 33-35.

⁴¹⁵ Κίνναμος, 301-21.

⁴¹⁶ Οι Ζανγκίδες, και ο ηγέτης τους, *Νουρεντίν (1156-1174)*, εμίρης της Δαμασκού, υπήρξε απειλή τόσο για το Ρουμ, για τους Σταυροφόρους όσο και την Αυτοκρατορία.

⁴¹⁷ Κίνναμος 35.19-23. Βλ. επίσης Magdalino, *Manuel*, 42, Lilie, *Crusader States*, 144-145 Angold, *Byzantine Empire*, 346-347.

⁴¹⁸ Πράξη με συμβολικά οφέλη μόνο, καθώς ενίσχυσε αφενός τις αξιώσεις του στην περιοχή, και αφετέρου την εικόνα του ως προστάτης της ευημερίας των λατινικών κρατιδίων. Βλ. Lilie, *Crusader States*, 165.

⁴¹⁹ Κίνναμος, *Επιτομή*, 122.2-123.9.

⁴²⁰ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 302-307, Magdalino, *Manuel*, 131-132.

τάπητες αξίας 40.000 υπέρπυρα, και μια διόλου ευκαταφρόνητη σε μέγεθος πόλη, η Ακκών, ως *donation propter nuptias*, χωρίς την δυνατότητα αμφισβήτησης της ιδιοκτησίας.⁴²¹ Ο Μανουήλ υποσχέθηκε προσωπική βοήθεια κατά του Νουρεντίν και ο Βαλδουίνος δεσμεύτηκε να παρέχει στρατεύματα όποτε τα ζητούσε ο αυτοκράτορας. Μέσα από αυτόν τον γάμο φαίνεται πως οι φιλοδοξίες του Μανουήλ επεκτείνονταν ως την Ιερουσαλήμ, όπως άλλωστε είχε γίνει και στο τέλος της βασιλείας του πατέρα του.

Στην Αντιόχεια, ο Ρεϋλάνδος ανέλαβε, στο όνομα του αυτοκράτορα, να εκδιώξει τον Θόρο τον Αρμένιο που είχε επανέλθει στην Κιλικία μετά την απόδρασή του (1156). Εν τέλει, ο Ρεϋλάνδος και ο αυτοκράτορας ήρθαν σε αντιπαράθεση, καθώς ο πρώτος άρχισε να επιτίθεται και να λεηλατεί αυτοκρατορικά εδάφη προκαλώντας την οργή του Μανουήλ. Καθώς εκείνη την εποχή ο Μανουήλ ήταν απασχολημένος με την Ουγγαρία, η απάντησή του ήρθε λίγα χρόνια αργότερα και ήταν σκληρή. Το 1158 ο αυτοκράτορας εκμεταλλευόμενος το γεγονός πως ο Ρεϋλάνδος επιτέθηκε πρώτος, αντεπετέθη δίχως τον κινδύνο να του ασκηθεί επιτίμηση πως επιτέθηκε κατά Χριστιανών.

Ο αυτοκράτορας και ο στρατός του κινήθηκαν ταχύτατα στην Κιλικία, υπό την πρόφαση επίθεσης στους Τούρκους του Ρουμ. Ο Ρεϋλάνδος βρέθηκε απομονωμένος και, δέσμιος της ομίχλης του πολέμου, αναγκάστηκε να συμβιβαστεί άνευ όρων. Αρχικά απέστειλε πρεσβείες στο στρατόπεδο του Μανουήλ τις οποίες ο αυτοκράτορας απέρριψε. Εν τέλει ήρθε ο ίδιος, ικέτης, ξυπόλητος, ασκεπής και με μια θηλιά γύρω από τον λαιμό του. Ορκίστηκε υποτέλεια και δεσμεύθηκε, με τους συνήθεις όρκους, να παρέχει στρατιωτική βοήθεια όποτε του ζητηθεί, να ορίσει Έλληνα πατριάρχη στην Αντιόχεια, επιλεγμένο από την Κωνσταντινούπολη και να παραδώσει την ακρόπολη της πόλης σε βυζαντινή φρουρά. Στο ίδιο σημείο υπέπεσε και ο Βαλδουίνος, σαφώς σε καλύτερη κατάσταση από τον Ρεϋλάνδο, αλλά και αυτός ως λίζιος του αυτοκράτορα. Ο Βαλδουίνος σταδιακά απέκτησε ρόλο διαμεσολαβητή ανάμεσα στον αυτοκράτορα, τα σταυροφορικά κράτη και τον Θόρο τον Αρμένιο, ο οποίος με την σειρά του κατέστη υποτελής του αυτοκράτορα.

⁴²¹ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 302, βλ. ειδικά παραπομπή 422.

Συνέπεια των γεγονότων, ο Μανουήλ εισήλθε στην πόλη της Αντιοχίας το 1159.⁴²² Ο αυτοκράτορας έπενε ένα λευκό άλογο, ενδεδυμένος με πλήρη αυτοκρατορικά άμφια, ενώ μπροστά ο Ρεϋλάνδος, πεζός και άοπλος κρατούσε τα χαλινάρια του αλόγου του. Πίσω από τον Μανουήλ έπενε χωρίς βασιλικά διάσημα ο Βαλδουίνος. Σε αυτή την προσεκτικά χορογραφημένη τελετή φαίνεται η κατάταξη στην εξουσία των τριών ηγετών. Ο Βαλδουίνος, παρότι βασιλιάς αναγνωρίζει την επικυριαρχία του Μανουήλ, ο οποίος επιτυχημένα είχε φέρει την Ιερουσαλήμ στην τροχιά της Αυτοκρατορίας. Σαν αντάλλαγμα ο Βαλδουίνος ήταν ο έμπιστος εκπρόσωπος του αυτοκράτορα στους Αγίους Τόπους, και ο διαμεσολαβητής τόσο με τον Θόρο, όσο και με την Αντιόχεια. Η πομπή είναι μια σαφής ανάδειξη του αυτοκρατορικού μεγαλείου, σαν συνέπεια της διπλωματίας και της «σκληρής» ισχύος που επέδειξε ο Μανουήλ με τον στρατό του. Υπάρχουν σαφείς ομοιότητες με τον θρίαμβο που είχε διατελέσει ο Ιωάννης, αλλά και διαφορές, καθώς εκείνος περιβαλλόταν από μια αύρα θρησκευτικής διπλωματίας.

Επιγαμία του 1161

Η επικυριαρχία πάνω στην Αντιόχεια σύντομα σφραγίστηκε με δεσμούς γάμου. Η ευκαιρία παρουσιάστηκε όταν η Αντιόχεια βρέθηκε ακέφαλη, με την εσωτερική αντιβυζαντινή παράταξη αποδυναμωμένη από τα γεγονότα.⁴²³ Μετά τον θάνατο της Ειρήνης (1159), ο Μανουήλ επεδίωξε έναν διπλωματικό γάμο με την λατινική Ανατολή.⁴²⁴ Αρχικά απέστειλε πρεσβεία προς τον Βαλδουίνο Γ', προκειμένου να του μηνύσει πως θέλει ένα ταίρι από την «εξαιρετική» γενιά του.⁴²⁵ Επιπροσθέτως, του ζήτησε να αναλάβει ο ίδιος να του βρει την κατάλληλη νύφη – μια εξαιρετικά μεγάλη τιμή για τον βασιλιά. Από τις δύο υποψήφιες νύφες – και οι δύο ανιψιές του Βαλδουίνου – την Μελισσάνθη της Τρίπολης⁴²⁶ και την Μαρία της Αντιοχείας,⁴²⁷ ο Βαλδουίνος πρότεινε την πρώτη, ενώ ο Μανουήλ εν τέλει επέλεξε την δεύτερη, μετά

⁴²² Angold, *Byzantine Empire*, 348-349.

⁴²³ Κίνναμος, 208-210. Βλ. επίσης Magdalino, *Manuel*, 72.

⁴²⁴ Κίνναμος, 208.17-21.

⁴²⁵ Στην πρεσβεία συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο Ιωάννης Κοντοστέφανος, συγγενής του Μανουήλ και ο Κωνσταντίνος Μανασσής. Βλ. Μανασσής, *Οδοιπορικόν*. Βλ. Lilie, *Crusader States*, 182-183, Magdeleno, *Manuel*, σελ. 72.

⁴²⁶ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 307-312. Κόρη του κόμη της σχετικά ασήμαντης διπλωματικής κομητείας της Τρίπολης, ανάμεσα στην Αντιόχεια και την Ιερουσαλήμ. Lewis, Kevin James (2017). *The Counts of Tripoli and Lebanon in the Twelfth Century: Sons of Saint-Gilles*. Routledge. Σελ. 197-201.

⁴²⁷ Κόρη του Ρεϋμούνδου και της Κωνσταντίας της Αντιοχείας. Βλ. Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 312-323.

από μακροχρόνια ολιγωρία. Ο Μανουήλ ήθελε να επιβληθεί πάνω στην Αντιόχεια, ενώ ο Βαλδουίνος επέλεξε την πολιτικά πιο ασήμαντη κομητεία της Τρίπολης, σκεπτόμενος ότι αφενός θα έχει ο αυτοκράτορας συμφέρον να προστατεύει τους Αγίους Τόπους, αφετέρου δεν θα ενισχύσει την πολιτική του κυριαρχία πάνω στην Αντιόχεια, κάτι που επιθυμούσε να κάνει ο ίδιος ο Βαλδουίνος.⁴²⁸ Καθώς ο Μανουήλ αγνόησε την πρόταση του Βαλδουίνου και μυστικά, ενώ απασχολούσε τον Βαλδουίνο στην Τρίπολη, προχώρησε τις διαδικασίες του συνοικεσίου με την Αντιόχεια, οι σχέσεις των δύο αντρών ψυχράθηκαν σημαντικά.⁴²⁹ Η πρεσβεία του αυτοκράτορα εστάλη στην Αντιόχεια ενόσω η Τρίπολη περίμενε απάντηση. Ανάμεσα στους πρέσβεις ήταν συγγενείς του αυτοκράτορα από μεγάλες οικογένειες με σημαντικά αξιώματα.⁴³⁰ Ο γάμος οριστικοποιήθηκε με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο.

Όταν ο αυτοκράτορας απέρριψε και επίσημα το συνοικέσιο με την Τρίπολη, ο Ρεμούνδος Γ΄ της Τρίπολης προχώρησε σε εκδικητικές λεηλασίες στην Κύπρο και στα παράλια της Αυτοκρατορίας.⁴³¹ Ο Βαλδουίνος, λόγω και των συζυγικών δεσμών με την ανιψιά του αυτοκράτορα αλλά και της δεινής θέσης του κράτους του, δεν μπορούσε ρεαλιστικά να αντιδράσει.⁴³² Δύο τελευταία στοιχεία άξια αναφοράς είναι πως η Μαρία ήταν μακρινή συγγενής του Λουδοβίκου Ζ΄ της Γαλλίας. Επίσης, προκειμένου να τονιστεί η αυτοκρατορική επικυριαρχία μέσα από τον γάμο, η Μαρία αναφέρεται ως «*unus ex honoratissimis imerii nostri principibus*»⁴³³

Ο αυτοκράτορας πάντα σκόπευε να παντρευτεί την Μαρία. Γιατί, επομένως, έδωσε την επιλογή στον Βαλδουίνο; Προφανώς για να τον παραπλανήσει, ώστε να μην σταθεί εμπόδιο στα αρχικά σχέδιά του για γάμο με την Αντιόχεια. Αρχικά ο Μανουήλ είχε συμφωνήσει με τον Βαλδουίνο να είναι αυτός μεσάζων όλων των σταυροφορικών κρατιδίων.⁴³⁴ Η πρακτική του Μανουήλ, παρότι βραχυπρόθεσμα απέδωσε, μακροπρόθεσμα υπήρξε σαφώς αποτυχημένη, καθώς δυναμίτισε περαιτέρω τις ήδη δύσκολες σχέσεις Ελλήνων και Λατίνων στην ανατολή. Σίγουρα μέχρι το

⁴²⁸ Ο Μανουήλ συνέβαλλε οικονομικά Για την ανακαίνιση της Βασιλικής της Γεννήσεως στην Βηθλεέμ, θέλοντας να αναδείξει την αυτοκρατορική του υπεροχή επί του βασιλιά της Ιερουσαλήμ.

⁴²⁹ Κίνναμος, 210.5-12.

⁴³⁰ Χωνιάτης, 115.53-116.59. Ανάμεσα τους ήταν ο Αλέξιος Κομνηνός, ξάδελφος του Μανουήλ, ο Νικηφόρος Βρυέννιος και ο Ανδρόνικος Καματηρός.

⁴³¹ Lock P., *The Routledge Companion to the Crusades*, Λονδίνο: Routledge, 2006, 55.

⁴³² Η πράξη του Μανουήλ, παρότι ρεαλιστική, ήταν σαφώς ηθικά απαράδεκτη, κάτι που φαίνεται και από τις προσπάθειες του Κιννάμου να την δικαιολογήσει με μεταφυσικό τρόπο. Βλ. Κίνναμος 209.1-210.1. Βλ. επίσης Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 311, ειδικά παραπομπή 496.

⁴³³ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 315, ειδικά παραπομπή 518.

⁴³⁴ Magdalino, *Manuel*, 72.

1164, ο Ρεμούνδος της Τρίπολης δεν θεωρούνταν λίζιος του αυτοκράτορα, σε αντίθεση με τους ηγέτες των άλλων σταυροφορικών κρατιδίων ή τον Θόρο της Κιλικίας.⁴³⁵ Οι επιπτώσεις συνέχισαν να φαίνονται σε βάθος δεκαετιών, όταν ο Ρεϋμούνδος Γ΄, αφού ανέλαβε ως αντιβασιλέας της Ιερουσαλήμ το 1174-1176 και ξανά το 1184-1185, αρνήθηκε να στείλει στρατιωτική βοήθεια στον Μανουήλ κατά του Ικονίου, παρότι το επέβαλαν οι συνθήκες.⁴³⁶ Παράλληλα, συμμάχησε μέσω γάμου με τον Μπαρμπαρόσα, που ήταν σε πόλεμο με τον Μανουήλ στην Ιταλία.

Συμπεράσματα

Ο Μανουήλ πέτυχε να μην ενωθούν οι σταυροφόροι. Τους χρησιμοποίησε προς το μέγιστο όφελος του, καθώς χωρίς να χρειαστεί να τους αντιμετωπίσει άμεσα, προσπάθησε να αποσπάσει όρκους από αυτούς με αντάλλαγμα την παροχή βοήθειας. Καθώς οι σταυροφόροι ήταν αρνητικοί στην προσέγγιση του αυτοκράτορα, τότε και ο ίδιος δεν είχε λόγο να προσφέρει βοήθεια. Κάτι τέτοιο ίσως θα οδηγούσε στην ενδυνάμωση των υπαρχόντων ή στην δημιουργία νέων σταυροφορικών κρατιδίων.⁴³⁷

Στον απόηχο της Β΄ Σταυροφορίας το Βυζάντιο βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση. Ήταν προφανές ότι ο Μανουήλ ήταν ο μόνος ικανός υποψήφιος ευεργέτης για τα κράτη των σταυροφόρων, γεγονός που το αξιοποίησε.⁴³⁸ Αντί να πάρει μια συγκρουσιακή στάση με τους Φράγκους, ο Μανουήλ επικεντρώθηκε στο να δείξει τη μεγαλοψυχία του.

Οι φιλοδοξίες του αυτοκράτορα, ρεαλιστικά πλέον, έφταναν ως το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και ακόμη πιο μακριά, ως την Αίγυπτο.⁴³⁹ Μετά από παρότρυνση του Αμάλριχου της Ιερουσαλήμ, ο Μανουήλ εκστράτευσε υπερπόντια εναντίον της Αιγύπτου (1169). Η εκστρατεία απέτυχε. Παρότι όμως η αποτυχία αυτή δεν πρέπει εν τέλει να βαραίνει τον Μανουήλ, αλλά την ολιγωρία του Αμάλριχου, η επιλογή πραγμάτωσης της εκστρατείας σίγουρα πρέπει. Όπως ο πατέρας του, έτσι και ο Μανουήλ – και ακόμα πιο έντονα – είχε παγιδευθεί στα διπλωματικά παίγνια των

⁴³⁵ Runciman, *Crusades*, τ. Β΄, 370. Μετά από αιχμαλωσία, που έληξε με την οικονομική βοήθεια του Μανουήλ, ο **Βοημούνδος Γ΄ (1163-1201)** μετέβη στην Κωνσταντινούπολη και επιστρέφοντας όρισε Έλληνα πατριάρχη στην Αντιόχεια, καθ' υπόδειξη του αυτοκράτορα. Magdalino, *Manuel*, 72-73.

⁴³⁶ Lewis, J., *The Counts of Tripoli and Lebanon in the Twelfth Century*, Λονδίνο: Routledge, 2017, 235-236 και Lock, *Companion to the Crusades*, 61.

⁴³⁷ Κίνναμος, 70.17-71.5.

⁴³⁸ Magdalino, *Manuel*, 75.

⁴³⁹ Ahrweiler, *La Mer*, 263-277.

σταυροφόρων αναλώνοντας πολύτιμους πόρους και χρόνο για μια περιοχή δευτερευούσης στρατηγικά σημασίας. Η αποτυχημένη εκστρατεία, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα *υπερεπέκτασης*, είχε σοβαρό ψυχολογικό αντίκτυπο στον αυτοκράτορα, καθώς, εκτός των άλλων, επιβάρυνε εκ νέου οικονομικά την Αυτοκρατορία. Στο πλαίσιο της *παλινόρθωσης* ο Μανουήλ, παρά τις πολλές ικανότητές του, έπεφτε συχνά θύμα της φιλοδοξίας του. Διεκδικούσε έπαθλα που η βυζαντινή προβολή ισχύος δεν ήταν ικανή να υποστηρίξει.

5. Ουγγαρία: Προσπάθεια δυναστικής επικυριαρχίας

Κατά την αντιμετώπιση της όλο και αυξανόμενης ισχύος της Ουγγαρίας, ο Μανουήλ ακολούθησε τα αχνάρια του πατέρα του, αλλά πολύ πιο επιθετικά και φιλόδοξα. Άλλωστε οι δεσμοί αίματος που είχε με τον ουγγρικό θρόνο του επέτρεπαν να επεμβαίνει ακόμα πιο άμεσα στην ταραγμένη πολιτική σκηνή της χώρας.⁴⁴⁰ Αφορμή της μακροχρόνιας ανάμειξης του Μανουήλ στάθηκε η απόφαση της Ουγγαρίας να ταχθεί με το Νορμανδικό στρατόπεδο, κατά την διαμάχη με τον Ρογήρο.⁴⁴¹ Ως τελευταία προσπάθεια διατήρησης της βυζαντινο-γερμανικής συμμαχίας, ο Μανουήλ επεχείρησε να προτείνει στον Φρειδερίκο μια κοινή επίθεση στην Ουγγαρία (1156).⁴⁴² Όταν αυτή η προσπάθεια απέτυχε, ο Μανουήλ στράφηκε μονομερώς κατά της Ουγγαρίας.⁴⁴³ Επιστρατεύοντας την βυζαντινή διπλωματία, άρχισε να ενισχύει δυσारेστημένους ευγενείς και να υποστηρίζει διεκδικητές του θρόνου του *Γκέζα Β΄ (1141-1162)*.⁴⁴⁴

Σε μια σειρά από συγκρούσεις, από το 1151-1156, ο Μανουήλ βρέθηκε κατά βάση στην θέση του επιτιθέμενου. Οι συγκρούσεις οδήγησαν σε σύναψη ειρήνης μετά από αίτημα του Γκέζα και επαναφορά του εδαφικού *status quo*.⁴⁴⁵ Στο ενδιάμεσο, στην αυλή του αυτοκράτορα συγκεντρώθηκαν δυσारेστημένοι ευγενείς, όπως ο Βόρης, αλλά και διεκδικητές του θρόνου, όπως ο πρίγκιπας Λαδίσλαος (Β΄) και ο πρίγκιπας

⁴⁴⁰ Να σημειωθεί πως η ουγγρο-βυζαντινή σύγκρουση επεκτάθηκε ως τα εδάφη των Ρως, των Σλάβων και των Μοραβών, με τις δύο πλευρές να προσπαθούν να προσεταιριστούν τους τοπικούς πρίγκιπες. Ως βασικά σημεία για την παρούσα εργασία, κρίνονται τα εξής: Ο Μανουήλ πέτυχε αφενός να λάβει μισθοφορικά στρατεύματα και αφετέρου να λάβει δικαίωμα διέλευσης μέσα από την Βλαχία και την Γαλικία, οδηγώντας στην νίκη του Σίρμιου. (1166/7) Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Λονδίνο: Weidenfeld and Nicolson, 1971, 299-302.

⁴⁴¹ Moravcsik, *Magyars*, 79.

⁴⁴² Χωνιάτης, 159.9-13. Βλ. επίσης Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 295.

⁴⁴³ Ο Moravcsik θεωρεί πως ο Μανουήλ αποφάσισε να κατακτήσει την Ουγγαρία και να την προσαρτήσει στο κράτος του, ίσως ακόμα και να την χρησιμοποιήσει για να επιτεθεί στο μέλλον στην Γερμανία. Το πρώτο τμήμα του επιχειρήματος υστερεί, καθώς μετά την κατά κράτος νίκη του στην μάχη του Σίρμιου, ο αυτοκράτορας ήταν ικανοποιημένος με το να κάνει ειρήνη με πολύ ευνοϊκούς όρους. Το δεύτερο τμήμα του επιχειρήματος είναι μάλλον ασαφές και χρίζει διευκρίνησης, καθώς πιθανότερο είναι ο αυτοκράτορας να αποσκοπούσε σε επέκταση στην βόρειο Ιταλία (περιοχή επικυριαρχούμενη από την γερμανική αυτοκρατορία). Βλ. Moravcsik, *Magyars*, 80. Και 89. Εναλλακτικά, η απόφαση του Μανουήλ να κάνει ειρήνη εξηγείται εάν βρισκόταν ήδη σε προχωρημένες συζητήσεις με τον Αλμάριχο για την υπερπόντια εκστρατεία στην Αίγυπτο, που έλαβε χώρα την επόμενη χρονιά.

⁴⁴⁴ Moravcsik, *Magyars*, 80. Στο εσωτερικό της Ουγγαρίας, από την μία πλευρά τάσσονταν οι φεουδάρχες, οι οποίοι είχαν στραφεί στον Μανουήλ και από την άλλη η ρωμαιοκαθολική εκκλησία της χώρας, που είχε ισχυροποιηθεί και απέβλεπε στην υποστήριξη του πάπα.

⁴⁴⁵ Κίνναμος, 133.21-134.5.

Στέφανος (Δ'), αδελφοί του Γκέζα Β'.⁴⁴⁶ Ο Στέφανος (Δ') παντρεύτηκε την ανιψιά του Μανουήλ, Μαρία, και κατέστη πολιτικός μοχλός στα σχέδια του αυτοκράτορα, προκειμένου να καταφέρει να ελέγξει την Ουγγαρία.⁴⁴⁷ Μετά τον θάνατο του Γκέζα, τον θρόνο ανέλαβε ο **Στέφανος Γ' (1162-1172)**. Ο Μανουήλ αντέδρασε, και έστειλε πρέσβεις να διεκδικήσουν τον θρόνο για τον γαμπρό του, ενώ απείλησε ταυτόχρονα με στρατιωτική επέμβαση.⁴⁴⁸ Αυτή η εξέλιξη, σε συνδυασμό με εσωτερικές αναταραχές, οδήγησαν στον διωγμό του Στεφάνου Γ'. Ο Στέφανος Δ' θεωρούνταν δικαίως από τους Ούγγρους ευγενείς υποχείριο του Μανουήλ, ο οποίος απεύχονταν την βυζαντινή επικυριαρχία.⁴⁴⁹ Εν τέλει επήλθε συμβιβασμός, με την άνοδος τον θρόνο του **Λαδισλάου Β' (1162-1163)**, ο οποίος δεν ήταν παντρεμένος με Ελληνίδα.⁴⁵⁰ Με τον πρόωρο θάνατο του Λαδισλάου (1163), ο **Στέφανος Δ' (1163)** ανέβηκε προσωρινά στον θρόνο, προτού καταφέρει να επιστρέψει ο Στέφανος Γ' και ο Στέφανος Δ' να αναγκαστεί να ζητήσει την βοήθεια του Μανουήλ, προσφέροντας σε αντάλλαγμα την Ουγγαρία ως φέουδο.⁴⁵¹ Η προσπάθεια δεν οδήγησε πουθενά, καθώς ο Στέφανος Δ' δεν ήταν δημοφιλής ανάμεσα στους ευγενείς.⁴⁵²

Κατά συνέπεια, ο Μανουήλ κατέληξε σε συνθήκη με τον Στέφανο Γ', περιορίζοντας (αλλά όχι παύοντας) την υποστήριξη του στον διεκδικητή. Σαν αποτέλεσμα της συνθήκης, ο Μανουήλ προσεταιρίστηκε (στέλνοντας τον Γεώργιο Παλαιολόγο ως απεσταλμένο) τον Μπέλα, αδελφό του Στεφάνου Γ', και του πρότεινε γαμήλια σύνδεση με την κόρη του, Μαρία. Παράλληλα, στα πλαίσια της συνθήκης, η ουγγρική αυλή υποσχέθηκε στον αυτοκράτορα την Δαλματία και το Σίρμιο, πατρική κληρονομία του Μπέλα. (1163).⁴⁵³ Ο Ούγγρος κληρονόμος εστάλη στην Κωνσταντινούπολη για να εκπαιδευτεί στην αυλή του αυτοκράτορα. Ο Μανουήλ σκόπευε να γίνει ο νεαρός κληρονόμος του, εξασφαλίζοντας έτσι την ένωση της Ουγγαρίας με την Αυτοκρατορία.⁴⁵⁴ Στην αυτοκρατορική αυλή ο Μπέλα έλαβε το όνομα Αλέξιος, καθώς και τον τίτλο του *δεσπότη*, ο οποίος προηγουμένως ίσχυε μόνο για τον ίδιο τον αυτοκράτορα.

⁴⁴⁶ Κίνναμος, 203.2-5. και Χωνιάτης, 126.49-55.

⁴⁴⁷ Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 296-301.

⁴⁴⁸ Χωνιάτης, 126.65 – 127.78.

⁴⁴⁹ Χωνιάτης, 127.78-86.

⁴⁵⁰ Moravcsik, *Magyars*, 82.

⁴⁵¹ Makk, *Arpads*, 79-84.

⁴⁵² Makk, *Arpads*, 85-86.

⁴⁵³ Κίνναμος, 214.19- 215.11 – 214.5, Χωνιάτης, 128.4-27. βλ. επίσης Παναγοπούλου, *διπλωματικοί γάμοι*, 323-331. Moravcsik, *Magyars*, 83.89-95.

⁴⁵⁴ Χωνιάτης, 137.66-71. Και πιο χαρακτηριστικά 128.4-6. Βλ. επίσης Makk, *Arpads*, 88.

Οι συγκρούσεις, παρά τις συνθήκες, ξεκίνησαν ξανά το 1164 και διήρκεσαν μέχρι το 1168 με αφορμή τα οικογενειακά δικαιώματα των προστατευομένων του Μανουήλ, Μπέλα και Στεφάνου.⁴⁵⁵ Οι συγκρούσεις κατέληξαν σε αποφασιστική νίκη στην *μάχη του Σίρμιου (1167)*,⁴⁵⁶ επιτρέποντας στην Αυτοκρατορία να συνάψει μια πολύ συμφέρουσα ειρήνη με το βασίλειο της Ουγγαρίας με την οποία παραχωρήθηκε η πατρική κληρονομία του Μπέλα, η Συρμία, η Βοσνία και η Δαλματία, αιχμάλωτοι ευγενείς για την εξασφάλιση ειρήνης, καθώς και χρηματικά ποσά. Μέχρι το 1168 σχεδόν ολόκληρη η ανατολική ακτή της Αδριατικής βρισκόταν στα χέρια του Μανουήλ.

Ωστόσο, δύο απρόβλεπτα δυναστικά γεγονότα άλλαξαν δραστικά την κατάσταση. Το 1169, η σύζυγος του Μανουήλ γέννησε έναν γιο, στερώντας έτσι από τον Μπέλα την ιδιότητά του ως κληρονόμου του βυζαντινού θρόνου.⁴⁵⁷ Στη συνέχεια, το 1172, ο Στέφανος πέθανε άτεκνος και ο Μπέλα Γ΄ επέστρεψε πλέον στην πατρίδα του, να διεκδικήσει τον θρόνο του. Πριν φύγει από την Κωνσταντινούπολη, ορκίστηκε στον Μανουήλ ότι «θα έχει πάντα υπόψη του τα συμφέροντα του αυτοκράτορα και των Ρωμαίων».⁴⁵⁸ Πράγματι, κράτησε τον λόγο του: όσο ζούσε ο Μανουήλ, δεν έκανε καμία προσπάθεια να ανακτήσει την κροατική κληρονομιά του, την οποία μόνο στη συνέχεια ενσωμάτωσε εκ νέου στην Ουγγαρία.

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, το βόρειο σύνορο της Αυτοκρατορίας αποτέλεσε πολύ πιο σημαντικό σημείο επένδυσης δυνάμεων, σε σχέση με παλαιότερα. Συχνά αποσπούσε τον Μανουήλ από τους άλλους σκοπούς του, δηλαδή την κατάληψη της νοτίου Ιταλίας και την υποταγή της Αντιοχείας.⁴⁵⁹ Αν ο στόχος του Μανουήλ ήταν όντως η κατάκτηση της Ουγγαρίας, τότε σίγουρα απέτυχε. Όπως επίσης απέτυχε αν ο στόχος του ήταν η δυναστική ένωση.⁴⁶⁰ Πάντως αυτό που τελικά πέτυχε ήταν η δημιουργία

⁴⁵⁵ Moravcsik, *Magyars*, 83.

⁴⁵⁶ Moravcsik, *Magyars*, 83-86, Birkenmeier, Komnenian Army, 241.

⁴⁵⁷ Χωνιάτης, 169.85-88.

⁴⁵⁸ Χωνιάτης, 170.15-21.

⁴⁵⁹ Magalino, *Manuel*, 54-56. Παράλληλα ο Μανουήλ, όπως και ο πατέρας του, αντιμετώπισε εξέγερση των Σέρβων το 1149. Όπως το 1129 ήταν υποκινούμενη από τον Στέφανο Β΄ της Ουγγαρίας, η εξέγερση του 1149 υποκινήθηκε από τον Ρογήρο και τον Γκέζα. Ο Μανουήλ ανάγκασε τους επαναστατημένους Σέρβους σε εκ νέου υποτέλεια (1151). Βλ. Χωνιάτης, 92.29-31.

⁴⁶⁰ Χωνιάτης, 127.69-70.

πολύ στενών σχέσεων – πρακτικά σχέσεων επικυριαρχίας.⁴⁶¹ Αυτό, σε συνδυασμό με εδαφικά οφέλη, λάφυρα και χρηματικά ποσά, σίγουρα δεν καθιστούν ήττα το ουγγρικό μέτωπο, στην περίοδο του Μανουήλ. Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η γεωγραφική μετατόπιση του κέντρου βάρους της υψηλής στρατηγικής στον βορρά, ενώ σε διπλωματικό επίπεδο αξιοποίησε τα δίκτυα αντιφρονούντων, τους διπλωματικούς γάμους και την απειλή χρήσης όπλων.

Η περίπτωση της Ουγγαρίας συνδυάζει τα καλύτερα και ταυτόχρονα χειρότερα στοιχεία της διπλωματίας του Μανουήλ. Ο αυτοκράτορας ασκούσε περιστασιακά διπλωματία σε όλα τα μέτωπα μεταβάλλοντας τους στόχους του με μεγάλη ευελιξία και προσαρμοστικότητα, δίχως όμως να έχει έναν τελικό, ξεκάθαρο σκοπό.

⁴⁶¹ Χωνιάτης, 170.19-21.

6. Αυτοκρατορική υπερεπέκταση στην Μικρά Ασία

Κατά την περίοδο του Μανουήλ η Αυτοκρατορία αποκτά την μέγιστη έκτασή της από το 1071, κατέχοντας σχεδόν ολόκληρη την Μικρά Ασία εκτός της κοιλάδας του Μαιάνδρου. Οι συνοριακές συγκρούσεις στην Μικρά Ασία συνεχίζουν αδιάκοπα με αμοιβαίες λεηλασίες στο έδαφος του αντιπάλου, όπως όλο τον τελευταίο αιώνα. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του, ο Μανουήλ εκστράτευσε στην Μικρά Ασία με μεγάλες φιλοδοξίες να εκδιώξει τους Τούρκους και να φθάσει ως το Ικόνιο (1145-1146)⁴⁶², χωρίς όμως σημαντικά αποτελέσματα. Η εκστρατεία μάλλον αποτελούσε μια επίδειξη σταυροφορικής δύναμης προς την δύση και προσωπική δόξα.⁴⁶³ Σύντομα και υπό την απειλή νέας σταυροφορίας, ήταν προς το αμοιβαίο όφελος να συναφθεί ειρήνη.

Βάσει της βυζαντινής πολιτικής, ο Μανουήλ θέλησε να στρέψει τους εχθρούς του σε μεταξύ τους πόλεμο. Χαρακτηριστικά, προσπάθησε να στρέψει τον Σουλτάνο Μεσούντ εναντίον των Αρμενίων. Το 1153 και ξανά το 1156 έστειλε μεγάλη ποσότητα δώρων στον σουλτάνο Μεσούντ και του ζήτησε να πάει σε πόλεμο με τους Αρμένιους, κάτι που έπραξε ανεπιτυχώς. Το 1156 ο Μεσούντ πέθανε, αφήνοντας τους γιους του να συγκρούονται για την κληρονομία του Ρουμ. Ο Μανουήλ, με μυστικές επιστολές προς τον κάθε έναν από αυτούς τους ενθάρρυνε να συνεχίσουν τις συγκρούσεις, υποσχόμενος αυτοκρατορική υποστήριξη. Οι αποστολές περιείχαν σημαντικά χρηματικά ποσά και δώρα.

Από το 1160 ως το 1161 ο Μανουήλ οδήγησε τις δυνάμεις του σε πόλεμο εναντίον του ισχυρότερου διαδόχου του Μεσούντ, του *Κιλίτζ Αρσλάν Β΄ (1156-1192)*.⁴⁶⁴ Ακόμα περισσότερο απ' ότι στην περίπτωση του Ιωάννη, οι Τούρκοι υποχωρούσαν ή ζητούσαν ειρήνη κατά την άφιξη του αυτοκρατορικού στρατού.⁴⁶⁵ Στον στρατό του Μανουήλ συμμετείχαν ενισχύσεις από τις υποτελείς περιοχές της Αντιοχείας, της Σερβίας και της Μικράς Αρμενίας. Επιπροσθέτως, ο Μανουήλ παρακινούσε και άλλους εμίρηδες να κάνουν πολεμικές προετοιμασίες, ώστε να προκαλέσει στον

⁴⁶² Κίνναμος, 39-63. Για ένα παράδειγμα διπλωματικής αβρότητας (που αγγίζει τα όρια της ειρωνείας) στην αλληλογραφία ανάμεσα στην Αυτοκρατορία και το Ρουμ βλ. Κίνναμος, 39.19-40.13. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Κίνναμος χαρακτηρίζει την απάντηση του Τούρκου σουλτάνου «φορτικότατη».

⁴⁶³ Magdalino, Manuel, 42.

⁴⁶⁴ Κίνναμος, 191-201.

⁴⁶⁵ Κίνναμος, 192.1-3.

Αρσλάν τον φόβο ότι το ανατολικό του πλευρό ήταν ευάλωτο. Ο Μανουήλ απέρριψε τις εκκλήσεις των πρεσβευτών για ειρήνη και συνέχισε τις επιδρομές στην Καππαδοκία και τη Βιθυνία.⁴⁶⁶ Μετά από πολλές νίκες, ο Αρσλάν, ως ικέτης πλέον, υποσχέθηκε να είναι πιστός υποτελής. Ο αυτοκράτορας δέχτηκε τους όρους και αναχώρησε.

Την επόμενη χρονιά (1162), ο Αρσλάν ταξίδεψε προσωπικά στην Κωνσταντινούπολη για να ζητήσει την στρατιωτική βοήθεια του αυτοκράτορα.⁴⁶⁷ Οι πηγές περιγράφουν μια εξωπραγματική επίδειξη μεγαλοπρέπειας. Από αυτή την επίδειξη ο αυτοκράτορας όχι μόνο έδειχνε στον Τούρκο τα οφέλη της υποταγής, αλλά αύξανε το γόητρο του στους μουσουλμάνους της ανατολής, όπως είχε κάνει και με την δύση. Στα πλαίσια της πολιτικής ιδεολογίας η επίδειξη αυτοκρατορικού μεγαλείου στόχευε στην ανάδειξη του Μανουήλ ως πατέρα και του Αρσλάν ως υιό, κάτι που δεν ήταν μόνο συμβολικό, καθώς εμφανίζεται και στην μεταξύ τους αλληλογραφία.⁴⁶⁸ Ο Αρσλάν επαναδιατύπωσε την υποτέλεια του και ορκίστηκε να έχει τους ίδιους φίλους και τους ίδιους εχθρούς με τον αυτοκράτορα. Για αρκετά χρόνια μετά ο Αρσλάν παρέμεινε υποτελής του αυτοκράτορα, ενώ προμήθευσε στρατό για τις βυζαντινές εκστρατείες το 1166 και το 1167.

Ο Μανουήλ προτίμησε την φιλία του Αρσλάν, παρά να συνεχίσει τον πόλεμο. Οι βαλκανικές υποθέσεις μετά το 1164 απαιτούσαν την άμεση προσοχή του αυτοκράτορα. Εάν ο Μανουήλ πίεζε για κέρδη εναντίον του Αρσλάν, τότε θα είχε διακινδυνεύσει να αποσταθεροποιήσει τα σύνορα της ανατολής, ενώ υπήρχε ανάγκη στην δύση. Το Βυζάντιο ήταν ανίκανο να πολεμήσει δύο εκτεταμένες συγκρούσεις ταυτόχρονα, οπότε ο αυτοκράτορας έπρεπε να είναι ικανοποιημένος με τον όρκο φιλίας του Αρσλάν. Ο Αρσλάν όφειλε άλλωστε να διατηρεί φιλικές σχέσεις με τον Μανουήλ, καθώς ήταν περικυκλωμένος από ισχυρούς εχθρούς. Τέλος ο Μανουήλ φιλοξενούσε στην αυλή του διεκδικητές του θρόνου του Αρσλάν, τους οποίους μπορούσε να χρηματοδοτήσει ανά πάσα στιγμή.

Ο Χωνιάτης ξεκινά το έκτο βιβλίο της αφήγησής του αναφέροντας πώς ο Μανουήλ και ο Αρσλάν παρά τις φαινομενικά καλές τους σχέσεις, συγκρούονταν στο πεδίο της

⁴⁶⁶ Κίνναμος, 194.6-13.

⁴⁶⁷ Κίνναμος, 204.22-208.4.

⁴⁶⁸ Χωνιάτης, 123.74-78.

μάχης με την παραμικρή αφορμή.⁴⁶⁹ Ο Μανουήλ συγκεκριμένα παρουσιάζεται ως πιο απερίσκεπτος. Οι διμερείς σχέσεις είχαν σίγουρα ψυχρανθεί αλλά μέχρι τη δεκαετία του 1170. Μετά τον θάνατο του Νουρεντίν (1174) ο Μανουήλ δεν είχε ανάγκη την συμμαχία με τον Αρσλάν, καθώς παρήλθε ο φόβος να συμμαχήσουν οι δύο ισχυροί Τούρκοι και να απειλήσουν τα σταυροφορικά κρατίδια.⁴⁷⁰ Αντίθετα, ο Αρσλάν είχε μείνει πλέον χωρίς αντίπαλο στην περιοχή, όποτε αποτελούσε δυνητικά μεγάλη απειλή.⁴⁷¹

Την άνοιξη του 1176, μετά από εκτεταμένο σχεδιασμό και προετοιμασία, ο Μανουήλ ξεκίνησε τη σταυροφορία κατά του Ικονίου.⁴⁷² Ο Μανουήλ έστειλε επιστολή στον πάπα Αλέξανδρο ζητώντας βοήθεια για το εγχείρημα. Ο αυτοκράτορας δεν σχεδίαζε τίποτα λιγότερο από την πλήρη υποταγή του Ικονίου. Στο στράτευμά του είχε Ούγγρους, Σέρβους και Αντιοχείς λίκιους.⁴⁷³ Ο Μανουήλ αρνήθηκε τις ειρηνευτικές προτάσεις του Αρσλάν, καθώς αφενός χρειαζόταν μια μεγάλη νίκη για να επαναφέρει το πληγωμένο κύρος του και αφετέρου όφειλε να εξαλείψει την απειλή που συνιστούσε ο Αρσλάν, προτού ο τελευταίος γίνει πολύ ισχυρός για να μπορεί να αντιμετωπιστεί – ένα δίλημμα γνωστό ως η *παγίδα του Θουκυδίδη*. Επιπλέον, ο Magdalino παρατηρεί ότι μια ενοποιημένη τουρκική παρουσία στην Μικρά Ασία θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο τον δρόμο προς τους Αγίους Τόπους. Εάν ο Μανουήλ δεν μπορούσε να εξασφαλίσει τη διαδρομή των προσκυνητών, ποια η χρησιμότητά του ως προστάτης των σταυροφόρων;

Μετά τις αρχικές επιτυχίες η εκστρατεία κατέληξε στην καταστροφή του Μυριοκέφαλου.⁴⁷⁴ Η συνθήκη ειρήνης που υπεγράφη μετά την μάχη προσέφερε στους Τούρκους μικρές εδαφικές παραχωρήσεις, με σημαντικότερη την αρμένικη Κιλικία, ενισχύοντας τις αποσχιστικές τάσεις, αποκόβοντας από την κεντρική εξουσία τους Αγίους Τόπους και επιδεινώνοντας ακόμη περισσότερο την στρατηγική σημασία της Αντιοχείας. Κυρίως όμως, είχε χαθεί το όνειρο της πλήρους αυτοκρατορικής παλινόρθωσης στην Μικρά Ασία, καθώς η πρόοδος σχεδόν ενός αιώνας ανατράπηκε ταχύτατα.

⁴⁶⁹ Χωνιάτης, 175.25-176.48.

⁴⁷⁰ Ο *Σαλαντίν* (1174 - 1193) δεν αποτελούσε ακόμα απειλή.

⁴⁷¹ Σε αυτό το διάστημα οι Σελτζούκοι του Ρουμ ισχυροποιήθηκαν, κατακτώντας τους εχθρούς τους, τους Δανισμενδίδες λίγο μετά το Μυριοκέφαλο (1178).

⁴⁷² Για την εκστρατεία βλ. Κίνναμος, 290-300.

⁴⁷³ Κίνναμος, 299.13-15. Βλ. επίσης Magdalino, Manuel, 95-98.

⁴⁷⁴ Για την μάχη στο Μυριοκέφαλο βλ. Χωνιάτης, 178-191. Βλ. επίσης Birkenmeier, Komnenian army 126-135.

Συμπεράσματα

Ο Μανουήλ έστρεψε την προσοχή του ανατολικά πραγματοποιώντας μια μεγάλη και καταστροφική εκστρατεία, σε αντίθεση με τις μικρές αλλά σταθερές διπλωματικές νίκες του προηγούμενου αιώνα. Ο αυτοκράτορας προσπάθησε να αποδείξει στους δυτικούς Χριστιανούς πόσο αποτελεσματική θα μπορούσε να είναι μια βυζαντινή σταυροφορία. Αντί αυτού, το κύρος του έλαβε ένα τεράστιο πλήγμα σε ανατολή και δύση, ειδικά σε συνδυασμό με την *συνθήκη της Βενετίας*, την αμέσως επόμενη χρονιά. Το Μυριοκέφαλο είναι η άμεση συνέπεια της αυτοκρατορικής υπερεπέκτασης της πολιτικής του Μανουήλ, που ήρθε σε ευθεία αντίθεση με την μετρημένη και υπομονετική πολιτική του Αλεξίου και με την προσεχτική δράση του Ιωάννη, που πάντα επιδίωκε την διατήρηση μιας ισορροπίας ισχύος. Παρότι ο Μανουήλ διπλωματικά παρέμεινε έντονα ενεργός, μετά το Μυριοκέφαλο η Αυτοκρατορία δεν θα είχε ξανά τόσο μεγάλη ευκαιρία πρωτοβουλιών στην ανατολή.

Συνολική Αποτίμηση

Στα παραπάνω κεφάλαια, προκειμένου να παρουσιαστούν συγκεντρωτικά οι σημαντικότερες διπλωματικές κινήσεις της Βυζαντινής αυτοκρατορίας κατά τα έτη 1081-1180, αξιοποιήθηκαν συνδυαστικά εργαλεία που παρέχονται τόσο από την επιστήμη της ιστορίας όσο και από αυτή των διεθνών σχέσεων. Παράλληλα, έγινε απόπειρα να εντοπιστούν τα κίνητρα, τα οφέλη και τα πιθανά ρίσκα που ελλόχευαν πίσω από κάθε απόφαση. Αξιοποιήθηκε κυρίως το θεωρητικό παράδειγμα του πολιτικού ρεαλισμού, το οποίο αποτελεί την επικρατούσα θεωρία στις διεθνείς σχέσεις. Βάσει του ρεαλισμού, τα κράτη, ως κεντρικοί παράγοντες στη διεθνή πολιτική, οφείλουν να λαμβάνουν – και συνήθως λαμβάνουν – λογικές αποφάσεις ζυγίζοντας πιθανά οφέλη και ρίσκα. Τελικός στόχος κάθε κράτους είναι η επιβίωσή του. Ενίοτε λαμβάνονται λανθασμένες αποφάσεις από μη ορθούς υπολογισμούς των ηγετών εξαιτίας της εγγενούς αβεβαιότητας που προκαλούν οι πιέσεις του άναρχου διεθνούς πολιτικού συστήματος. Η επιβίωση εξασφαλίζεται με την μεγέθυνση της ισχύος του κράτους σε έμψυχους και άψυχους πόρους. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, συχνά βαλλόμενη πανταχόθεν, για να μεγιστοποιήσει την ισχύ της και την εξασφάλιση της επιβίωσής της, αξιοποιούσε με ζήλο την διπλωματία.

Ο Αλέξιος έθεσε τις βάσεις της Κομνηνείας εξωτερικής πολιτικής. Μετέτρεψε εκ νέου σε μεγάλη δύναμη ένα οικονομικά, στρατιωτικά και διοικητικά αποδιοργανωμένο κράτος. Αυτό το πέτυχε καταφέροντας να αξιοποιήσει τις υπάρχουσες δυνατότητες μετατρέποντάς τις σε απτή ισχύ. Κύριο παράγοντα σε αυτή την επιτυχία έπαιξε η διπλωματία του. Τα περιορισμένα μέσα που είχε στην διάθεσή του ο Αλέξιος τα αξιοποίησε στο μέγιστο. Οι συνθήκες με τους Τούρκους και τους Βενετούς ήταν ένα αναγκαίο κακό, αλλά μονόδρομος την δεδομένη στιγμή. Παρότι ο Αλέξιος κατάφερε να αντιμετωπίσει τα δυσμενή αποτελέσματα της αναγνώρισης του πρώτου τουρκικού κράτους στην Μικρά Ασία, δεν πέτυχε το ίδιο με την Βενετία, καθώς η απειλή που αποτελούσε η τελευταία δεν ήταν αρκετά εμφανής. Παράλληλα, η δημιουργία του κράτους της Αντιοχείας περιέπλεξε το διπλωματικό πεδίο, δημιουργώντας πολύπλοκους συσχετισμούς ισχύος ανάμεσα στην Δύση και τα σταυροφορικά κρατίδια, τους οποίους ο Αλέξιος και οι διάδοχοί του κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν, συχνά σε βάρος άλλων στόχων υψηλής στρατηγικής.

Οι διάδοχοι του Αλεξίου κλήθηκαν επί πλέον να αντιμετωπίσουν το δίλημμα κάθε μεγάλης δύναμης: πόση ισχύς είναι αναγκαία; Η αμυντική προσέγγιση της ρεαλιστικής θεωρίας εικάζει πως στόχος πρέπει να είναι τόση ισχύς, όση εξασφαλίζει την επιβίωση της μεγάλης δύναμης και την διασφάλιση του status quo. Κάθε περαιτέρω προσπάθεια απόκτησης μεγαλύτερης ισχύος αποτελεί περιττό ρίσκο και είναι πιθανό να οδηγήσει σε απώλειες. Αντίθετα, η θεωρία του επιθετικού ρεαλισμού προτείνει ότι το διεθνές σύστημα παρέχει στις μεγάλες δυνάμεις ισχυρά κίνητρα για διαρκή αύξηση της ισχύος τους, ώστε να εξασφαλίσουν την ασφάλεια και την επιβίωσή τους. Προκειμένου να αμβλύνουν τον φόβο της μη επιβίωσης, τα κράτη επιδιώκουν πάντα να μεγιστοποιήσουν τη δική τους σχετική ισχύ, εις βάρος άλλων κρατών εντός του συστήματος.

Στο επίκεντρο της πολιτικής φιλοσοφίας του Ιωάννη Κομνηνού, είναι φανερό πως επικρατούσε μια αμυντικά προσανατολισμένη ορθολογική προσέγγιση. Υπήρξε σε μεγάλο βαθμό συνεχιστής της πολιτικής του Αλεξίου, ενώ διαφοροποιήθηκε κυρίως στο ζήτημα της ανάκτησης της Μικράς Ασίας. Στα μεγαλύτερα διπλωματικά επιτεύγματά του συγκαταλέγονται η αναθέρμανση των σχέσεων με την Γερμανία και η διπλωματική εκμετάλλευση των διαφορών ανάμεσα στους Τούρκους εμίρηδες. Και οι δύο αυτές κινήσεις πηγάζαν από τον φόβο ισχυροποίησης των δύο μεγάλων εχθρών σε ανατολή και δύση, τους οποίους μετά βίας είχε καταφέρει να νικήσει ο Αλέξιος. Στόχος του Ιωάννη ήταν η διατήρηση της υπεροχής ισχύος στην κατακερματισμένη Μικρά Ασία, παρά η ανακατάληψή της με τα πιθανά ρίσκα που αυτή εμπεριείχε.

Στους Αγίους Τόπους ο Ιωάννης υπήρξε πιο διπλωματικός απ' ότι εικάζεται συνήθως. Διεκδίκησε να αναγνωριστεί στρατιωτικά επικυρίαρχος της Αντιοχείας και ταυτόχρονα θρησκευτικός και πολιτικός προστάτης της. Λιγότερο γόνιμες υπήρξαν οι σχέσεις του Ιωάννη με τον πάπα, οι οποίες ποτέ δεν κατέληξαν σε σοβαρές συζητήσεις επανένωσης της Χριστιανοσύνης. Ίσως ορθά ο Ιωάννης έβαζε σε πρώτη μοίρα τις σχέσεις με την Γερμανία. Λιγότερο επιτυχημένος υπήρξε ο Ιωάννης στις αλληλεπιδράσεις του με την Ουγγαρία και την Βενετία. Στην πρώτη περίπτωση, παρότι προκάλεσε εμμέσως μία άσκοπη σύγκρουση, την έληξε ταχύτατα και έθεσε τις προϋποθέσεις για την εμπλοκή του Μανουήλ στην Ουγγαρία. Όσον αφορά τη Βενετία, δεν κατάφερε να εντοπίσει την απειλή που συνιστούσε ούτε να λάβει ικανοποιητικά μέτρα εναντίον της.

Ακόμη και οι λανθασμένοι διπλωματικοί υπολογισμοί του αυτοκράτορα, εμφανίζουν έναν ηγέτη μετριοπαθή και προσεκτικό – ίσως υπερβολικά προσεκτικό μερικές φορές – με εντυπωσιακή όμως ικανότητα να συνδυάζει την οικουμενική ιδεολογία με ορθές και ρεαλιστικές αποφάσεις στα πρότυπα της προσέγγισης του αμυντικού ρεαλισμού.

Ο Μανουήλ άσκησε σε μεγάλο βαθμό εξωτερική πολιτική αντίθετη από αυτή του πατέρα του. Αυτό δεν σημαίνει πως δεν αξιοποίησε τα εφόδια που είχε λάβει ούτε ότι δεν εκμεταλλεύτηκε τις επιδέξια βάσεις που είχε θέσει ο Ιωάννης. Η προσέγγισή του στα ζητήματα όμως που ανέκυψαν υπήρξε σαφώς πιο φιλόδοξη. Ενέτεινε την εμπλοκή της Αυτοκρατορίας στην Ουγγαρία και ενδυνάμωσε τις σχέσεις με την Γερμανία. Τέλος πέτυχε ό,τι δεν είχε καταφέρει ο Ιωάννης στους Αγίους Τόπους επιβάλλοντας την βυζαντινή θέληση στους εκεί ηγεμόνες. Παρόλα αυτά, ο Μανουήλ σίγουρα δεν μπορεί να χαρακτηριστεί προσεκτικός και μετρημένος. Οι αποφάσεις του γίνονται κατανοητές στα πλαίσια του επιθετικού ρεαλισμού. Φαίνονται αυθόρμητες και ριψοκίνδυνες, καθώς είναι συνέπεια διαρκούς αναζήτησης ισχύος και μεγάλης προσαρμοστικότητας στις διεθνείς μεταβολές και όχι μιας σταθερής υψηλής στρατηγικής. Εν τέλει όμως, παρά την αδιάκοπη διπλωματική δραστηριότητά του, τόσο με δώρα όσο και με δυναστικούς γάμους, η πολιτική του στην Ιταλία και την Μικρά Ασία απέτυχε. Τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του σαφώς έλαβαν χώρα στην Ουγγαρία και τους Αγίους Τόπους. Αλλά ακόμη κι εκεί δεν επετεύχθη το σύνολο των στόχων που είχε θέσει. Η μεγαλύτερη δύναμη του Μανουήλ ήταν η διπλωματική του ευελιξία.

Ο Μανουήλ δεν καθόριζε ρεαλιστικούς μεσοπρόθεσμους στόχους. Αντίθετα, έθετε φιλόδοξους στόχους υψηλής στρατηγικής, στους οποίους όμως δεν ανταποκρινόταν η ισχύς της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, το διεθνές σύστημα δεν ήταν ίδιο με εκείνο της εποχής του Ιουστινιανού, ενός άλλου αυτοκράτορα με αντίστοιχα μεγάλες φιλοδοξίες στην εξωτερική πολιτική. Στην δύση είχαν αναπτυχθεί ισχυροί πολιτικοί και ιδεολογικοί θεσμοί. Η παλινόρθωση στα πρότυπα της οικουμενικότητας ήταν ένα πολύ σημαντικό πολιτικό αφήγημα, αλλά δεν μπορούσε να γίνει πραγματικότητα με την δύναμη των όπλων. Η μεγαλύτερη αδυναμία της αυτοκρατορίας του ήταν πως βασιζόταν στην ενεργητική και μακιαβελική φύση του αυτοκράτορα κατά την δραστηριοποίησή του στο διεθνές σύστημα. Μετά τον θάνατο του Μανουήλ, οι επίγονοι του, χωρίς να διαθέτουν το χάρισμα του, δεν ήταν δυνατό να διαχειριστούν τα μέτωπα που είχε ανοίξει ο πολυπράγμων αυτοκράτορας.

Ο Αλέξιος, όταν ανήλθε στον θρόνο, παρέλαβε μια κατ' όνομα μόνο αυτοκρατορία. Όταν πέθανε παρέδωσε μια μεγάλη δύναμη, που όμως αποδείχθηκε πως πατούσε σε σαθρά θεμέλια. Κανένας από τους Κομνηνούς δεν κατάφερε να προβλέψει και να αντιμετωπίσει την βενετική και εν γένει την οικονομική απειλή που αντιπροσώπευαν οι ιταλικές πόλεις. Παράλληλα, η αφύπνιση της Δύσης και η εγκαθίδρυση των σταυροφορικών κρατιδίων αποτέλεσε ένα αγκάθι στο πλευρό της Αυτοκρατορίας για σχεδόν το σύνολο του αιώνα. Τέλος, η αδυναμία των Κομνηνών να ακολουθήσουν μια σταθερή πολιτική στην Μικρά Ασία, προκειμένου να διαλυθούν τα τούρκικα κρατικά μορφώματα, σήμαινε πως το ανατολικό μέτωπο της Αυτοκρατορίας δεν θα ήταν ποτέ ξανά ασφαλές. Από την άλλη μεριά, οι Κομνηνοί εδραίωσαν και θωράκισαν την αυτοκρατορική εξουσία στα Βαλκάνια, μετακινώντας το κέντρο βάρους της προς δυσμάς. Επίσης οι Κομνηνοί πέτυχαν όχι μόνο να συνδέσουν την Αυτοκρατορία με το αναδυόμενο ευρωπαϊκό διεθνές σύστημα αλλά και να διαχειριστούν με μεγάλη επιτυχία την τρικυμία δύο σταυροφοριών.

Παράρτημα

Ηγεμόνες των γειτονικών κρατών

(Η λίστα δεν είναι εξαντλητική, παραλείπονται πρόσωπα που δεν αναφέρονται στην διήγηση.)

Πρίγκιπες της Αντιοχείας

Βοημούνδος Α΄ (1098–1111)

Ταγκρέδος (1100-1112) Αντιβασιλέας, Ανιψιός του Βοημούνδου, ανέλαβε την εξουσία εν απουσία του.

Ρογήρος του Σαλέρνο (1112-1119) Αντιβασιλέας, του κληροδοτήθηκε η αντιβασιλεία από τον Ταγκρέδο, καθώς ο Βοημούνδος Β΄ ήταν ακόμα παιδί.

Βαλδουίνος Β΄ της Ιερουσαλήμ (1119-1126) Αντιβασιλέας, υποσχέθηκε να παραδώσει την εξουσία στον Βοημούνδο Β΄, αν έρθει στην Αντιόχεια.

Βοημούνδος Β΄ (1112-1130) «Νόμιμος» κληρονόμος, πρακτικά ανέλαβε εξουσία μετά το 1126, πέθανε στον *αγρό του αίματος*.

Βαλδουίνος Β΄ της Ιερουσαλήμ (1130-1131) Ξανά αντιβασιλέας με τον θάνατο του Βοημούνδου Β΄.

Κωνσταντία (1130-1160) ονομαστική εξουσία μόνο, κόρη του Βοημούνδου Β΄ και της Αλίκης της Ιερουσαλήμ.

Φούλκων της Ιερουσαλήμ (1131-1136) Αντιβασιλέας, ασκούσε την πραγματική εξουσία.

Ρεϋμούνδος (1136-1149) Παντρεύτηκε την Κωνσταντία μετά από συνοικέσιο του Φούλκωνα, προσβάλλοντας την Αυτοκρατορία.

Ρεϋλάνδος (1153-1160) Ιππότης της Β΄ Σταυροφορίας Παντρεύτηκε την Κωνσταντία. Αιχμαλωτίστηκε το 1060.

Βοημούνδος Γ΄ (1163-1201) Υποτελής στον Μανουήλ Κομνηνό, τοποθέτησε Ορθόδοξο πατριάρχη στην Αντιόχεια

Βασιλείς της Ιερουσαλήμ

Βαλδουίνος Α΄ (1100-1118) Γάλλος ευγενής

Βαλδουίνος Β΄ (1118-1131)

Μελισσάνθη (1131-1153) Κόρη του Βαλδουίνου Β΄, σύγκρουση με υιό (Βαλδουίνο Γ΄) για την εξουσία.

Φούλκων (1131-1143) Σύζυγος της Μελισσάνθης, πρακτικά ασκούσε την εξουσία.

Βαλδουίνος Γ΄ (1143-1163) Γιος της Μελισσάνθης και του Φούλκωνος, Υποτελής του Μανουήλ.

Αμάλριχος (1163-1174) Υπεύθυνος για την εκστρατεία στην Αίγυπτο, σύμμαχος και υποτελής του Μανουήλ.

Βαλδουίνος Δ΄ (1174-1185)

Ούγγροι βασιλείς

Λαδισλάος Α΄ (1077-1095) Πατέρας της Πιρόσκας-Ειρήνης

Καλομάνος (1095-1116) Ανιψιός του Λαδισλάου

Στέφανος Β΄ (1116-1131) Γιος του Καλομάνου

Μπέλα Β΄ ο τυφλός (1131-1141) Γιος του Άλμου, Ανιψιός του Καλομάνου και ξάδελφος του Στεφάνου. Τυφλώθηκε από τον Καλομάνο, πήρε τον θρόνο μετά από εξέγερση

Γκέζα Β΄ (1141-1162) Γιος του Μπέλα Β΄

Στέφανος Γ΄ (1162-1172) Γιος του Γκέζα Β΄. Για κάποιες περιόδους έχασε τον θρόνο, μετά επανήλθε στην εξουσία.

Λαδισλάος Β΄ (1162-1163) Ενθρόνιση μετά από παρέμβαση του Μανουήλ.

Στέφανος Δ΄ (1163) Ενθρόνιση μετά από παρέμβαση του Μανουήλ, ακόμα και όταν έχασε τον θρόνο έκανε πολλές αποτυχημένες εξεγέρσεις για να τον ανακτήσει.

Μπέλα Γ΄ (1172-1196) Γαλουχήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, προοριζόταν για διάδοχος της Αυτοκρατορίας, πιστός σύμμαχος του Μανουήλ.

Γερμανοί βασιλείς και αυτοκράτορες

(ΒΙ: βασιλεύς Ιταλίας, ΒΓ: βασιλεύς Γερμανίας, ΑΓ: αυτοκράτωρ Γερμανίας)

Ερρίκος Δ΄ (1154/6 ΒΓ/ΒΙ, 1084 ΑΓ - 1105)

Ερρίκος Ε΄ (1198/9 ΒΙ/ΒΓ, 1111 ΑΓ - 1125)

Λοθάριος Γ΄ (1125 ΒΙ/ΒΓ, 1133 ΑΓ - 1137)

Κορράδος Γ΄ (1128 ΒΙ, 1138 ΒΓ - 1152) Ποτέ δεν στέφθηκε αυτοκράτορας, αλλά πρακτικά ήταν ΑΓ (αυτοαποκαλούνταν *Rex Romanorum*)

Φρειδερίκος Β΄ (1152 ΒΓ, 1155 ΑΓ - 1190) 1153: Συνθήκη Κωνσταντίας, και αυτοκρατορική στέψη (1155), Συμφιλίωση με πάπα Αλέξανδρο (1177)

Ποντίφικες

Γρηγόριος Ζ΄ (1073-1085) Οδήγησε στην Έριδα της Περιβολής, υποστήριξε την εισβολή του Γυισκάρδου

Αντίπαπας Κλήμης Γ΄ (1080-1100) εγκάθετος από Ερρίκο Δ΄.

Ουρβανός Β΄ (1088-1099) Ανέπτυξαν πλαίσιο συνεργασίας από κοινού με τον Αλέξιο. Καθοδηγητής της Α΄ Σταυροφορίας.

Πασχάλης Β΄ (1099-1118) υποστήριξε την εισβολή του Βοημούνδου, ανέπτυξε επαφές με Ιωάννη

Κάλλιστος Β΄ (1119-1124) Ανέπτυξε επαφές με Ιωάννη

Ονώριος Β΄ (1124-1130) Ανέπτυξε επαφές με Ιωάννη

Ιννοκέντιος Β΄ (1130-1143) Απειλή για την εκστρατεία του Ιωάννη στην Συρία

Αντίπαπας Ανάκλητος Β' (1130-1138) εγκάθετος από Ρογήρο Β΄.

Ευγένιος Γ΄ (1145-1153) Πάπας κατά την Β΄ Σταυροφορία.

Αδριανός Δ΄ (1154-1159) Έντονες συζητήσεις με Μανουήλ για Ένωση

Αλέξανδρος Γ΄ (1159-1181) Έντονες συζητήσεις με Μανουήλ για Ένωση

Αντιπάπας Βίκτορας Δ΄ (1159-1164) εγκάθετος από Φρειδερίκο

Δούκες και Βασιλείς των Νορμανδών (Καλαβρίας και Σικελίας)

Δούκας Ροβέρτος Γυισκάρδος (1157-1185)

Βοημούνδος (1088-1111)

Ρογήρος Β΄ (1105/1130-1154)

Γουλιέλμος Α΄ (1154-1166) Βασιλιάς κατά την εισβολή του Μανουήλ

Γουλιέλμος Β΄ (1166-1189) Σύνηψε ειρήνη με τον Μανουήλ.

Ηγεμόνες του Μεγάλου Σελτζουκάτου

Μαλίκ Α΄ (1072-1092)

1092-1095 κενό εξουσίας και συγκρούσεις ανάμεσα στους γιούς του Μαλίκ Α΄ (ένας εκ των οποίων ο Μαχμούντ Α΄)

Ταπάρ (1105-1118) γιος του Μαλίκ Σαχ Α΄

Ηγεμόνες του Ρουμ

Σουλεϊμάν Α΄ (1077-1086) Το Σουλτανάτο του Ρουμ αποσχίστηκε από το Μεγάλο Σελτζουκάτο το 1077. Είχε πρωτεύουσα την Νίκαια. Μετά τον θάνατο του, οι γιοι του αιχμαλωτίστηκαν.

1086-1092 κενό εξουσίας και περιορισμένη επικυριαρχία από το Μεγάλο Σελτζουκάτο του Μαλίκ Α΄, μέχρι τον θάνατο του Μαλίκ Σαχ Α΄. Η επικράτεια του Ρουμ περιορίστηκε και πολλοί εμίρηδες ανεξαρτητοποιήθηκαν (όπως ο Τζαχάς).

Κιλίτζ Αρσλάν Α΄ (1092-1107) Επανίδρυσε το Σουλτανάτο του Ρουμ μετά το θάνατο του Μαλίκ Α΄. Αντιμετώπισε τους Σταυροφόρους της Α΄ Σταυροφορίας Μετακίνησε την πρωτεύουσα στο Ικόνιο.

1107-1100 κενό εξουσίας

Μαλίκ Σαχ του Ρούμ (1110-1116) Γιος του Κιλίτζ Αρσλάν Α΄. Έχασε από τον Αλέξιο στην μάχη του Φιλομήλιου. Εκτελέστηκε μετά από συνομοσία του αδελφού του, Μασούντ.

Μέσούντ Α΄ (1116-1156) Πολέμησε τους στρατούς της Β΄ Σταυροφορίας. Αυτός και αδέρφια συγκρούστηκαν για την εξουσία Κατέφυγε στην Αυλή του Ιωάννη για υποστήριξη όταν έχασε πρόσκαιρα τον θρόνο.

Κιλίτζ Αρσλάν Β΄ (1156-1192) Αρχικά υποτελής του Μανουήλ, εν τέλει τον νίκησε στην μάχη του Μυριοκέφαλου.

Πρωτογενείς πηγές

Άννα Κομνηνή: Reinsch D. R. και Kambylis A. (έκδ.), *Annae Comnenae Alexias*, CFHB 40.1: Prolegomena et textus, Βερολίνο: de Gruyter 2001.

Ατταλειάτης: Tsolakis Th. (έκδ.), *Ιστορία έκτεθεισα παρὰ Μιχαήλ προέδρου κριτοῦ ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τοῦ βήλου τοῦ Ἀτταλειάτου*, Michaelis Attaliat Histoiria, CFHB L, Αθήνα: 2011.

Γλυκάς: Bekker I. (έκδ.), Michaelis Glycae, *Annales*, Βόννη: CSHB, 1836.

Dolger, Regesten: Dolger F., & Wirth P., (έκδ.), *Regesten der Kaiserurkunden des Ostromischen Reiches von 565-1453 τ. Β΄, (1025-1204)*, (2^η εκδ.) Μόναχο: C.H. Beck, 1995.

Gautier Paul. Le dossier d'un haut fonctionnaire byzantin d'Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos, *Revue des études byzantines*, 23, 1965, 168-204

Holtzmann W., “Die Unionsverhandlungen zwischen Kaiser Alexios I. und Papst Urban II. im Jahre 1089”, 28, 1928. 38-67.

Ζωναράς: Büttner-Wobst Th. και Pinder M. (έκδ.), *Ioannis Zonarae Epitomae historiarum libri XVIII, 3 τ.*, CSHB, Βόννη: Imp. Ed. Weberi, 1841-1844

Κίνναμος: A. Meineke (έκδ.), *Ioannis Cinnami epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum*, CSHB, Βόννη: Imp. Ed. Weberi, 1836.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, De Cerimoniis: Reiske J. J. (έκδ.), Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *De Cerimoniis aulae byzantinae*, 2 τόμοι (τ. Α΄: κείμενο, τ. Β΄: σχόλια), CSHB, Βόννη: 1829-1830.

Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, De administrando: Moravcsik G. (έκδ.) Constantini Porphyrogeniti imperatoris, *De Administrando Imperio ad Romanvm F.*, 2 τόμοι, CFHB I, Ουάσινγκτον: 1967.

Μανασσής, Οδοιπορικόν: Χρυσόγελος Κ. (έκδ.), Κωνσταντίνος Μανασσής, *Όδοιπορικόν*, Αθήνα 2017.

Μανασσής, Σύνοψις Χρονική: Λαμπίδης Ο. (έκδ.), Constantini Manassis *Breviarium Chronicum*, CFHB 36/1-2, 2 τ. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 1996.

Τορνίκης, Επιστολές: Darrouzès J. (επιμ.), Georges et Dèmètrios Tornikès, *Léttres et Discours*, [Le monde byzantine], Παρίσι: 1970.

Χωνιάτης: J.-L. van Dieten (έκδ.), *Nicetae Choniatae historia*, CFHB 11.1, Βερολίνο: De Gruyter, 1975.

Ψελλός Χρονογραφία: Reinsch D. (εκδ.), Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, Michaelis Pselli *Chronographia*, 2 τ., τ. Α', [Millenium Studien 51], Βερολίνο: 2014.

Ψελλός, επιστολαί: Σάθας Κ. (εκδ.), Μιχαήλ Ψελλός, *Ιστορικοί λόγοι, επιστολαί και άλλα ανέκδοτα*, τ. Ε', Παρίσι – Βενετία: Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, 1876.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

Abulafia D., Ancona, “Byzantium and the Adriatic, 1155-1173”, *Papers of the British School at Rome*, 52, 1984, 195-216.

Ahrweiler H., *Byzance Et La Mer: la marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1966.

Ahrweiller H., *L’ideologie politique de l’empire byzantine*, Παρίσι: Presses universitaires de France, 1975.

Alexander J.P., “The Donation of Constantine at Byzantium and Its Earliest Use against the Western Empire” στο *Recueil des travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines*, 8, 1963, 11-26.

Angold M., *Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Έσσεξ: Longman, 1984.

Angold M., “Belle Époque or Crisis (1025-1118)?”, στο Shepard J. (επιμ.), *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, Cambridge, 2008, 583-626.

Asbridge T., *The First Crusade: A New History*, Οξφόρδη: Oxford University Press, 2004.

Ayonu Y., *Selcuklular ve Bizans (Seljuk-Byzantine Relations, 1075-1116)*, Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu (Turkish historical society), 2014.

Βάρζος Κ., *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τ. Α', Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, 1984.

Barnett M., Duvall R., "Power in International Politics", *International Organization*, 59 (1), 2005, 39–75

Birkenmeier, J., *The Development of the Komnenian Army: 1081–1180*. Λάιντεν: Brill.

Bolton B. και Duggan A. (επιμ.), *Adrian IV, the English Pope, (1154-1159)*, Λονδίνο: Ashgate Publishing, 2003.

Duggan A., "Totius christianitatis caput. The Pope and the Princes", 105-156.

Brand, C., "The Turkish element in Byzantium, eleventh-twelfth centuries". *Dumbarton Oaks Papers*, 43, 1989, 1-25.

Brown A, *The Normans*, Γουντριτζ: Boydell Press, 1984.

Bryer A., "A byzantine family: The Gabrades, c.979- c.1653" στο Bryer A. (επιμ.) *Empire of Trebizond and the Pontos*, Λονδίνο: Variorum Reprints, 1980, 164-187.

Bucossi A. και Suarez A. (επιμ.), *John II Komnenos, Emperor of Byzantium: In the Shadow of Father and Son*, Νέα Υόρκη: Routledge, 2016.

Papageorgiou A., "The Political Ideology of John II Komnenos", 37-52.

Stathakopoulos D., "John II Komnenos: a historiographical essay", 1–10.

Stouraitis I., "Narratives of John II Komnenos' wars: comparing Byzantine and modern approaches," 22-36.

Vucevic M., "Emperor John's encounters with foreign rulers", 71-90.

Bury B. J., "Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnênos", *The English Historical Review*, 4(13), 1889, 41-64.

Cahen C., Holt P. (μεταφρ.), *The formation of Turkey, the Seljukid Sultanate of Rum: Eleventh to fourteenth century*, Έσσεξ: Longman, 1998.

Charanis P., "The Transfer of Population as a Policy in the Byzantine Empire", *Comparative Studies in Society and History*, 2, 1961, 140–154.

- Charanis P., “Cultural Diversity and the Breakdown of Byzantine Power in Asia Minor”, *Dumbarton Oaks Papers*, 29, 1975, 1-20.
- Charanis, P., “Aims of the Medieval Crusades and How They Were Viewed by Byzantium”, *American Society of Church History*, 21(2), 123-134.
- Charanis P., “Byzantium, the West and the origin of the First Crusade”, *Byzantion* 19, 1949, 17-36.
- Cheyne J. C., “Toparque et topotèrètès à la fin du 11e siècle”, *Revue des Études Byzantines*, 42, 1984, σελ. 215-224.
- Classen P., “Das Konzil von Konstantinopel 1166 und die Lateiner”, *Vorträge und Forschungen: Ausgewählte Aufsätze von Peter Classen*, 28, 1983, 117-146.
- Comyn R., *History of the Western Empire, From its Restoration by Charlemagne to the Accession of Charles*, Μίσιγκαν: University of Michigan Library, 2011.
- Dafni P., *The Byzantine imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th-12th centuries, a comparative legal study*, Χάγη: Eleven International Publishing, 2012.
- Darrouzès J., “Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine”, *Revue des études byzantines*, 23, 1956, 42-88.
- Fine, J.A., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Μίσιγκαν: The University of Michigan Press, 1991.
- Finlay G., *History of the Byzantine Empire*, Ενδιμβούργο: Blackwood, 1853.
- Foss C., “Byzantine responses to Turkish Attacks”, στο Sevckenko I., και Hutter I. (επιμ.), *Aetos – Studies in honor of Cyril Mango*, Λειψία: B.G. Teubner, 1998, 154-171.
- Frankopan P., “The Imperial Governors of Dyrrakhion in the Reign of Alexios A Komnenos”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 26, 2002, 65-103.
- Frankopan P., *The first Crusade, the Call from the East*, Λονδίνο: Belknap Press, 2016.
- Freed J., *Friedrich Barbarossa, The Prince and the Myth*, Γέιλ: Yale University Press, 2016.

- Ghazarian G., *The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins, 1080-1393*, Οξφορντσάιρ: Routledge, 2000.
- Houben H., *Roger II of Sicily: A Ruler between East and West*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press, 2002.
- Hast S., *Spheres of Influence in International Relations, History, Theory and Politics*, Λονδίνο: Ashgate, 2014.
- Hill J. H. και Hill L., “The Convention of Alexius Comnenus and Raymond of Saint Gilles”, *The American Historical Review*, 58(2), 1953, 322-327.
- Haldon J. (επιμ.), *A Social History of Byzantium*, Οξφόρδη: Blackwell Publishing, 2009.
- Haldon J., “Social Elites, Wealth and Power”, 168-211.
- Frankopan P., “Land and power in the Middle and Later Period”, 112-142.
- Magdalino P., “Court society and aristocracy”, 212-232.
- Hendy M. F., *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection*, τ. 4, Dumbarton Oaks, 1999.
- Jacoby D., “Italian Privileges and trade in Byzantium before the Fourth Crusade: A Reconsideration”, *Anuario de estudios medievales*, 24, 1994, 349-370.
- Jotischky, A., *Crusading and the Crusader States*, Οξφορντσάιρ: Routledge, 2017.
- Kazhdan A. (Επιμ.), *The Oxford dictionary of Byzantium*, Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1991.
- Kazdan A., “Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries”, *Harvard Ukrainian Studies*, (12/13), 414-429.
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Το βυζαντινό κράτος*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001
- Καραγιαννόπουλος Ι., *Η πολιτική θεωρία των βυζαντινών*, Αθήνα: Βάνιας, 1992.
- Καρπόζηλος Α., *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, τ. Γ' 10ος-12ος αι.*, Αθήνα: Κανάκης, 2009.

Κόλια-Δερμιτζάκη Α., *Ο βυζαντινός ιερός πόλεμος*, Αθήνα: Βασιλόπουλος Στέφανος Δ., 1991

Κόλιας Ι., “Η εξωτερική πολιτική Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118)”, *Αθηνά*, 59, 1955, 241-288

Laiou A. και Morrisson C., *The Byzantine Economy*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press Medieval Textbooks, 2007

Laiou A. (επιμ.), *The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*, τ. Β΄, Ουάσινγκτον: Dumbarton Oaks Library, 2001.

Laiou A., “Exchange and Trade, Seventh-Twelfth centuries”, 681-754.

Laiou A., και Mottahedeh R. P. (επιμ.), *The crusades from the perspective of Byzantium*, Ουάσινγκτον: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001.

Constable G., “The Historiography of the Crusades”, 1-22.

Dennis G., “Defenders of the Cristian People: Holly War in Byzantium”, 31-39.

Jeffreys E., και Jeffreys M., “the wild beast from the West: Immediate literary reactions in Byzantium to the second crusade”, 101-116.

Lau M., “The naval reform of Emperor John II Komnenos: a re-evaluation”, *Mediterranean Historical Review*, 31(2), 115-138.

Leiser G., “The turks in Anatolia before the Ottomans”, στο Cool M. A., (επιμ.) *The New Cambridge History of Islam*, II, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2008, 301- 312.

Lemerle P., “Recherches sur les douanes à Byzance”, *Revue Historique*, 232, 1964, σελ. 225-231.

Lewis, J., *The Counts of Tripoli and Lebanon in the Twelfth Century*, Λονδίνο: Routledge, 2017.

Lilie, R. J., *Byzantium and the Crusader States*, 1096-1204, Οξφόρδη: Clarendon Press, 1993.

Lobell, S., “Structural Realism/Offensive and Defensive Realism.” *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (22), 2017.

Lock P., *The Routledge Companion to the Crusades*, Λονδίνο: Routledge, 2006, 55

Λουγγής Τ., “Βυζαντινή Διπλωματία. Αρχές, μέθοδοι, διαχρονικές ιεραρχήσεις και προτεραιότητες” στο Βλυσίδου Β., Λαμπάκης Σ., Λεοντσίνη Μ. και Λουγγής Τ., Σεμινάρια περί Βυζαντινής Διπλωματίας, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2006 17-106

Loud G., *The age of Robert Guiscard*, Λονδίνο: Routledge, 2014.

Lower, M. “New Wars, Old Wars, and Medieval Wars: European Mercenaries as State Actors in Europe and North Africa, ca. 1100–1500.” *Mediterranean Studies*, 25(1), 2017, 33–52.

Luscombe D. & Riley-Smith J. (επιμ.), *The New Cambridge Medieval History*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2004.

Loud G. A., “Norman Sicily in the Twelfth century”, 442-474.

Luttwak E., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Μασαχουσέτη: The Belknap press of Harvard University press, 2009.

Madden T., *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 2006

Madden T., “The Chrysobull of Alexius I Comnenus to the Venetians: The Date and the Debate”, *Journal of Medieval History*, 28, 2002, 23-41

Madden T., Naus J. και Ryan V. (επιμ.) *Crusades – Medieval Worlds in Conflict*, Λονδίνο: Routledge, 1991.

Parnell D., “John II Comnenus and Crusader Antioch” 149-174.

Magdalino P., *The empire of Manuel I Komnenos*, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1993.

Makk, F., *The Arpads and the Comneni: Political Relations Between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Βουδαπέστη: Akademiai Kiado es Nyomda Vallalat, 1989.

- Markatos K., Papaioannou A., Karamanou M., και Androutsos G., “The death of the Byzantine Emperor John II, Komnenos (1087–1143)”, *Acta Chirurgica Belgica*, 2018, 1-5.
- McQueen W., “Relations between the Normans and Byzantium, 1071-1112”, *Byzantion*, 56, 1986, 427-476.
- Mearsheimer J.J., *Great Power politics*, Νέα Υόρκη: W.W. Norton & Company, 2001.
- Μέριανος Γ., “Ο ρόλος του δώρου στην βυζαντινή διπλωματία”, *Τεκμήριον*, 7, 2007, σελ 199-222.
- Mikaberidze A., *Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclopedia*, τ. Β΄, Σαντα Μπάρμπαρα: ABC-CLIO, 2001.
- Moravcsik G., *Byzantium and the Magyars*, Άμστερνταμ: Hakkert, 1970.
- Mullett M.E., και Smythe D. (επιμ.), *Alexios I Komnenos*, Μπέλφαστ: Belfast Byzantine Enterprises, 1996
- Shepard J., “Father or Scorpion? Style and Substance in Alexios’ diplomacy”, 68-132.
- Whittow M., “How the east was lost: the background to the Komnenian reconquista”, 55-67.
- Neumann, I.B., “Sublime Diplomacy: Byzantine, Early Modern, Contemporary”, *Millennium: Journal of International Studies*, 34, 2005, 865–888.
- Nichanian M., *Byzance economie et societe du 8e siècle a 1204*, Παρίσι: Armand Colin, 2006.
- Nicol D., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1989.
- Nobles A., “The Economic and Monetary Policy of the Byzantine Empire under Alexios I Komnenos”, *Rosetta*, 11, 2012, 56-71.
- Norwich J. J., *Byzantium: The Decline and Fall*, Νέα Υόρκη: Knopf, 1995.
- Norwich J.J., *A Short History of Byzantium*, Νέα Υόρκη: Vintage Books, 1997.
- Norwich, J.J., *A History of Venice*, Όκλαντ: Allen Lane, The Penguin Press, 1982.

- Norwich J.J., *The Normans in the South, 1016-1130*, Λονδίνο: Faber and Faber , 2010.
- Obolensky D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453*, Λονδίνο: Weidenfeld and Nicolson, 1971.
- Παναγοπούλου Α., *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6ος – 12ος αιώνας)*, Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2006.
- Παπαγεωργίου Α., *Ο Ιωάννης Β' Κομνηνός και η εποχή του (1118-1143)*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, διδακτορική διατριβή, 2007.
- Peacock A., *The Great Seljuk Empire*, Εδιμβούργο: Edinburg University Press, 2015.
- Prinke R., “Kata of Georgia, Daughter of King David IV the Builder, as wife of Sebastocrator Isaakios Komnenos”, *Foundations*, 3(6), 2011, 489-502.
- Pryor J.H., “The oaths of the leaders of the first crusade to emperor Alexius I Comnenus: fealty, Homage – πίστις, δουλεία”, *Parergon*, 2, 1984, 111-141.
- Robinson I. S., *The Papacy, 1073–1198*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1990.
- Robinson I. S., *Henry IV of Germany 1056-1106*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2003, 214-215.
- Runciman S., *A history of the Crusades τ.Α’*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1980.
- Runciman S., *A history of the Crusades τ.Β’*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 1980.
- Rustam S., *The Byzantine Turks*, Λαιντεν: Brill, 2016.
- Savvides, Alexis G.C. (1982). " Ο Σελτζούκος Έμιρης της Σμύρνης Τζαχάς (Caka) και οι επιδρομές του στα Μικρασιατικά παράλια, τά νησιά του ανατολικού Αιγαίου και την Κωνσταντινούπολη ". Αθήνα: Χιακά Χρονικά, 14, 1982, 9–24
- Stephenson P., *Byzantium's Balkan frontier, A political study of the Northern Balkans, 900-1204*, Κέιμπριτζ: Cambridge university press, 2000.

Setton K. και Baldwin M. (επιμ.), *A History of the Crusades: I. The First Hundred Years*, Μάντισον: The University of Wisconsin Press, 1969.

Charanis P., “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, 99-132.

Runciman S., “The First Crusade: Constantinople to Antioch.”, 280-307.

Shepard J., “When Greek meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemond in 1097-98”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 12, 185-278.

Shepard, J. και Franklin, S., (επιμ.), *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Άλντερσοτ: Variorum, 1992.

Chrysos E., “Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: Means and Ends”, σελ. 25-39.

Scholz C. και Makris G. (επιμ.), *Polypheuros nous: Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, Βοστόνη: De Gruyter, 2020.

Jackoby D., “Diplomacy, Trade, Shipping and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century”, 83-102.

Silove N., "Beyond the Buzzword: The Three Meanings of "Grand Strategy"", *Security Studies*. 27, 2018, 27–57.

Taliaferro W. J., “Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security* 25(3), 2000, 128–161.

Theotokis G., *The Norman Campaigns in the Balkans: 1081-1108*, Γούντριτζ: The Boydell Press, 2014.

Todt K.P., “Antioch and Edessa in to so-called treaty of Deabolis (September 1108)”, *ARAM*, 11-12, 1999-2000, 485-501.

Treadgold W., *A History of the Byzantine State and Society*, Στάνφορντ: Stanford University Press, 1997, 638-643.

Urbansky, A., *Byzantium and the Danube Frontier*, Γούντριτζ: Twayne Publishers, 1968, 47-27

Walker A., *The emperor and the world: Exotic elements and the imagining of middle byzantine imperial power, ninth to thirteenth centuries*, Κέιμπριτζ: Cambridge University Press, 2012.

Waltz K., *Theory of International Politics*. Νέα Υόρκη: McGraw Hill, 1979.

Walt, S., “Alliance Formation and the Balance of World Power” *International Security* 9(4), 1985.

Wieruszowski H., “Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, in Twelfth-Century Political Thought”, *Speculum*, 38, 1963, 46-78.

Wight M., *International theory, the tree traditions*, Νέα Υόρκη: Holmes & Meier, 1992.